

valóság

A TARTALOMBÓL

Szegedi László: A magyar történetírás (lehangoló) karaktere

László Andor: A tíz szobor. Ferenc József 1897. szeptemberi 25-i kézírata

Galántai Csaba: „Színházakról, színésznőkről is kellene egyet-mást mondanom”
Rippl-Rónai József színházi kapcsolatai

Kapronczay Károly: Szomszédunk, Ukrajna

Veres Szabolcs: A 9. osztályos ukrainai középiskolás történelemtankönyvek magyarságképe (1991–2020)

Somogyváry Ákos: A himnusz műfaji stációi az erkeli oeuvre-ben és utóélete

Kiss Eszter Veronika: Kottával írt történelem Párhuzamok Erkel Ferenc és Szőrényi Levente életművében

Gombos László: Erkel Ferenc utódlása a Zeneakadémián. Pozícióharcok a zenei életben az 1880-as évek végén

Droppán Béla: „Ez egy küzdelmekben edzett tábor, élén a genialis vezér – Erkellel”
Erkel Ferenc és a Magyar Nemzeti Múzeum

M. Lezsák Gabriella: A Kárpát-medence legkülönlegesebb Árpád-kori templomai

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
2
1

1

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2021. január LXIV. évfolyam 1. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1431 Budapest, Pf.176
Telefon: +36-1-327-8965
+36-1-327-8950

Fax: +36-1-327-8969
E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja a Tudományos
Ismeretterjesztő Társulat

Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető
Vértés Gábor

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:
Nemzeti Kulturális Alap, Nemzeti Tehetség Program,
Emberi Erőforrások Minisztériuma, Emberi Erőforrás
Támogatáskezelő, Magyar Művészeti Akadémia,
Innovációs és Technológiai Minisztérium



EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti
Tehetség Program



EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ



Szerkesztőbizottság

Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Tellér Gyula

Főszerkesztő

Kucsera Tamás Gergely

Tőkéczki László (1994–2018)

Szerkesztők

Cseresnyés Márk
Kengyel Péter

Szerkesztőségi irodavezető

Kertész-Bojárszky Eszter

A magyar történetírás (lehangoló) karaktere

Régóta zavar egy visszás jelenség a magyar történetírás jellegét illetően, amit a magam számára csak az önfeladás jelzőjével tudok megfelelő módon leírni. Sajnos ez nem korlátozódik pusztán csak a történetírásra, megfigyelhető a sportban, a politikában és az élet más területein is. Az önfeladás elsősorban kifelé nyilvánul meg és marad alul a külföldi agresszívebb módon megnyilvánuló hasonló történeti, sportbeli, politikai stb. szemléleteivel szemben. Ez pedig folyton a visszavonulók, a konfliktusokat elkerülők, tehát végső soron a vesztes fél pozíciójába helyez bennünket. Ezt a viszonyulást ezért sürgősen, gyökeres módon át kell értékelnünk. Az önfeladással szemben egy öntudatos alapállást kell elfoglalnunk, saját magunkat egy sokkal jobb pozícióba kell áthelyeznünk, ahol nemcsak a hibákat és a hiányosságokat keressük állandóan, hanem elsősorban az erősségeinket hangsúlyozzuk. (Amiként azt más országok történetírása, sportja, politikája stb. is teszi.) A legjobb az lesz, ha majd néhány példával érzékeltetem, hogy mire is gondolok.

Előbb azonban lássuk, mi volt a véleménye a magyar történetírás célját illetően Horváth Mihálynak (1809–1878), az egyik legnagyobb tekintélyű korabeli magyar történésznek, az 1848-as magyar kormány tagjának, aki a Magyar Történelmi Társulat alakuló ülésén, 1867. május 15-én elmondott beszédében, két hónappal a kiegyezés után és alig négy hónappal azt követően, hogy hazatérhetett az emigrációból, a következőket jegyezte meg: „Ha korunk oly élénk, oly zagyva munkásságában a történelem lombikába vetett elemek közül az uralkodó fogalmakat akarjuk felkeresni: úgy találjuk, hogy ezek egyikét a nemzetiség fogalma képezi. Ez egyik gyújtópontja azon nagy és következetes mozgalomnak, mely folyamatban van a népek keblében... nemzetünk is csak úgy fog örvendhetni hosszú életnek, s csak annyira fog fejlődhetni, ha és amennyire a külön nemzeteknek a haladás ösvényén mind cocrétábbá váló életéhez csatlakozik... az emberiség közös irányának ösvényén halad...” A történészekre háruló nagy felelősség ezzel kapcsolatban: „... a nemzeti érzelmenek a történelem tudománya képezi leghatékonyabb dajkáját... nem lehet öntudatos nemzeti érzelmek senkiben, a ki nemzeti történelmét nem ismeri... minden nemzetnek legelső kötelessége közé tartozik a maga történelmének buzgó tanulmányozása... Nehogy azonban téveszmék, hibás nézetek kapjanak lábra történelmünkben: a valódiság, a hűség és alaposág mindenekelőtt a lelkiismeretes történetnyomozást, a kútfők szintoly szorgalmas mint ítéletes fürkészését, az adatok összes tömegének felbúvárlását és megrostálását teszik múlhatatlan kötelességünké.”¹

Hasonlóképpen vélekedett Leopold von Ranke (1795–1886), a kritikai történetírás úttörője is, aki a 19. század elején kiadott művében,² abban a korszakban, amikor a forrásokon alapuló történetírás még nem volt a tudományosság bevett munkamódszere, a történelem céljaként azt nevezte meg, hogy az eseményeket úgy kell leírni, ahogyan azok ténylegesen megtörténtek („wie es eigentlich gewesen”) és nem úgy, ahogyan azokat látni akarjuk, mivel a történész Istent csak a valós világban és eseményekben tudja érzékelni, amelyek magukon viselik Isten jelenlétét és szándékát. A valótlán történelem, amely ennek megfelelően a hit megszenteltelenítése, csak hamis azonosításokat és hamisított hieroglifákat fog eredményezni.³ Ugyanakkor azt is mondta, hogy a történelem célja az, hogy megtanítsa nagynak lenni a nemzetet, a történész és a politikus elsődleges feladata pedig az, hogy az állami szuverenitás megerősítésével, kiépítésével, a hatalmi

kérdésekkel, a külpolitikai viszonyokkal foglalkozzon.⁴ (1831-ben a porosz kormány fel is kérte egy olyan lap, a *Historisch-Politische Zeitschrift* szerkesztésére, amely kedvező fényben tünteti fel Poroszországot.)

A rankei történetírás a német és más olyan nemzetek történetírására van szabva (beleértve bennünket is), amelyek bővelkednek történeti forrásokban, tehát képesek megfelelni a kútfőkön alapuló történetírás követelményének és a történelmüket képesek a „wie es eigentlich gewesen” elvnek megfelelően megírni. Vannak azonban Európában olyan nemzetek is (románok, szlovákok stb.), amelyek hiányt szenvednek a forrásokban és így az ő számukra a rankei történetírás ezen követelménye már nem teljesen testhezál-ló. Ők ezt a deficitet a „hieroglifikus” történetírással pótolják. Források hiányában olyan történelmet konstruálnak maguknak, amilyen nekik tetsző, ezzel viszont eleget tesznek a rankei történetírás másik követelményének, mely szerint a történelem feladata naggyá tenni a nemzetet, noha mindezt (források nélküli) hamis alapra építik. Ezen nemzetek történetírása semmi mással nem foglalkozik, csakis a rankei második elvnek a beteljesítésével, de az elsőnek a figyelmen kívül hagyása mellett, miáltal a meseszöveg szintjére, a „hieroglifikus” történetírás nivójára süllyednek le. Ők maguk azonban már annyira belekeveredtek ennek útvesztőibe, hogy erről nem is hajlandók tudomást sem venni, hiszen jól megvannak a belső használatra készült történelemszemléletükkel.

Ami bennünket illet, Horváth Mihály fent idézett beszédének központi gondolata a történészek és a történettudomány nemzeti hivatása volt. Most is valami hasonlóra lenne szükségünk: a források elemzése mellett történetírásunk saját nemzeti szempontjait kelle-ne előtérbe állítanunk. Ezek közül az elsőt (a források felhasználását) a legmesszebbme-nőnkig érvényesíti a magyar történetírás, az utóbbit (a nemzeti nagyságra való törekvést) viszont szinte végzetesen elhanyagolja. Azt kell mondanunk, hogy az első szempont túlsú-lya miatt a magyar történetírás átesett a ló túlsó felére. Emiatt egyáltalán nem is nevezhető kiegyensúlyozottnak. A nemzetpolitikai célok tekintetében az utolsó helyen kullogunk.

Lássuk példákkal, hogy mire is gondolok! Amikor a veszprémi káptalani iskola eset-leges egyetemi rangjáról írtam cikket a Valóságban,⁵ ott is előjött a magyar történetírás önfeladáson alapuló alaptergőződése. Egy világos okleveles forrás pozitív állításának jóváhagyása helyett az adat vitatása vált elfogadottá.

IV. László király egyik 1276-os oklevele a veszprémi káptalani iskolát az egyetem (*studium*) kifejezéssel nevezi meg, amelyben már régtől folyt (*ut ibidem studium, quod hactenus floruerat*) a hét szabad művészet (*septem artes liberales*) és a jogtudomány oktatása, a párizsi egyetemhez hasonló (*prout Parisius in Francia*) magas szinten. Ezen az alapon a veszprémi káptalani iskolát egyes kutatók egyetemnek tekintik, míg mások ezt elutasítják.

Egyetemnek tartja Toldy Ferenc (1805–1875) (Szent István korából származtat-tja),⁶ Vass József (1813–1873) (III. Béla óta),⁷ Ábel Jenő (1858–1889) (III. Béla óta),⁸ Kerékgyártó Árpád (1818–1902),⁹ Szabó Károly (1824–1890) (az iskola Szt. István idején jött létre, de egyetemmé csak később fejlődött),¹⁰ Beöthy Zsolt (1848–1922) (va-lószínűleg III. Béla alapította),¹¹ Baróti Lajos (1856–1933) (az Árpád kortól),¹² Gutheil Jenő (1887–1963) (III. Béla óta),¹³ Horváth Pál (III. Béla idejéből való).¹⁴

A káptalani iskola egyetemi rangját elutasítja Békefi Remig (1858–1924),¹⁵ és a mo-deren kutatók többsége is, mint Miklósy Zoltán (1883–1962) (főiskola, melyben egyház-ogot is tanítottak),¹⁶ Gerics József (1931–2007) (a király jogi szolgálatára készülő kle-rikusok a káptalani iskolában kaptak képzést),¹⁷ Csizmadia Andor (1910–1985),¹⁸ Bónis György (1914–1985) (a káptalani iskolában kiemelkedő jogi oktatás folyt),¹⁹ Erdő Péter (1952–),²⁰ Mészáros István (1927–),²¹ Solymosi László (1944–).²²

Mire alapozzák az elutasító vélemények képviselői a nézetüket? Magyarországon 1276-ban nem létezhetett régtől fogva fennálló egyetem, mert: 1. ekkoriban a mi térségünkben, az Alpoktól északra sehol sem volt még egyetem (akkor pedig – horribile dictu – miért éppen Magyarországon lett volna); 2. Veszprémben nem is egyetem létezett, hanem csak káptalani iskola; 3. a veszprémi oktatás színvonalra nem is volt olyan magas szintű, legfeljebb a jogi képzés volt kiemelkedő; 4. végül pedig nincs semmilyen adatunk a veszprémi egyetem 1276. előtti, sem utáni működésére, nem rendelkezünk az egyetem alapító okiratával sem. És mindezt egy jól bejáratott (már-már automatikus) történetiszemléletet mantrázva hangoztatják.

Lényegében tehát azt mondják, hogy a király valótlant állított az általa kiadott 1276-os oklevélben, hogy nem tudta, mit beszél, hiszen mi, 600-750 év távlatából, jobban ismerjük, hogy mi volt a helyzet Veszprémben, mint a király a saját korában. Amennyiben számításba vesszük Occam borotváját (egy adott kérdésre a lehetséges válaszok közül mindig az egyszerűbbet kell alkalmazni, mert az szokott a helyes és logikus válasz lenni) ezen nézet meglehetősen erőltetettnek tűnik. Esetünkben pedig a legegyszerűbb válasz az, hogy elfogadjuk Kun László (pozitív) állításait és azt vizsgáljuk, hogy azok miért helyesek, s nem azt, hogy (egyől egyig) miért nem helyesek (tehát nem a rendelkezésre álló pozitív állítást igyekszünk negatív érvekkel megcáfolni, mert ilyen esetben a cáfolat ereje is gyengébb érvényű, mint a pozitív állítás hitele – különösképpen akkor, ha a vizsgálati módszerünk vezérfonala a pozitívizmus).

Forráskritikára persze mindig szükség van, de nem a tényekkel szembemenően és nem a „merjünk kicsik lenni” alaperögződésünk végletének az oldaláról. A háttérben valójában a veszprémi iskolával kapcsolatban sem a makulátlan tényítisztelet húzódik meg, hanem a magyar történetírás krónikus (vagy inkább csak az 1850-es évektől, a pozitívizmus magyarországi térnyerésétől fogva megfigyelhető) betegsége, ami ebben az esetben sem más, mint az önértékelésünk hiányosságainak egyik újabb, tipikus megnyilvánulása. Itt van az ideje annak, hogy ettől a rossz szokásunktól megszabaduljunk.

A veszprémi káptalani iskola egyetemi rangjának elutasítása sem a tényeken alapul tehát, hanem azon félelmen, nehogy az „önhittség” csapdájába essünk, amit Horváth Pál éppen a veszprémi egyetem kérdésének a vizsgálata során fogalmazott meg: „A hazai kultúrhistoria történelmileg megszentelt értékeit, az ősforrásokat keresni már szinte nem maradt erőnk (és bátorságunk), miután az a nemzeti önhittségünk vádját ébreszthette volna.”²³ És mindezt ő is egy jól bejáratott (már-már automatikus) történetiszemléletet mantrázva hangoztatja, amely a problematikus kérdéseknél mindig az elutasítás és nem az elfogadás pártjára áll (szemben a rajtunk kívüli külföldi történelemszemléletek képviselőivel).

Szó szerint ez az a két fogalom, a „nincs erőnk” és „bátorságunk” az, amely a legpontosabban leírja, hogy mi a baj a történetírásunk jelenlegi karakterével. Az, hogy ez a történetírás nem hajlandó és nem is merészel kiállni a rankei történetírás második általunk említett elve, a nemzeti elv mellett; amellelt, hogy az állami szuverenitás megerősítésével, kiépítésével, a hatalmi kérdésekkel, a külpolitikai viszonyokkal is foglalkozzon.

Mint tudjuk, Leopold von Ranke szerint a történelem célja, hogy megtanítsa nagyoknak lenni a nemzetet. Nos, a magyar történetírás a legcsekélyebb mértékben sem vádolható meg azzal, hogy ez lenne a célja, pedig ezt az elvet követi az összes mai nemzet történetírása. Ezt pedig olyannyira szó szerint veszik, hogy azon nemzetek is, amelyek erre egyébként nem lennének rászorulva, mert bőven rendelkeznek történeti forrásokkal (és magunkat is ide sorolom), az összes tudományos és történelmi vívmányt saját maguknak igyekezsenek kisajátítani, miközben mások hozzájárulásáról következetes

módon „megfeledkeznek”. Az angolok például büszkén hirdetik, hogy a torpedót Robert Whitehead (1823–1905) találta fel, csak azt „felejtik el” megemlíteni, hogy Luppis József (1813–1875) koncepciója alapján, és nem Angliában, hanem Fiumében, ahol torpedógyárat is épített. Így lett Magyarország a világ egyik vezető torpedógyártója és fejlesztője. A számítógépek történetéből is hajlamosak kihagyni Konrad Zuse (1910–1995) és Neumann János (1903–1957) nevét, miközben Alan Turing (1912–1954) szerepét túlhangsúlyozzák.

A németek meg azt állítják, hogy a merev szerkezetű kormányozható léghajót Ferdinand von Zeppelin (1838–1917) építette meg, miközben „elfelejtik” hozzátenni, hogy ennek licencét Schwarz Dávid (1850–1897) özvegyétől vásárolta meg. Egy magyar történész ezzel szemben olyannyira vezérfonalának tekinti a korrektséget, hogy vele ilyen inkorrekttség soha nem fordulhatna elő. És mindezt egy jól bejáratott (már-már automatikus) történetszemléletet alkalmazva tesszük.

Ugyancsak a rankei elvet követik (azaz a történelem kisajátítását a nemzeti nagyság képzetének érdekében) azok is, akik források hiányában erre nagyon is rá vannak szorulva. Az efféle nemzetek történetírása két kézzel kapna egy olyan pozitív állítás után, mint amilyen az 1276-os oklevélben is szerepel. Ők ennek már egy apróska kis morzsatöredékéből is egy újabb dákoromán mesekölteményt fabrikálnának, miközben a tények nemigen zavarnák őket. A történelem efféle kisajátítása, annak saját nemzeti koncepciójukhoz való hajlítgatása²⁴ során a történelmüket is hajlamosak a valóságtól teljesen elrugaszkodott meseszövéssé szintjére, a „hieroglifikus” történetírás nivójára lezülleszteni.

A mi feladatunk nem az, hogy efféle túlzásokba, önámításokba és hazugságokba essünk, hogy a nyilvánvaló képtelenségeket a történelmi „hitelesség” szintjére emeljük, de azt mindenféleképpen el kellene érünk, hogy megszábadítsuk magunkat a „túlzott” (vagy túlbuzgó) objektivitástól, történelmünk lekicsinylésének perverzójától, a jól bejáratott (már-már automatikus) történetszemléletünk mantrázásától.

Az angolok a 20. század elején az amerikaiakról lebecsülő módon mondták, hogy eddig még csak két nemzet nem tanult meg focizni, az eszkimó és az amerikai.²⁵ Ha a történelemnek van egy rankei célja, ennek analógiájára azt mondhatjuk, hogy eddig még csak két nemzet nem sajátította el a rankei történetírás minden elvét: az eszkimó és a magyar.

A pozsonyi egyetemen annak idején nekem is volt, ha nem is szerencsém, de alkalmam megismerni Jozef Novák (1930–), a történelmi segéd tudományok szlovák doyenjének furcsa elméleteit, amelyekkel (a többi szlovák történészhez hasonlóan) mindenáron, mesterségesen akart történelmet kreálni a szlovákoknak. (Ebben a horvátok, románok, szerbek, ukránok sincsenek túlságosan lemaradva mögöttük.) Az egyetemi előadásai során nekünk is gyakran hangoztatta (1989), hogy a szlovákoknak meg kellene szabadulniuk az egyetlen népi (és nemzeti) hősük, a rablóvezér Jánošík imádatától, amely a külföld felé primitív, kulturálatlan, történelem nélküli parasztnépségként tünteti fel a szlovákokat. (Nem pontosan ezek a szavak hangzottak el, de ez volt az értelmük.) Ezért ő is egy dicsőbb múltra vágyott, a nemességgel, mint vezető osztállyal és a kultúra hordozójával az élen. Mivel ilyen szlovák társadalmi réteg nem létezett, saját maga fogott hozzá ennek létrehozásához. S mindehhez vajon honnan merítette az anyagot? Természetesen a magyar történelem kisajátításából. (Aminek egyébként a 19. század eleje óta nem ő volt az első és egyetlen képviselője.)

Mivel elsősorban heraldikai szaktekintély volt, ő végezte el a heraldika intézményrendszereinek kiépítését is (a Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť [szlovák genealógiai és heraldikai társaság] létrehozása 1991-ben; Heraldické kolégium [Heraldikai Testület], a belügyminisztérium szakmai tanácsadó testülete 1997-től: az új címeradományok elbírálása, jóváhagyása, elkészítése, nyilvántartása, a Slovensko herold [Szlovákia

herold^{26]}, esetleg további, vele együttműködő heroldok kinevezése; a szlovák heraldikai regiszter [Heraldický register Slovenskej republiky] vezetése), hogy a települések (sőt akár magánszemélyek is), vezető heraldikus szakemberek felügyelete mellett, a heraldika szabályaival teljes összhangban álló, és esztétikailag is magas színvonalú címereket, zászlókat, pecséteket használjanak. (Amire a valós heraldikai hagyományokkal rendelkező Magyarországnak manapság valamilyen okból kifolyólag nincsen semmi gondja, ehelyett a címerfabrikálás ügyét odaadja az önkormányzatok által helyben felhajtott kóklereknek; ami egyébként Franciaországban is súlyos gondot jelent.)

A nemtörődömségünkkel egyébként ki is írjuk magunkat a nemzetközi heraldikai körforgás (és más tudományágak) élvonalából. Így aztán a Slovensko herold (Ladislav Vrteľ) 2006-ban a skóciai St Andrews-ban büszkén ott feszített a többi herolddal együtt a Genealógiai és Heraldikai Tudományok XXVII. Kongresszusán, a miénk meg sehol sem volt, hiszen ehhez előbb újra léteznie kellene magának a magyar herold hivatalának (amennyiben annak létjogosultságát a „tisztelet” ellenzékünk (meg kormánypártunk) egyáltalán hajlandó lenne megemészteni).

Mindezek „csúcsát” a történelmi magyar családok neveinek elszlovákosítása, (néha szó szerinti) lefordítása jelenti szlovákra (pl. Eördögh = Čert^{27]}), ami miatt tudtommal néhány nemesi család be is perelte a levéltáros-genealógust. (Azt, amit mi, pozsonyi magyar diákok annak idején csalásnak véltünk, ő a saját hallgatóságának tetsző elméletekkel jól meg tudta magyarázni. És az sem érdeklí őt, hogy az adott családok még élő tagjai miként használják a saját nevüket. A német (meg a román) nevek valamilyen ok miatt nem zavarják a szlovák történészeket, csak a magyarok. Azt viszont zokon veszik, ha Kassát mondunk Košice és Zólyomot Zvolen helyett. Azon sem csodálkozhatunk, hogy a görögöknek is elégük lett a történelem macedónok általi ehhez hasonló manipulációjából, meghamisításából.)

Nováknak ez a kezdeményezése általánosan bevett gyakorlat lett a szlovák történetírásban. A magyar nevek szlovák átírásának gondolata az 1970-es évek végén, a Kubinyi-pecsétgyűjtemény tanulmányozása során fogalmazódott meg benne. (Noha nem ő volt az első e tekintetben, báró Mednyánszky László (1852–1919) festőművész neve ugyanis – akit a birtoka (Nagyőr) miatt a szlovákok szeretnének saját maguknak kisajátítani (noha a Feszty-körkép megfestésében ő is részt vett) – túlságosan is magyarnak hangzott, ezért Uhlár már 1973-ben azon törte a fejét, hogyan lehetne azt (hamis módon) kompatibilissé tenni a szlovák történeti követelményekkel.) 1977 augusztusában Novák javaslatára a pozsonyi egyetem bölcsészkarának Csehszlovák Történelem és Levéltartan Tanszékén (Katedra československých dejín a archivnictva Filozofickej fakulty Univerzity Komenského) több történész és nyelvész gyűlt egybe a kérdés megvitatására. 1978 novemberében a Szlovák Tudományos Akadémia Történeti Intézetében megalakult a történeti terminológia bizottsága (Komisia pre historickú terminológiu pri Historickom ústave Slovenskej akadémie vied), Richard Marsina vezetésével, amely megvitatta Novák javaslatát a magyar nemesi családok („uhorských” šľachtických rodov) vezetéknevének „módosításáról”. A bizottság egyes tagjai viszont úgy vélték, hogy csak a „szlovák” eredetű családok nevének átírására kerüljön sor, de a következő üléseken már ők is csatlakoztak Novák nézetéhez, a nevek teljes körű átírásának javaslatához, a szlovák ortográfia szerint. František Sedlák kezdetben csak azzal értett egyet, hogy erre csak azon családok esetében kerüljön sor, amelyek „etnikai és területi” szempontból is igazolhatóan „szlovák eredetűek”, de végül ő is megváltoztatta a véleményét. Később létrejött egy szűkebb körű bizottság, amely még egyszer megtárgyalta Novák javaslatát és 1979-ben Pavol Horváthot megbízta azzal, hogy dolgozza

ki a kereszt- és vezetéknevek szlovák átírásának elveit, amelyet ő 1980-ban be is nyújtott. Ezt rögtön át is vette a Matica Slovenská által gondozott életrajzi lexikon (*Malý slovenský biografický slovník*. Martin, 1982), majd a hatkötetes szlovák életrajzi lexikon is (*Slovenský biografický slovník*, 1986–1994), melyek már az átírt nevekkal jelentek meg. A bizottság által meghatározott átírási elvek kodifikált normatívaként bekerültek a szlovák helyesírás kézikönyvébe is (*Pravidlá slovenského pravopisu*, 1991). Továbbra is vannak azonban megoldatlan kérdések és időről időre felszínre kerülnek egyes szakemberek ezzel ellentétes véleményei, akik nem értnek egyet a vezetéknevek ilyesfajta mesterséges megváltoztatásával.²⁸

Ezzel a módszerrel a neveket általában annyira eltorzítják, hogy az eredeti alakjukat sokszor fel sem lehet ismerni, csak néha teszik ki zárójelben az eredeti névformát is (Ludňanský = Ladányi, Poznan = Pázmány, Diviak = Divéky, z Rozhanoviec = Rozgonyi, Madách = Madáč, Majtényi = Majthényi, Kossuth = Košút, Zápol'ský = Szapolyai, Bubek = Bebek, Nári = Nyáry, Reva = Révai, Barčanský = Bárczay, Bodovický = Bodó, Bunetický = Bunyitay, Derťánfi = Gyertyánffy, Dežöfi = Dessewffy, Dolinský = Dolinay, Dražkovský = Draskóczy, Ďukič = Gyukics, Fáj = Fáy, Kysel' = Kiszely, Laclavský = László, Palúdzsky = Palugyay, Sečen = Szécsen, Stredňanský = Szerdahelyi, Svätójan'ský = Szentiványi, Tomčiansky = Tomcsányi; Vrútocký = Ruttkay; német: Dietrich = Dietrich, Feuerstein = Feuerstein, Schulpe = Schulpe, Tost = Tost; román: Faur = Faur²⁹ [szlovákul: Kováč] stb.). Ezt az eljárást (korábbtól fogva) a horvátok is alkalmazzák (Iločki = Újlaki, Talovci, Talovac = Thallóczi, Gorjanski = Garai, Lacković = Lackfi, Kanižaj = Kanizsai, Čupor = Csupor, Zapolja = Szapolyai stb.; az olasz és néha a német eredetű neveknél is: Skalič = Scaliger, Marulič = Marulo, Čedulič = Cedulini stb.), sőt egyes magyar szerzők³⁰ – számomra érthetetlen módon – idegen nyelvű írásaikban is ezeket az átírt neveket használják, melyek a helynevek idegen nyelvű változataival együtt aztán idővel kizárólagossá válnak a magyar névformákkal szemben, az angol és más idegen nyelvű Wikipédiákban, az olyan anakonizmusokkal együtt is, mint Pozsony átkeresztelése a Bratislava névre, melyet a szlovákok mesterséges módon 1919-ben hoztak létre. Egyre több olyan külföldi mű jelenik meg, ahol a magyar neveket már zárójelben sem tüntetik fel, hanem csak a szláv megfelelőiket (Gorjanski, Zapolja)³¹ használják. Ennek nyomán aztán az a benyomása támad az embernek, hogy a mai Magyarországon kívül nem is létezett magyar nyelvű történelem ebben a térségben. Nováknak pontosan ez volt a célja ennek a trójai falónak a bevetésével, az egész manipuláció elindításával, aminek sajnos (egyres) magyar történészek is bedőlnek, s mindezt egy jól bejáratott (már-már automatikus) történet szemléletet mantrázva teszik.

A másik trükkjük annak érdekében, hogy a történelmi nemzet illúzióját biztosítsák maguknak az, hogy a magyar országszerveződés megnevezésére (a csehekkel együtt, a fogalmat onnan is kölcsönözve) terminológiai kettősséggel élnek a Trianon előtti és utáni Magyarországot illetően. Az elsöre a tágabb Uhorsko (régii 'Magyarország') a másodikra a szűkebb Maďarsko (mai 'Magyarország') elnevezést használják (noha az idegen nyelvekben, pl. az angolban is ugyanaz az egy szó létezik csak ugyanarra az országra: Hungary). Az első, a Nagy-Magyarország történelmét ők is a magukénak vallják (hiszen enélkül nem is tudnának maguknak történelmi létet igényelni), de egyáltalán nem vélik úgy, hogy abban a magyarok játszották volna a vezető szerepet, hogy ők lettek volna az állami lét szervező, meghatározó eleme, hanem azt tartják, hogy ez az ország a Magyarország (Uhorsko) területén élő összes nemzetiség közös hazája volt, annak védelméhez és fejlődéséhez ők is alapvető módon hozzájárultak (noha az a marginális kis pástorkodás, amit marginális népességként a perifériákon műveltek, nem sokkal járult

hozzá az ország gazdasági, kulturális, katonai összteljesítményéhez, az legfeljebb csak a földesuraik gyomrát tömte meg, de a királynak nem volt belőle haszna), a magyar meg csak egy volt ezen sok nemzetiség közül. (Ha a régi Magyarországot a hazájuknak érezték, a kérdés az, a vezetők miért igyekeztek oly gyorsan elárulni ezt az országot az első világháború alatt és után, (főszereplőként) aknamunkát kifejtve az antant hatalmáknál? A válasz nyilvánvalóan az, hogy sohasem érezték a magukénak, ezért igyekeztek azt az első adandó alkalomkor felbomlasztani, és az Uhorsko fogalmának felmagasztalásával is csak visszafelé irányuló hatállyal igyekeznek maguknak történeti relevanciát biztosítani.) Mi meg mindezek láttán csak ülünk ölbé tett kézzel, miközben az események elrohannak mellettünk és más történetiszemléletek válnak standarddá a magyar helyett, és mindezt egy jól bejáratott (már-már automatikus) történetiszemléletet mantrázva tesszük.

Józanabb hangok persze a szlovák történetírásban is vannak, de párjukat ritkítják, s ha néha elő is fordulnak olyan vélemények, mint pl. Miroslav Kusý (1931–2019) azon nézete, hogy a szlovákok által hangoztatott sérelem a 19. századi „magyarosítással” kapcsolatban nem mérhető össze a magyarok kollektív bűnössé nyilvánításával és elűzésével a szülőföldjükről a második világháború után. (Ami sajnós az én családomat is közvetlenül érintette.) [Valamint – én teszem hozzá – a „reszlovakizáció” sajtósági agyszüleményét, a végtelenségig jogfosztó Beneš-dekrétumokat, a statisztikai adatok meghamisítását, a valótlan érvek és túlzó követelések alkalmazását a „békétagyalásokon”, a tömeges betelepítéseket és a közigazgatási határok megváltoztatását az asszimiláció deklarált felgyorsítására, a helynevek tömeges és mesterséges megváltoztatását, a kisebbségek alkotmányos kirekesztését az államalkotó nemzetek közül, az oktatás, a nyelvhasználat korlátozását, a kisebbségi vezetők vegzálását, sőt terrorcselekmények és megfélemlítő felvonulások megszervezését stb. És még ők merészelték a Monarchiával kapcsolatban a „népek börtöne” propagandaszöveget hangoztatni. Magukkal kapcsolatban persze soha nem jutnak el egy ehhez hasonló felismerésig, és nem is gondolják azt, hogy az elnyomás gyakorlatában akár tízszer is túlszárnyalnak mindenkit, rögtön abban a pillanatban, amikor lehetőségük nyílik arra, hogy maguk is elnyomóvá váljanak; a saját „galamblelkűségük” hangoztatása tehát pusztán csak a tényleges gyakorlat által igazolt brutális természetük elleplezését szolgálja. Mindezek ellenére még ők érzik úgy, hogy a történelmi elnyomatást ők szenvedték el.] Ilyenkor a Kusýéhoz hasonló véleményekre a szlovák történelmi szakma ösztözet zúdít, elítélve ennek a kérdésnek még a pusztá felvetését is, azaz magának a valóságnak a valóságghú vizsgálatát. A mi történeiszemléleteink bezzeg nem tűnnek ki efféle heves harci kedvvel a magyar történelem védelmében, még a valós tények védelmére sem. Így aztán könnyen hagyjuk magunkat kigolyózni a pályáról, asszisztálva a történelmünk meghamisításához, és mindezt egy jól bejáratott (már-már automatikus) történetiszemlélet mantrázása mellett tesszük.

Ennek a magatartásnak másik, általam felhozott példája Anonymus, *Gesta Hungarorum* című krónikájának 23–27. fejezete, mely szerint a székelyek Erdélyben összekeveredve éltek a blakokkal. A blakok a vezérük, Gyalu (Gelou quidam blacus) legyőzése után³² Dél-Erdélyben telepedtek meg, ahol a „Blak-föld” vagy „Blakok-földje” (*Terra Blacorum*), mint territóriumelnevezés II. Endrének a barcasági német lovagrend számára kiadott oklevelében tűnik fel, párhuzamosan a „Székelyföld” vagy „Székelyek földje” (1222/1280: *cum transierint per terram Siculorum aut per tectam Blacorum*) területelnevezéssel, ami ebben az időben főleg a Küküllő és az Olt közötti vidékre vonatkozott. Györffy és a magyar történészek többsége a blakokat a románokkal azonosítja, noha egy 13. század elejéről való határleírás tanúsága a „magyar neveivel egyértelműen tanúsítja, hogy ekkor a »blakok« még nem laktak itt annyi ideje, hogy

egyértelműen román toponímiát, helyelnevezést teremtettek volna, olyan, amilyen több évszázadon át csak románok által lakott településterületen megfigyelhető.” A „Blak-föld területelnevezés a tatárjárás idején szűnhetett meg, csak az erdélyi szász nyelvben élt tovább a 16. századig a *Blechisfeld* elnevezés.”³³ Bodor György szerint a blak területeket 1225-re bekebelezték be a székely székek.

Mi történik itt tulajdonképpen? Györffy megállapítja, hogy a magyar helynevek nem igazolják a blakok (azaz a vlachok) dél-erdélyi megtelepedését a 13. század elején. Ennek ellenére, mivel nem tudja elfogadni azt a véleményt, hogy a blakok nem vlachok, hanem bulakok, nem áll meg az eredeti következtetésénél, hanem továbbmegy, és a blakokat mégis vlachoknak tekinti (noha ez az azonosítás ugyanolyan kérdésesnek mondható, mint a blakoké a bulakokkal), és mindezt ő is egy jól bejáratott (már-már automatikus) történet szemléletet mantrázva teszi, az önfeladás műveletét végrehajtva. Mit tenne itt egy román történész, a mi helyünkben? „Megállapítottuk, hogy a magyar helynevek nem igazolják a román megtelepedést és ez számunkra a döntő érv. Itt meg is állunk [és önmagától, figyelmeztetés nélkül is tudja, hol kell megállnia], mert nincs szükségünk további érvekre ahhoz, hogy elfogadjuk, a románok nem voltak jelen Dél-Erdélyben a 13. század elején. Ha pedig valaki előhozakodik Kézai adatával a blakokról és azt állítja, hogy azok vlachok voltak, ezt az állításukat egyértelműen vissza fogjuk utasítani, mivel nincs erre vonatkozó egyetlen írásos forrás sem és ennek a helynevek, meg a blakok esetleges azonosítása a bulakokkal is ellent mondanak.” Kérdezem én, szoktuk-e mi alkalmazni ezt a fajta érvelési formát? Nyilvánvalóan nem, mert a történészeink (és közembereink) agytekervényei nem erre vannak beállítva, hanem az önfeladásra, a jól bejáratott (már-már automatikus) történet szemlélet mantrázására, az igazunkkal szembeni érvek és ellentmondások saját magunk általi csatasorba állításának perverziójára, a saját témáink saját magunk általi cáfolatára.

A blakokat a román történetírás – a mi történészeink többségével együtt – egyértelműen a románokkal azonosítja, ami az ő szempontjukból érthető, hiszen így (hamis) történeti kontinuitást biztosíthatnak maguknak Erdélyben, a honfoglalást megelőző időre is. A legnagyobb gond azonban ezzel az, hogy a vlachok (románok) az okleveles adatokban egyáltalán nem fordulnak elő a 13. század elejénél korábban.

A magyar oklevelekben a vlachok először csak az 1210–1230-as években jelennek meg, Erdély szomszédságában, amikor a szörényi bánóság is Magyarország része lett. 1224-ben az Andreamum a szászoknak megengedi, hogy a blak és bissen (besenyő) erdőket (*silva Blacorum et Bissenorum*) közösen használják az oláhokkal és a besenyőkkel. Havasalföld területe ekkor vegyes (magyar, bolgár-szerb, oláh) lakosságú volt.³⁴ Megtelepült oláh népességről Erdélyben ekkoriban tehát még nem beszélhetünk, azaz a blakokat sem azonosíthatjuk a vlachokkal. A szervezethegységük foka még egyáltalán nem érte el azt a szintet, hogy már 1222-ben külön közigazgatási egységet (*Terra Blacorum*) alkothattak volna. Egyszerű pásztorkodással ezt nem érhették el, hiszen eddig a szintig az ugyancsak pásztorkodó szlovákok sem jutottak el soha, s jögiig a románok sem tartoztak soha az erdélyi három nemzet közé. Ezen a szinten csak a megfelelő civilizációs szintet már régtől fogva elért, írástudó blakok állhattak.

Először Rásonyi László (1899–1984) vetette fel annak lehetőségét, hogy a blakok nem a vlachokkal, hanem a karluk törzsszövetség bulakjaival azonosak, akik Kézai szerint a székelyekéhez hasonló írással rendelkeztek. Rásonyi szerint a bulakok a közép-ázsiai türk eredetű, kilenc törzsből álló, karluk törzsszövetségből váltak ki, akik egykor a Talasz-völgyben éltek. A bulakok a kilenc törzs közül a hetedik népet alkották és nevükben a turkológusok lónevet vagy az alapító nevét sejtik. Rásonyi szerint (és szerintünk

is) a bulakok Kuvrat halála után a bolgárokkal együtt telepedtek meg Erdély peremén, a 7. században.³⁵ (Ezt a kérdést máshol, a Csíki székely krónika és ezen belül a rabonbáni tisztség eredetével foglalkozó cikkünkben fogjuk részletesen tárgyalni.)

Ez számomra sokkal hihetőbb magyarázat, mint az egyszerű pásztornépességgel, a vlachokkal való azonosítás. Mivel témánk a magyar történetiszemlélet (siralmas) állapota, már sejtethetjük, hogy mi volt a fogadtatása ennek az elméletnek a magyar történészek körében: cáfolat és elhallgatás, és mindezt egy jól bejáratott (már-már automatikus) történetiszemléletet mantrázva. A magyar történészek többsége ma is úgy véli, hogy a blakok csakis vlachok lehetnek. Így gondolja ezt Vásáry István is, noha ő is kénytelen elismerni, hogy nem rendelkezünk elegendő forrással ahhoz, hogy a vlachok megtelepedését a Dunától északra nyomon tudjuk követni. Első adatként erre vonatkozóan ő is csak az 1222-es magyar oklevelet tudja felhozni.³⁶

Az újdonság az ő hozzáállásában az, hogy egészen odáig is elmegy, hogy az ellenkező véleményen állókat nacionalizmussal vádolja meg: „...L. Rásonyi put forward a strange [sic!] theory. He tried to prove that the *Blaci* of Transylvania had nothing to do with the Vlaks, but were a Turkic people named *Bulaq*, and that the Vlaks and Bulaqs were later confused in the sources. Unfortunately, [sic?] this theory cannot be corroborated by any sound evidence, and every [sic!] historical argument speaks against it. ...I would simply remark that it was again [sic!] nationalism that lay behind this theory: Hungarian nationalism has tried to minimise the Romanian presence [sic!] in history, while Romanian nationalism has tried to expropriate the Hungarian and Bulgarian past. In the case of the term *Blaci*, we cannot but conclude that it was used [sic!] to designate Vlaks.”³⁷

És mindezt egy jól bejáratott (már-már automatikus) történetiszemléletet mantrázva, ékes ánglus nyelven mondja, hogy mindenki jól megérthesse, mi a „teljes” magyar történeti és nyelvési szakma álláspontja a blakok ügyében. Ezt a román kollégák bizonyára örömmel veszik, mert ez az ő meseszövésen alapuló történelemfabrikálásuknak is éppen a kezére játszik (sőt még idézni is tudják, természetesen elhagyva belőle a román nacionalizmusra vonatkozó szövegrészeket, azokat meg, akik velük szemben mégis az ellenkezőjét állítják, nyugodtan jól lenacionalistázhatják, továbbra is maguknál tartva a taktikai előnyt), hiszen ők tények hiányában kénytelenek a tényeket irányítani, alaptalan elméleteket fabrikálni (vagyis nem a rendelkezésre álló forrásokból következtetni, hanem az előzetes koncepciókhoz igazítani a vélt vagy valós forrásokat, s ezekből elhagyni a preconcepciójukba nem illőket), és emellett még hüén is követhetik a rankei történetírás alapelvét, mely szerint a történelem feladata naggyá tenni a nemzetet, amihez tíz körömmel ragaszkodnak is.

Fogalmam sincs, ha ez valóban így van, vagyis a blakok vlachok lennének, a román és az elutasító magyar történészek miként magyarázzák Kézainak a blakokkal kapcsolatos azon adatát, hogy a székelyek a blakokhoz (a román történészek szerint bizonyára a vlachokhoz) hasonló írással rendelkeztek? Ennek a tudósításnak nyilván igaznak kell lennie, hiszen a román történetírás is annak veszi, s akkor mi, egyszerű kis mezei magyar történészek milyen jogon kételkedhetnénk ebben? Én azonban a sajnálatukra csak a blakokról (bulakokról) tudom elképzelni – akik a belső-ázsiai rovásírás területéről érkeztek –, hogy saját írást használtak, a vlachokkal kapcsolatban viszont még soha senkiben nem merült fel az, hogy valaha is rovásírást használtak volna. Ezt a nehézséget úgy szokták áthidalni, hogy a vlachok a cirill írást használták és ezt kellett volna ismerniük a székelyeknek is. Cirill írásnak a 13. században azonban sem a székelyeknél, sem a vlachoknál semmi nyoma nincs. (Ez azonban a hieroglifikus történetiszemlélet számára egyáltalán nem egy zavaró tényező.)

Írástudók lettek volna tehát a pásztorkodó vlachok? Aligha! Kézai, *Gesta Hungarorum* (A magyarok története) című krónikájának 21. részének azon állítása, hogy a székelyek a blakok betűit használják, már önmagában is megcáfolja, hogy a blakok a vlachokkal, azaz oláhokkal lettek volna azonosak. Kézai szerint a székelyek a blakokkal (Blackis) összekeveredve éltek és azok betűit is használták: „...Zakuli... cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt, unde Blacki conmixti literas ipsorum uti perhibentur.”³⁸ Magyarul: „...a székelyek... a blakokkal együtt a végek hegyeiben nyertek osztályrészt, ezért a blakokkal összekeveredve, mint mondják, azok betűit is használják.”

Ekkoriban (a honfoglalás idején vagy a 13. században) a vlachok még egyáltalán nem jutottak el az írástudás szintjére. Az oláh egyház még a 16. században is teljesen szervezetlen. Az ósláv egyházi liturgiát és – papjaik közül az írástudók – a cirill betűs írást használták.³⁹ Az első erdélyi vladikák (püspökök) csak ekkor kezdenek megjelenni a forrásokban, miközben az egyházi nyelv még mindig az ósláv, és egyetlen román nyelvemlék sem ismert. Az első román nyelvű egyházi könyveket az erdélyi fejedelmek adták ki a 16. század végén az oláhok számára,⁴⁰ hogy ők is egy magasabb civilizációs szintre léphessenek. Apaffy Mihály fejedelem (1661–1690) még egy román pápa fejét is leütötte, aki nem volt hajlandó román nyelvű liturgiát olvasni a híveinek.⁴¹ Az oláhok papjai és püspökei azonban továbbra is nagyrészt szerbek voltak. A szerb és a román ortodox egyház szervezetileg csak 1864-ben vált el egymástól.⁴² Az oláh nyelvet az Erdélyben (cirill betűvel) nyomtatott könyvekkel és oklevelekkel együtt csak ekkor, a 17. század végén írták először betűkkel, de az első szárnypróbálgatások sokáig még csak szegényes, esetlen kísérletek. Az okmányokból az is kiténik, hogy a 17. században az oláh vajdaságokban a „román” fogalomnak nem volt még nemzet értelme, hanem a bojárssággal [boier] szemben a jobbágyságnak felelt meg (egy 1600-1630 körüli kézirat oláh szótárban: rumen = cel briut ’hódolt, alattvaló’, Hasdennél ’tributaire, corvéable’). A nemzeti öntudat ébredése csak a 19. században emelte a nemzeti név rangjára a jobbágyok [rumân, ’jobbágy, rabszolga, rab’] egykori megjelölését. Ekkor szüntették meg a jobbágyságot is [1865. 4. 23.], az oláh bojár nem árulta többé pénzért a (román) jobbágyait, maga is románnak kezdte nevezni magát, 1851-ben pedig Havasalföldön a román lett a hivatalos nyelv.⁴³ Grigore Moldovan (Szamosújvár, 1845 – Kolozsvár, 1940), etnográfus, irodalomtörténész szerint azonban Romániában az emberkereskedelemből még 1882-ban is támadtak perek.⁴⁴

Moldovan szépirodalmi és tudományos munkáiban, politikai röpirataiban a román–magyar közeledés eszméjét szolgálta. Románsága hangoztatása mellett a történeti Magyarországon belül fáradozott a román nemzetiségért, ezért a román nemzeti mozgalom egyes vezetői igen élesen támadták. Tárgyunk szempontjából nagyon tanulságos az, amit idézett cikkében a Kárpátokon túli román jobbágyság helyzetéről mond:

„Román történetírók, akik hazánk [Magyarország] történetéből a román nép helyzetével foglalkoztak, bizonyos keserűséggel írnak a román jobbágyok sorsáról, és a jobbágyi rendszer mostohaágaiért a felelősség egész terhét az erdélyi három kiváltságos nemzet nyakába tolják. ... A jobbágyoknak helyzete Magyarországon semmi esetre sem volt örvendetes. Törvényeink [Magyarországon] azonban nem voltak embertelenek. ... magyar, a székely és a szász... [a román jobbágyot] rabbá azonban nem aljasította sohasem, pedig nem volt saját véréből való vér és saját húsából való hús. A román történetírók bizonyos könnyelműséggel siklanak el a két román fejedelemiség hasonló jobbágyintézménye felett, és hallgatással mellőzik a jobbágyállapotot ... Brezoián János történész és társai a romániai állapotokért is magát Magyarországot teszik felelőssé. Némely román történetíró pedig éppen szépíteni igyekszik a dolgot, felette restelvéen bizonyára, hogy a román bojárrok saját véreikkel szemben hatalmasan túltettek a magyar földesurakon.

... Mikor még a történelmet a tények valósága szerint írták, Demeter Cantemir például elismeri, hogy a román jobbágy sorsa a világ összes jobbágyságai között a legsúlyosabb; a bojár szabadon eladhatja jobbágyságait, éppen mint a rabszolgákat. Azt mondják, hogy a jobbágyrendszert Mihály vajda, kit a román történelem Vitéznek nevez, vitte be a román fejedelemségekbe [Erdélyből] a 16. század végén. Ez nem áll, mert megelőzőleg már voltak jobbágyok Romániában. A fejedelemségekben a vecin (szomszéd), rumân (román) és a rob (rab) szó voltaképpen egy fogalmat fejezett ki. Vecin (szomszéd) az volt, aki innen Erdélyből, tehát a szomszédból ment át a román tartományokba, s mint uratlan járókelő valamely bojár által elfogott s jobbágygá tétetett, mert megjegyzendő, hogy a román bojár bármely szabadon járó parasztra rátehetette a kezét, s az, ha nem tudta bebizonyítani szabad, illetőleg bojári voltát, a földesúr rabjává lett örök időkre, minden maradékaival együtt. A rumân (román) szó, mint alább róla meggyőződünk, a fejedelemségek törvényei és történeti adatai szerint szintén jobbágyot, rabszolgát jelentett, ami onnan támadott, hogy akkor csak a paraszt nevezte magát a nemzetisége szerint: rumânnak, az úr már nem volt az, az magát már boier, tehát bojárnak nevezte.* [* A román nemeseket bojároknak hívják... ezek... még manapság is így szólítják meg a parasztot: Te román!] ... A jobbágyokat mint rabszolgákat adták, vették; tehát nem voltak a földnek tartozékai, hanem ingó dolgok; a földesurak elválasztották a földtől, s eladták őket egymagukra is. A földesúr, szorultságában, kiválasztott jobbágyságai közül néhányat, elválasztotta atyjától a leányt, fivérével a nővért, a szeretőt a szeretőtől, s eladta őket más földesúrnak adás-vevési szerződés mellett, aszerint, amint egymás közt megegyeztek, fejenként 10 aranytól felfelé. ... Ezen adás-vevés, csere általános volt a két román fejedelemségben. Romániában a jobbágyságot az 1865. április 23-án kihirdetett törvénycikkkel törölték el, azonban dacára ennek, még 1882-ben is támadtak ember-adás-vevési szerződésekből folyó perlekedések. Némely bojár még akkor sem akart tudni arról, hogy a törvény mindezen embertelen szerződéseket semmivé teszi, sőt a szerződő felek ezen tényeit büntetendő cselekményeknek nyilvánította. A rabkereskedés annyira ment már a két fejedelemségben, hogy önként szabad emberek is eladták magukat másoknak, vagy szabad szülő gyermekét, feleségét, önmagát, összes gyermekeivel és maradékaival együtt. Az ily szerződéseket eddig zár alatt tartották a román történetírók. Úgy gondolkodtak, hogy azoknak közreadásával ártanának a román népnek. Féltékenyen őrzött néhány ilyen szerződést a román államlevéltár Bukarest városában, melyek a jobbágyviszonyokra bizonyára nem is árnyat, hanem vastag sötétséget vetnek. ... Az ily rabszolgával úgy bántak a bojárok, mint a cigányokkal. A cigányok pedig a bojárok felfogása szerint nem voltak emberek, hanem eladható, kicserélhető állatok; mutatja ezt Ghica fejedelemnek 1766. január 25-én kiadott rendelete, melyben egy cigányné ára 30 leu (egy régi leu 15 kr.), körülbelül 4 firt 50 kr.-ban állapítatik meg. A férficigány ára ezen rendelet szerint 40 leu (6 firt), a 16 éven alóli gyermek értéke 20 leuban (3 firt-ban) van meghatározva. ... Már megelőzőleg érintettem azt is, hogy a bojár mindenható volt. Maga látótt törvényt rabszolgája felett, s mert gyakran minden igaz ok nélkül meg is ölte, egy törvény keletkezett, mely ettől a földesurakat eltiltotta. ... Ezen különbséget akartam feltüntetni, mely annál sajnálatra méltóbb, hogy Romániában a román bojár saját véreit nyomta el, mégpedig oly mértékben, minővel Európában alig találkozunk.”

Itt láthatjuk a román (és néhány más) történetírást régtől fogva deklarált módszertanát a maga teljességében: *a kényelmetlen tények megszépítése, elhallgatása, más nemzetek nyakába varrása, mások okolása a nemkívánatos állapotokért, hamis történelem kreálása, mások kiemelkedő eredményeinek relativizálása, lekicsinylése, ezekkel szemben alternatív valóság támasztása.* [Egyébként ugyanezt műveli manapság a német és a

nyugati balliberális sajtó a bevándorlástémát illetően, a migráció okának és jellegének meghatározásakor, a magyarokat és Orbán Viktort a Gonosz, a helytelenül cselekvők, magukat és Angela Merkelt pedig az erkölcsi győztesek, a helyes magatartást követők szerepébe állítva – pusztán csak ideológiai okokból, a józan ész, a jövőt és a nyilvánvalóan helyes cselekvést és magatartásmódot is sutba dobva. S ebben az sem rettentí őket vissza, az sem adja vissza a józan ész és belátást számukra, hogy eközben nyilvánvalóan egy önpusztító stratégiát követnek.]

Nemigen tudok arról, hogy a románok valaha is szembenéztek volna a valósággal egyező történelmükkel, s ennek megfelelően a nacionalizmus önvádját sem halottam még soha egyikük részéről sem. Magyar kollégáik viszont kitaróan dolgoznak a nemzet lealacsonyításán, még akkor is, ha egyértelmű tényeket kell magyarázniuk, és mindezt egy jól bejáratott (már-már automatikus) történeteszemléletet mantrázva teszik.

Mi előszeretettel ostorozzuk magunkat a nacionalizmus önvádjával, meg az inkorrektség veszélyével, és mindezt egy jól bejáratott (már-már automatikus) történeteszemléletet mantrázva tesszük. Ennek eredménye aztán az, hogy az angol nyelvű Wikipédián, meg a szakirodalomban a magyar hely- és személynevek helyett azok románosított, szlovákosított stb. változatai terjednek, relativizálva, sőt kitörölve ezzel a magyar múltat a térség történelméből és nem létező mesterséges múltat állítva a helyébe. Lásd erre pl. a Blacs címszót az angol nyelvű Wikipédiában, melyen én magam is dolgoztam, majd a sorsa a teljes megszüntetése és átírásának lett a Vlachs címszóba. Olyannyira dűl tehát a tolerancia és a ténytisztelet a másik félben, hogy még a létezését is igyekeznek letagadni annak a blak népnek, amelyik a történelem céljáról alkotott koncepciójukat megkérdőjelezhetné. Egyesek meg – külső használatra szánva – a mi történeteszemléletünk egyes képviselőiben nacionalista tendenciákat látnak, és mindezt egy jól bejáratott (már-már automatikus) történeteszemléletet mantrázva teszik.

A románok ezzel szemben a jobbagyaik sanyarú sorsát még a kommunizmus idején sem vették elő, még ideológiai célokra sem, pedig állatként való adásvételük, minden következmény nélküli meggyilkolásuk, kiváló példaként szolgálhatott volna a kommunista ideológia kizsákmányolásról és osztályharcról vallott elméletéhez. Ezt azonban soha nem tették meg, egyrészt azért, mert ismerik a nemzeti érdek fogalmát (s nyilvánvalóan létezik náluk – minden román ember, s nemcsak kutatók számára – a kényelmetlen és eltitkolandó ügyek köre, de nem egy papírlapon leírva, hanem minden egyszerű ember belső történeteszemléletében), másrészt azért, mert ott még az internacionalista kommunisták és szocialisták is nacionalisták. (Akkor meg mit akarnak itt elérni egyes történészeink a mi kis „lájtos” nacionalizmusunk felemlegetésével?) A románok és más nemzetek híven művelik a rankei történetírás számukra kézhez álló elveit. Tudják tehát, hogy a kényelmetlen tények felszínre engedése a világ legbrutálisabb és legelnyomóbb rendszereként állítaná be a román feudalizmust és az azt követő korszakokat sem tüntetné fel túlzottan kedvező színben. Így pedig nem tudnák azt a propagandát sem közvetíteni világ felé, hogy „milyen egyszerű hely is ez a Románia”.

Abban viszont biztos vagyok, hogy amennyiben nálunk létezett volna egy ilyen brutális, a legszélsőbb végletekig embertelen rabszolgatartó rendszer, a mi kispályás, ellenben keményvonalas kommunistáink (akik mögött egyes kutatóink sincsenek nagy lemaradásban), akik a nemzeti érdek felismerésének elvégéig csak elvéve jutottak el (paradox módon Rákosi ennek az egyik ellenpéldája, Kádár meg a díszpéldánya), többnyire megmaradva a „hasznos idioták” számukra külföldről kijelölt szerepkörében, azonnal előhúzták volna a kérdést, s öns pártcélokból megtették volna a történelemírásunk fő irányvonalának, végig ezzel szítva az általánosan megkövetelt magyar büntudatot, amihez kívülről

még a románok is örömmel becsatlakoztak volna (hasonlóan más, általuk politikai célra kiaknázzható ügyekhez), állandóan az orruk alá dörgölve, hogy mi csak egy elmaradt, műveletlen, tudatlan, civilizálatlan, faragatlan, bárdolatlan, sőt brutális, elnyomó, zsvivány és vérengző népség voltunk mindig is.

Tettünk mi ilyesmit valaha is – alappal vagy alaptalanul – a románokkal szemben? Nyilvánvalóan nem, sőt még a nemzeti hősként tisztelt tömeggyilkosaikat sem hánytorgatjuk fel úton-útfélen a világ előtt, ellenben gesztusokkal hizlaljuk a hamis önfelmagasztalásukat, amikor egyes magyar kutatók nacionalizmussal vádolnak meg másokat, csak azért, mert merészelnék felvetni egy olyan gondolatot, amely egy kérdést esetleg más fénybe is helyezhetne, és mindezt egy jól bejáratott (már-már automatikus) történet szemléletet mantrázva tesszik.

Elhallgatandó piszkos kis titkai egyébként mindenkinek vannak. A németeknek például az, hogy doppingolás⁴⁵ nélkül nem nyerhették volna meg ellenünk az 1954-es foci vb-t, akiket a csoportkörben még 8:3-ra vertünk. A németek számára ez volt maga a „berni csoda”, ráadásul félprofi státuszú játékosokkal lettek világbajnokok. A győzelem visszaadta a németeknek a második világháború miatt elvesztett önbecsülésüket, végre úgy érezhették, hogy ők is képesek újra talpra állni (s nyilván az sem jelentett volna számukra lelkiismeret-furdalást, ha már akkor is tudják, hogy ennek alapjai hamisak). Nálunk meg a vereség után úrrá lett a letargia és először kezdődött spontán tüntetés Budapesten a kommunista hatalomátvétel óta. A három napon át tartó zavargásokat az ÁVH-nak kellett elfojtania, és végül ez az elégedetlenség vezetett el az 1956-os forradalomhoz is.

A bennfentesek Németországban nyilvánvalóan nem kötötték mindenki orrára, hogy a háttérben tisztességtelen eszközökkel küzdöttek, a hallgatásunkkal pedig ezt mi is jóváhagytuk, és mindezt egy jól bejáratott (már-már automatikus) nemzeti attitűdöt mantrázva tesszük. (Ez ugyanaz az eset, mintha Karl Mildenerger (1937–2018) egy lópatkót is elrejtett volna a kesztyűjében, hogy 1:28-as állásnál elkerülje a technikai KO-t Muhammad Ali (1942–2016) ellen az 1966-os profi boksz világbajnokság döntőjében.)

Csak 2004-ben készült Németországban dokumentumfilm, *Das Wunder von Bern – Die wahre Geschichte* címmel, mely megállapította, hogy a német csapat több tagja is metanfetamint kapott a döntő előtt.⁴⁶ [A második világháborúban is alkalmazták sok német katonánál, elsősorban az állandó kimerültséggel küzdő vadászpilótáknál.] Mi meg csak olyan cikkekkkel vagyunk képesek reagálni minderre, mint: „*Ötven év távlatából ne bolygassuk*” – *Aligha lesz következménye a berni döntő doppingügyének* (Origo, 2010. 10. 27.), idézve az MLSZ véleményét, amely az intézményesített hallgatás módszerét választotta. Buzánszky Jenő (1925–2015) is ennek megfelelően nyilatkozott: emiatt „kár lenne felrúgni a barátságot”.

Ez is az önfeladás egyik formája, és mindezt egy jól bejáratott (már-már automatikus) nemzeti attitűdöt mantrázva tesszük. A valóság ugyanis az, hogy a német labdarúgók mezén büszkén viselt világbajnoki csillagok közül az elsőt a politikai korrektség jegyében a dopping felirattal kellene ellátni. (Szerintem tehát a kérdést nem a hallgatásunkkal kellene nekünk is lepleznünk, hanem támadó pozícióba kellene állnunk. A németek doppingolását azzal kellene ellensúlyoznunk, hogy magunkat tekintjük a világbajnoknak és a mezünkre ennek megfelelően feltesszük a világbajnoki csillagot – a nagyobb manőverezési lehetőségünk miatt – a 8:3 felirattal [amivel elismerjük, hogy az ellenfél is szerzett három gólt, bár igaz, hogy kapott melléje nyolcat], ha pedig erre valaki rákérdez, alkalmunk nyílik elmondani a valódi történetet és vitathatóvá tesszük a németek első világbajnoki címét is, állandó nyomás alatt tartva őket, meg a FIFA-t is: kikényszerítve,

hogy tegyék kérdésessé a németek világbajnoki címét, ne hirdessenek világbajnokot 1954-ben vagy mindkét csapatot világbajnoknak ismerjék el. A vitákban ugyanis nem az szokott győzni, aki hallgat, hanem az, aki harcol. Egyáltalán hogyan jutottak el a döntőig? Egyszeri doppingolás miatt aligha jutott volna néhány német játékos kórházba és hal meg idő előtt. Valós teljesítményüket a csoportkör 8:3-as eredménye tükrözi. Ekkor kaphattak észbe, hogy dopping nélkül bajba kerülhetnek. Mi ezt a csalást leplezhetjük le a 8:3-as csillaggal a mezünkön, amelyről majd fényképek, rajzok, számítógépes grafikák és jelképmagyarázatok születnek, így tartva felszínen a témát.)

A hallgatásunkkal a németeket csak hozzásegítjük a büszkeségük egyik hamis darabjának megtartásához, amihez aljas módon jutottak, s mindezt csak azért tesszük, mert emiatt „kár lenne felrúgni a barátságot”. (Előzékeny sportemberi, de nem egy célravezető politikai vélemény, és ezt is mindig csak egy jól bejáratott (már-már automatikus) nemzeti attitűdöt mantrázva tesszük.) Ezzel az attitűddel a németek is készséggel egyet érthetnek, hiszen ez számukra is egy hasznos hozzáállás, nem kerül nekik semmibe, s nem okoz nekik még csak egy aprócska kis kényelmetlenséget sem.

Ugyanez a helyzet a sporton kívül is, a politikában és a történetírásban, a román, a szlovák, a magyar és más történetírások tekintetében. Általában véve is csak mi törekszünk állandóan nyílt sisakkal, becsületes módon küzdeni, vagy elkerülni a konfrontációt, ami azonban másokat csak megmosolyogtat, mi meg nem megyünk vele semmire. A magyar történetírás ennek megfelelően úgy tud majd csak kigyógyulni krónikus betegségéből, történelmünk mániákus relativizálásából (a „nincs erőnk” és „bátorságunk” pozíciójából), ha végre a tényiszteletet (a román, szlovák és más környező nemzetek történetírásának a háttérben fogva tartott elvét) a rankei történetírás és nem az önmegtagadás szolgálatába állítja. Számomra ekkor válik majd csak elfogadhatóvá a magyar történetírás karaktere. Majd akkor, ha egyesek nem osztogatják oly könnyen a(z) ellen-félnek megérdemelten kijáró) délibáboskodó és a nacionalista jelzőket, miközben a kritika is idegesíti őket, noha a helyes magatartás a részükről inkább az lenne, hogy kitartó munkával feltárják a rendelkezésre álló források teljességét, amelyek esetleg gyökeresen más fénybe is állíthatnák azt az érvelést, amelyre csípőből tüzelnek, vagy/és amelyről mélyen hallgatnak, és mindezt egy jól bejáratott (már-már automatikus) történetészlelet mantrázva teszik.

Mi tehát az a módszer, amely megszünteti a magyar történetírás lehangoló karakterét és azt felemelővé teszi? Az, ha Kossuth és Széchenyi vitájában Széchenyi oldalára állunk, aki szerint mindig a pozitívumot (és nem a negatívumot) kell hangsúlyozni, mert csak ez visz előre. Pontosan ez az, amit szinte minden más ország történetírása tesz a saját történelmét illetően. Ennek megfelelően szinte soha nem írnak le olyan mondatokat, hogy a náluk tapasztalható állapotok egy bizonyos témát illetően elmaradottabbak, fejletlenebbek stb. voltak, mint külföldön. Ha pedig felmerül egy vélemény, amely ellentétes vagy más fénybe helyezi az addig általánosan elfogadottat és ráadásul még kedvezőbb is a tekintetben, hogy az a rankei nemzeti nagyságot is táplálhatja, nem zúdítanak rá ellenzői ösztüzet és nem taszítják ki a hallgatás fala mögé. Épp ellenkezőleg, dédelgetik és mindent megadnak neki, hogy elfogadott elméletté válhasson, sőt már azelőtt elfogadják és tényként kezelik, hogy annak igazságtartalma bebizonyosodott volna. Nekünk nem is kellene egészen idáig elmennünk, mert ez sokszor történelemhamisítást is maga után von. Azon rossz szokásunktól azonban meg kell szabadulunk, hogy minden alternatív elméletre csípőből ösztüzet zúdítunk, mindenféle vizsgálat és komoly megfontolás nélkül, egy jól bejáratott (már-már automatikus) történetészlelet mantrázva. Mindig lehetnek ugyanis olyan új források, amelyek a bevett véleményt megváltoztathatják és az ellenkezőjét igazolják.

Így pl. a pécsi egyetem címerét én magam fedeztem fel Ulrich Richental krónikájában,⁴⁷ amely igazolta, hogy az egyetem még a konstanzi zsinat idején (1414–1418) is működött és nemcsak, hogy létezett, de egyenesen a virágkorát élhette, hiszen a képviselőit is meghívták a zsinatra. A részvételére és egyben a működésére előttem már Marosi Ernő is felhívta a figyelmet, de a véleménye nem kapott elég hangsúlyt, sőt szinte teljesen ismeretlen maradt.⁴⁸ Mivel az egyetem működésére vonatkozóan kevés adat áll rendelkezésünkre, a kényelmesebb állapot képviselői kerültek túlsúlyba (Marosi véleményét teljesen figyelmen kívül hagyva), akik szerint a pécsi egyetem már a konstanzi zsinat előtt megszűnt és ezek a hangok terjedtek el a szakirodalomban, ezek váltak standarddá, követendővé, melyek teljesen elnyomták azokat, amelyek szerint az egyetem egészen Pécs török foglalásáig (1543) fennállt. Ugyanez a helyzet a veszprémi egyetem esetleges létezésével.

Ha feltesszük a kérdést, a fenti példában melyik álláspont biztosítja jobban a rankei nemzeti nagyság táplálását: a pécsi egyetem röpké léte vagy több évszázados fennállása? A válasz egyértelműen a második lehetőség. Történetírásunk (és más tekintetben a sportdiplomáciánk, a külpolitikánk stb. és az általános közemberi lelkületünk: emiatt „kár lenne felrúgni a barátságot”) mégis szinte mindig a számunkra hátrányosabb, lehangolóbb lehetőséget választja és mindezt egy jól bejáratott (már-már automatikus) történetiszemlélet mantrázva teszi, egymást is túllicitálva, kiszolgálva az ellenfél történetiszemléletének igényeit, sőt néha kollaborálva vele. Ennek megfelelően aztán ez a vélemény lesz általános a szakirodalomban, noha az új források felfedezésével olykor kiderül, hogy az csak egy átmeneti és alapvetően hamis vélemény volt, melynek a valóságban pontosan az ellenkezője igaz. Nem kellene tehát eleve elvetnünk vagy hamisnak nyilvánítanunk azokat a véleményeket sem, amelyek a nemzeti karakterünk számára kedvezőbbek (azonosak-e a blakok a bulakokkal, hiteles-e a Csiki székely krónika: hitelét vesztett krónika,⁴⁹ otromba hamisítvány,⁵⁰ hamisítványnak bizonyult (sic!) krónika⁵¹ stb. – efféle negatív, sőt visszataszítóan durva jelzőkkel egyetlen szlovák, román, horvát, ukrán, szerb, albán stb. történész sem illetné a saját történelmére vonatkozó egyetlen egy témát sem, főként akkor, ha abban a nemzeti nagyság számára pozitív tartalmak is rejlenek, még akkor sem, ha azok valótlannak tűnnek; ez az, amit én a saját történelmünk lebecsülésének a perverzíójaként tartok számon), pedig nekünk is csak annyit kellene tennünk, hogy kívárjuk, amíg azt esetlegesen a források is hitelesítik. (A Csiki székely krónikával kapcsolatban ilyen forrásokat fogunk felhozni egy másik cikkünkben. A hitelességének akceptálásához csak azt kellett tennünk, hogy *tágabb* történeti-földrajzi-irodalmi-kulturális-vallási közegbe helyezzük. A hitelét egyébként – a *szűk*, Kárpát-medencei történeti alapon – egy korlátozott kör ma is⁵² vallja.)

El kellene tehát kerülnünk azt az alapfelállást, hogy mindig a nemzeti karakterünk számára kedvezőbb vélemény kényszerüljön védekezésre, hogy annak kelljen a saját igazát bizonygatnia, miközben igyekszik áttörni az őt belföldön karanténba helyezők falát. Más nemzetek történetírása ezt éppen az ellenkező módon csinálja. Felkapják, dédelgetik az ilyen véleményeket és megvédik a vele szemben indított támadásoktól. Amennyiben a rankei történetírás mindkét elvét alkalmazzuk (források és nemzeti nagyság), szerintem is ez a helyesebb magatartás.

JEGYZETEK

- 1 Pók Attila: *Témaválasztás és módszertan a historiográfiában*. Történelmi Szemle 30. 1987–88/2. 234.; beszédének teljes szövege: Századok 1867. 3–10.
- 2 Leopold von Ranke: *Die geschichten der Romanischen und Germanischen Völker*. Leipzig – Berlin, 1824.
- 3 M. A. Fitzsimons: *Ranke: History as Worship*. The Review of Politics 42. 1980/4. 539.
- 4 Erős Vilmos: *A XIX. századi német historizmus*. Valóság 50. 2007/12. 4.
- 5 Szegedi László: *A pécsi egyetem és az Academia Sundenis címere Ulrich Richental krónikájában*. [kézirat]
- 6 Toldy Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története a legrégebb időkől a jelenkorig rövid előadásban*. Pest, I. 1862. 69.
- 7 Vass József: *Hazai és külföldi iskolázás az Árpád-korszak alatt*. Pest, 1862. 49–51.
- 8 Ábel Jenő: *Egyetemeink a középkorban*. Budapest, 1881. 3–4.
- 9 Kerékgyártó Árpád: *A műveltség fejlődése Magyarországon*. I. kötet 889–1301. Budapest, 1880. 484–485.
- 10 Szabó Károly: *Kun László 1272–1290*. Budapest, 1886. 36.
- 11 Beöthy Zsolt: *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése*. Budapest, 1883.³ I. 19.
- 12 *A magyar nemzet története*. Szerk. Szalay József – Baróti Lajos. Budapest I. 1896. 392.
- 13 Gutheil Jenő: *Veszprém Árpád-kori jogi főiskolája az első magyar egyetem*. Vigilia 26. 1961. 459–468.; Uő: *Az Árpád-kori Veszprém*. Veszprém, 1977. 126., 231.
- 14 Horváth Pál: *A korai reneszánsz studium generaleja*. Iustum Aequum Salutare, 2. 2006/1–2. 37–44. (Előadás: 2006. 3. 7., az MTA Egyetemtörténeti Bizottsága és a Magyar Jogász Egylet Jogtörténeti Szakosztálya által szervezett tudományos ülésen.); ugyanez más címmel: Horváth Pál: *Egyetemi-jogi kultúránk ősforrásai*. Vigilia 71. 2006/7. 498–505.
- 15 Békéfi Remig: *Árpád-kori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem létkérdése*. (Második közlemény) Századok 30. 1896.; 330.; Uő: *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig*. Budapest, 1910. 160–173.
- 16 Miklósy Zoltán: *Hiteles hely és iskola a középkorban*. Levéltári Közlemények 18–19. 1940–41. 175.
- 17 Gericz József: *Adalékok a Kézai krónika problémáinak megoldásához*. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sect. Hist. I (1957) 121.
- 18 Csizmadia Andor: *Az egyetemi oktatás Magyarországon a pécsi egyetem alapítása után a 15–16. században*. Budapest, 1968.
- 19 Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, 1971. 24–26.
- 20 Erdő Péter: *Nágyosi Gáspár kódexe és a középkori veszprémi jogtanítás*. Magyar Könyvszemle 111. 1995/2. 119.
- 21 Mészáros István: *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*. Budapest, 2000. 45.
- 22 Solymosi László: *Könyvhasználat a középkor végén. Könyvkölcsönzés a veszprémi székesegyházi könyvtárban*. In: Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról. Szerk. Szelestei N. László. Budapest, 1989. 78.; Uő: *Veszprémi iskola*. In: Kristó Gyula (főszerk.), Engel Pál – Makk Ferenc (szerk.): *Korai Magyar Történeti Lexikon*. 9–14. század. Budapest, 1994. 727.; Uő: *Veszprémi székesegyházi iskola*. In: Diós István (főszerk.), Magyar Katolikus Lexikon. Budapest, XV. 2010. 144.
- 23 Horváth Pál: i. m. 41.
- 24 Lásd erre pl. Pesty Frigyes: *Száz politikai és történeti levél Horvátországról*. Budapest, 1885.
- 25 Barcs Sándor: *A modern olimpiák regénye*. Budapest, 1964.
- 26 A szlovák állami szervek által létrehozott heroldi tisztség hivatali elnevezése.
- 27 Lásd pl. Novák, Jozef: *Rodové erby na Slovensku II. Petkova zbierka pečati*. [Családi címerek Szlovákiában II. A Pettkó-peccséggyűjtemény.] Martin, 1986. 30.
- 28 Doruľa, Ján: *Z histórie slovensko-maďarských jazykových vzťahov*. [A szlovák–magyar nyelvi kapcsolatok történetéről] Slovenská reč 38. 1973. 3–4., 173–174.; Uhlár, Vladimír: *Ako prepisovať priezvisko Mednyánszky*. [Hogyan írjuk át a Mednyánszky nevet] Slovenská reč 38. 1973/ 5. 292–297.; Novák, Jozef: *Úprava pisanja priezvisk historických rodov*. [A történelmi családnevek írásának módosítása] Slovenská archivistika 14. 1979/2. 175–178.; Horváth, Pavel: *O potrebe a zásadách slovenskej transkripcie rodových mien a priezvisk*. [A nemesi nevek szlovák átírásának szükségességéről és elveiről] Slovenská archivistika 25. 1980/ 2. 199–211.; Sedlák, František: *Návrh na úpravu pisanja priezvisk uhorských šľachtických rodov*. [Javaslat a magyar nemesi vezetéknevek írásának módosítására] Slovenská archivistika 25. 1980/2. 195–199.; Uhlár, Vladimír: *O transkripcii rodových mien a priezvisk v slovenčine*. [A nemesi vezeték- és keresztnév átírásáról a szlovák nyelvben] Slovenská reč 47. 1982/1. 57–60.; Horváth, Pavel: *Neuvážený návrh na zrušenie slovenskej transkripcie starých rodových mien a priezvisk*. [Meggondolatlan javaslat a régi nemesi vezeték- és keresztnév szlovák átírásának megszüntetésére] Historický časopis 47. 1999/2.

- 313.; Szeghy, Gabriel: *Slovenská transkripcia uhorských rodových mien a priezvisk?* [A magyar vezeték- és keresztnévek szlovák átírása?] Knížnica 6. 2005/8. 3–5.; Uő: *Vývoj slovenskej transkripcie uhorských rodových mien a priezvisk a návrh na jej úpravu.* [A magyar vezeték- és keresztnévek szlovák átírásának kialakulása és javaslat annak módosítására] *Historica Carpatica* 38. Kassa, 2007. 145–150.
- 29 Vö. Novák: i. m. 1986.
- 30 Így pl.: Novák Ádám: *Additions to the itinerary and seals of King Wladyslaw I of Hungary in the light of recent Hungarica research.* In: *The Jagiellonians in Europe: Dynastic Diplomacy and Foreign Relations.* Edited by Attila Bárány, in co-operation with Balázs Antal Bacsa. *Memoria Hungarica* 2. Debrecen, 2016. Névformáik, nem mindig a magyarral az élen: Zrin/Zrínyi (6. lap), Kežmarok (Késmárk), Rozhanovce (Rozgony) (46.), Trnava (Nagyszombat) (47.), Várad/Oradea (51.), Tallóci/Talovac (53.) stb. (Mindez az MTA–DE Lendület program támogatásával, a magyar nevekből mindössze száz éve mesterségesen megfabrikált neveket és történelemhamisítást legitimizálva.)
- 31 Ilyen pl. John V. A. Fine: *When ethnicity did not matter in the Balkans: A study of identity in the pre-nationalist Croatia, Dalmatia and Slavonia in the medieval and early-modern periods.* University of Michigan, 2006. 160., 173.
- 32 Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben.* Budapest, I. 1986. 235–236.
- 33 Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.* Budapest, II. 1987. 448–449.
- 34 Réthy László: *Az oláh nyelv és nemzet megalakulása.* Nagybecskerek, 1890. 138., 173–174. (1. kiadása: 1888.)
- 35 Rásonyi, László: *Bulaqs and oyuzs in mediaeval Transylvania.* *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 33. 1979/2. 129–151.
- 36 István Vásáry: *Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365.* Cambridge – New York – Melbourne – Madrid – Cape Town – Singapore – São Paulo, 2005. 28.
- 37 Vásáry: i. m. 29.
- 38 Szentpétery Imre (szerk.): *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* Budapest, I. 1937. 153.
- 39 Réthy: i. m. 143.
- 40 Réthy: i. m. 146–147.
- 41 Réthy: i. m. 151.
- 42 Réthy: i. m. 152–153.
- 43 Réthy: i. m. 202–206.
- 44 Grigore Moldovan: *A román jobbágyok történetéből.* (1896) In: Sas Péter (szerk.): *Odon Erdély. Művelődéstörténeti tanulmányok.* Budapest, 2004.
- 45 Ezt azzal szokták kimagyarázni, hogy 1954-ben még nem volt doppingvizsgálat a világbajnokságon és nem is volt kifejezetten tiltott a doppinghasználat. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy szabad is volt. Ezt igazolja az is, hogy a lovak doppingolása már akkor is tiltott volt, tehát az embereké sem volt megengedett, hiszen akkor mindenki használta volna, és a németek sem igyekeztek volna évtizedekig eltitkolni.
- 46 A münsteri Wilhelm Egyetem és a berlini Humboldt Egyetem kutatócsoportja a Német Olimpiai Bizottsággal karöltve kezdte meg a szálak felgöngyölítését, amely a német sport doppinggal kapcsolatos eseteit vizsgálja. Egyértelműen bebizonyosodott: az 1954-ben világbajnoki címet szerző német labdarúgó-válogatott több tagját is egy pervitin nevű készítménnyel segítették a csapat orvosai.
- 47 Szegedi: i. m. [kézirat]
- 48 Marosi Ernő: *Zsigmond, a király, a császár.* In: Erdei Gyöngyi – Nagy Balázs (szerk.): *Változatok a történelemre: Tanulmányok Székely György tiszteletére.* ELTE Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti Tanszék (Monumenta historica Budapestinensia; 14.) Budapest, 2004. 219–221.
- 49 Pallas nagy lexikona. Budapest, 1897. XIV. rabonbán címszó.
- 50 Hóman Bálint: *A magyar hún-hagyomány és a hún-monda.* Budapest, 1925. 8.
- 51 Bárczi Géza – Országh László (szerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára.* Budapest, V. 1959–1962, rabonbán címszó.
- 52 Nagy Géza: *A Csíki székely krónika.* Székely Nemzet (Sepsiszentgyörgy) 4. 1886. 140–169.; Sántha Attila: *Hamisítvány-e a Csíki székely krónika?* 1–4. rész, Székelyföld 17. 2013/9–12.

A tíz szobor

Ferenc József 1897. szeptemberi 25-i kézírata

(*Nemzettudat és szobrok*) A modern magyar nemzet kialakulása a 19. században elválaszthatatlan a modern történeti tudat megjelenésétől: a hazafias érzés kibontakozásában, a nemzetépítés folyamatában hatalmas szerephez jut a hajdani dicsőség felelevenítése. A múlthoz fűződő viszony meghatározza az emlékező csoport önazonosságát, amelyről saját történelmének kulcsmozzanatait felelevenítve bizonyosodik meg.¹

A közösségi emlékezet megerősítését segítette a múlt neves személyiségeinek, döntő eseményeinek számos helyen és különféle formákban való bemutatása. A korszakban egyre nagyobb szerephez jutó közvélemény nagy érdeklődést mutatott a tudományok iránt, a tudás társadalmi tekintélye megnőtt, a fejlett világhoz való felzárkózás biztosítékát látták benne. A Pesti Napló naponta utcára kerülő számai már az 1850-es években tartalmaztak tudományos rovatot, ugyancsak napilapban olvashattunk például tudósítást az akadémia természettudományi osztályának felolvasásairól, így a magzati látóhártya fennmaradásáról,² és szintén napilapban mutatták be egyenként az akadémiai tagságra jelölt tudósokat.³ A hasznos ismereteket és mulattató olvasmányokat közlő *Család könyve* több kötete például rövid történelmi cikkek és életrajzok mellett népismereti, természettudományos, szépirodalmi, matematikai, az iparról szóló, honismereti és pszichológiai (lélektani) írásokat is közölt a század derekán. Hiszen „nekünk magyarokul az egyetemes műveltség fokára kell emelkednünk, nekünk az elme és emberi szellem összes köreit kell átölelnünk és megnövelnünk”. Ahhoz, hogy az „előrehaladt nemzeteket” elérjék, a tudományok terén is „véghetetlen tért” kell megtenniük.⁴ A korszakban nyilvánvalónak tűnt, hogy a polgári léthez hozzátartozik a polgári tudás, kiemelten a történelem iránti beható érdeklődés.

A reformkorban, majd különösen a század második felében a lapok rendszeresen közöltek részletes tudósításokat történelmi témájú akadémiai előadásokról,⁵ a Magyar Történelmi Társulat üléseiről,⁶ kirándulásairól.⁷ Hangsúlyosan foglalkoztak történelmi munkákkal,⁸ vagy például az 1885-ös budapesti történészkongresszussal, amely az első ilyen seregszemle volt Magyarországon – jelentőségét mutatja, hogy címlapra is került.⁹ Fontos közügyről volt tehát szó, ahogyan az egyik lap fogalmazott, „a magyar történetírás nem elvont tudomány, hanem egyszersmind a nemzet öntudata.”¹⁰ A historikusok napilapok hasábjain vitáztak egymással,¹¹ sőt az is megesett, hogy egy népszerű lap vezércikke friss történelmi munkával foglalkozott (igaz, annak szerzője politikus volt).¹² Szintén címlaldon és szó szerint közölte az egyik vezető napilap Pesty Frigyes részletes útbaigazítását a helynevek gyűjtésére, melyek alapján történelmi helynévtárat kívánt összeállítani.¹³

A korabeli élclapokban történészek kerülhettek címlapra,¹⁴ vagy Magyar Történelmi Társulat vidéki kirándulása szolgáltatót ugyanott témát.¹⁵ Történelmi szakmunkákból közöltek mutatóvány-fejezeteket napilapok,¹⁶ de korábban kiadatlan,¹⁷ vagy magyarra még le nem fordított forrás¹⁸ is látott így napvilágot. Ezekben az években volt lehetséges, hogy az *Olcso könyvtár* sorozatban jelent meg, és nagy közönségsiker lett a magyar történetírás múltját áttekintő többszáz oldalas historiográfiai munka második kiadása – bár szerzője német volt. A magyar történettudomány első nagy közös vállalkozása, a millenniumkor megjelenő tízkötetes *A magyar nemzet története* pedig 20.000 példányban hagyta el a nyomdát.¹⁹ Erről számos lapban olvashattunk rövidebb-hosszabb ismertetést, bírálatot.²⁰

A múlt nem csupán könyvek, újságok lapjain jelent meg, a dicsőséges történelmet más formákban is megismerhették. A század második felében virágkorát élte a historizáló festészet, melynek máig ismert darabjai születtek ekkoriban, gyakran közintézmények falain hirdették szélesebb rétegek számára a nagyszerű múltat. Így az 1865-re elkészült Pesti Vigadóba Than Mór még csak Attila lakomáját festi meg, ám egy évtizeddel később a Nemzeti Múzeum lépcsőházának falképein a teljes magyar történelem helyet kapott Géza fejedelemtől egészen 1849-ig. A század végén lenyűgöző méretű és térhatásra törekvő panorámák is készültek, a Feszty-körkép (1894) hatásáról írta Herczeg Ferenc, hogy „a nemzeti érzésnek az a forró hulláma vetette föl, amely a közeledő millennium ünnep előtt vágat, magával sodorva és magasra emelve mindent, ami magyar.”²¹ A Bem–Petőfi körképet éppen 1898 elején állították ki Budapesten. (Ugyanekkor rendeztek Bécsben körképkiállítást, amely Ausztria nagyságát volt hivatott bemutatni jeles politikusai, művészei, tudósai, katonái által, akik mind a császár személye köré csoportosultak.²²) Ebben az időszakban kezdték elnevezni országszerte az utcákat, tereket történelmi szereplőkről.

Ekkor lett szokás felállítani a jeles történelmi alakok és események szobrai, melyek „megtestesítették, kézzelfogható valósággá tették a nemzeti múltat.”²³ Ezek a modern emlékművek eltérnek az előzőektől, hiszen korábban szenteknek, esetleg uralkodóknak állítottak szobraikat, melyek ritkán kerültek közterekre. Az újfajta városkép részévé váló szobrok fokozatosan terjedtek el a nyugati nagyvárosok mintájára. Ahogyan egy 1870-es lapban olvasható: míg Párizsban „minden utcaszöglet, minden középület és minden tér a nemzet nagyjai dicsőségének történetéről beszél”, a magyar fővárosban „hasztalan keressük” ezt, a Hunyadiak, Zrínyiek, Rákócziak, Bethlenek hazájára Budapesten egy darab kő sem emlékeztet!²⁴

A múlt megörökítésre méltó személyiségei mintát nyújthatnak a polgári társadalmak számára, emlékműveik egyszersmind azt a korszakot, politikai berendezkedést rendszert is megörökítették, amely felállította őket.²⁵ Híven tükrözik annak eszméit, eszményeit, így a mindenkori hatalom ideológiájának, az általa előnyben részesített történelemképnek is a lenyomatai.²⁶ Így válhattak a látszólag ártatlan alkotások idővel „emlékezetháborús övezetökké, a visszamenőleges érvényű igazságszolgáltatás főromaivá.”²⁷

Jól példázza ezt az az első fővárosi történetpolitikai emlékmű, amely körül valóságos szoborháború bontakozott ki. 1852-ben az ifjú Ferenc József jelenlétében avatták fel a budai vár 1849-es védője, Heinrich Hentzi tábornok szobrát a budai Szent György téren, ahol katonái élén vesztette életét, amikor Görgei honvédjei elfoglalták a várat. Magyar részről azonban benne inkább Pest felesleges ágyúzásának felelősét látták, aki megpróbálta felrobbantani a Lánchidat, és a Dunapart számos klasszicista épületének pusztulásáért felelős. Ezek között volt például a Pollack Mihály által tervezett egykori Vigadó (akkori nevén a Redoute), ahol 1848 nyarától az országgyűlés is ülésezett. A szobor „a 19. századi magyarországi emlékkiállítások botrányköve lett,”²⁸ éles támadások célpontjává, országgyűlési felszólalások, tüntetések visszatérő témájává vált, hozzájárult egy kormány bukásához,²⁹ még felrobbantására is kísérletet tettek. Mindezek nyomán megjelent a „Hentziáda” kifejezés, amit általánosabb értelemben is használtak azokra a katonai intézkedésekre, „amelyek bosszantóan hatnak a magyar emberre.”³⁰

Az emlékművet 1899-ben áthelyezték a hűvösvölgyi hadapródiskola udvarára, ám ottani újjáavatását is nagy ellenállás kísérte. 1918-ban, az őszirózsás forradalom napjaiban egy vaskereskedő szerelte szét a „vérszomjas magyarfalónak” állított Harcos Emléket, mely „örök szégyenfoltként égette a magyar közvéleményt”.

Korabeli híradófelvételen láthatjuk, amint az Országháznál összegyűlt tömeg előtt az Ausztriától való elszakadás, a megvalósult függetlenség fölött érzett örömmámorban kalapáccsal verik szét az emlékmű néhány darabját, köztük a kétfejű sast ábrázoló címet.³¹

A fővárosi műemlékek felügyelőjévé kinevezett neves szobrász, Róna József azt javasolta, hogy az emlékmű „művészileg értékes” hat allegorikus alakját őrizték meg, a többit viszont „adják el az öregvasasnak”. Az egykori Habsburg-uralom jelképévé vált emlékmű a Tanácsköztársaság idején ércöntödében végezte.³²

A kiegészítést követően egyre inkább előtérbe került a történeti emlékművek kérdése. Magyarországnak ebben is törekedni kellett a polgárosult világhoz való felzárkózásra, hiszen az ottani nagyvárosok arculatához hozzátartoztak a történelmi emlékművek. Orbán Balázs 1884-es terve szerint a millennium idejére el kellene készülnie Árpád szobrának Munkácson, Szent Istváné Budapesten, Szent Lászlóé Nagyváradon, Mátyásé Kolozsváron. Szerepük: hirdetni „az önállóságában nagy és hatalmas magyar nemzet dicsőségét.” Mellettük Hunyadi János, Bocskai, Bethlen, Thököly, Rákóczi, Kossuth szobraira is szükség van.³³ A következő évben a már említett nagyszabású történeztudományi kongresszuson az idős régész, Römer Flóris arról elmélkedik, miként lehet felébreszteni a kegyeletet a múlt nagy alakjai iránt, hogy „a nemzeti érzés a fiatal nemzedékbe átszivárogon”. A nagy példányszámban nyomtatott „nemzeti képek”, a színdarabok, ünnepi menetek, a régiségek kiállítása mellett fontos a közterek és utcák történelmi elnevezése, és az ott álló „nagy férfiakat” ábrázoló szobrok szerepe: „folytonosan haladó magyar nemzetét csak akkor leszünk, ha a nemzeti jelleget minden más elé tevén, azt híven megőrizni iparkodunk.”³⁴ 1891-ben az egyik vezető napilap vezércikkben tekintette át a magyar történetírás helyzetét, és a kormány szemére vetette, hogy nincs még szobra Mátyás királynak.³⁵

A korszakban ugrásszerűen megnőtt a köztéri emlékművek száma, valóságos szoborállítási lázról beszélhetünk, miközben jellegük is gyökeresen megváltozott. Míg 1867 előtt túlnyomórészt egyházi szobrok álltak a főváros közterein, ezt követően az 1900-ig készült 32 új szoborból csupán 5 ilyen, mellettük 8 díszítő, 19 pedig emlékmű. 1918-ig újabb 50 szobor készült el Budapesten, közülük azonban már csak 4 volt egyházi, 9 díszítő, 37 pedig emlékmű.³⁶

A fővárosban évtizedekig elsősorban 19. századi politikusoknak, íróknak, művészeknek (például József nádor, Eötvös József, Széchenyi István, Petőfi Sándor, Deák Ferenc, Arany János, Ybl Miklós, Baross Gábor) állítottak egészalakos szobrokat. A Batthyány Lajos (1871), Deák Ferenc (1887) és Kossuth Lajos (1909) emlékét őrző mauzóleumok szintén az emlékezet megnövekedett szerepét bizonyították akkor, amikor a közügyekért tevékenykedő elődök, a haza javát szolgáló államférfiak tisztelete egyben az utódok büszkeségét is növelte.

1893-ban a budai várban átadták a 48-as honvéd emlékművet, ám a korábbi századok fényes történelmére, hazafias erényekből példát nyújtó személyiségeire emlékeztető szobrok ekkor még feltűnően hiányoztak. Vidékről már számos példát sorolhatunk: Szent Lászlóé Nagyváradon (1893), Mária Teréziáé Pozsonyban (1897), Árpádé Ráckeviden (1897) vagy Mátyás királyé Kolozsváron (1902) már jóval korábbi időszakok dicsőségét hirdeti. A századfordulótól a kormány által csupán megtűrt Kossuth-kultusz is számos szobrot eredményezett, alig néhány hónappal halála után mellszobrot kapott Siómaroson (ma Balatonszabadi), első egészalakos emlékművét Miskolcon állították fel 1898-ban³⁷ (Budapestnek csak 1927-ben lett Kossuth-szobra).

A millennium lázában élő országban még inkább felértékelődött a történelem szerepe is. A reformkorban az ifjú Pulszky Ferenc még valamiféle egyesítő erőt tulajdonított neki, „a legerősebb köteléknek” tartotta, amely összefoghatja a különböző nemzetiségeket. Számára a polgári magyar nemzet emlékezetközösségként alakul ki.³⁸ Fél évszázaddal később a nagyszerű múltba való emlékezés-émlékeztetés már sokak számára éppen a más

nyelvet beszélő nemzetiségekkel szemben biztosíthatja a „magyar állameszme rendíthetlenségét”. Ennek szellemében kívánja a történetíró és függetlenségi párti képviselő Thaly Kálmán az országgyűlésben, hogy a millennium alkalmával olyan szobrot állítsanak fel, amely „annyifelé vágjon, ahány felől ő felé vágnak” – utal ezzel a kardjával Magyarország felé sújtó zágrábi Jellasics-szoborra. Ezek a szobrok a határszéli, nemzetiségi területeken élők számára az állami lét „látható kifejezését” nyújtják, ezzel bizonyítják a magyarság jogát ehhez a földhöz, alátámaszthatják a magyar elit vezető szerepét.³⁹

Javaslatára nyomán állították fel az ország jelképes pontjain a hét honfoglaló vezérről elnevezett emlékoszlopokat, amelyek a nemzet fényes múltjára, és e föld magyarságára voltak hivatottak emlékeztetni, ám a világháború után elcsatolt területeken a magyar elnyomás jelképeivé váltak.⁴⁰ Ebben az időszakban jócskán megnőtt a történelmi szobrok száma a fővárosban is.⁴¹ Több helyen kész panteonok jelentek meg: a Vigadó 1860-as években elkészült homlokzatán (14 személyiséggel), később az Országház esetén (összesen 242 egészalakos szoborral), különösen annak kupolacsarnokában (16 uralkodóval), és természetesen a Millenniumi emlékművön (14 uralkodóval).

A kialakuló nemzetállamoknak mindenütt szükségük volt a nemzeti öntudatot, a társadalmi összetartozás érzését erősítő szimbólumokra, az azonosulásra könnyen alkalmas múlt bemutatására a köztereken. A hatalom Magyarországon is felismerte a közösségi emlékezet szerepét saját legitimitásának erősítésében. De ráébredtek arra, hogy nem elég pusztán követniük a változásokat, vagy időnként egyenesen akadályozni a felkelő fejedelmek évtizedek óta egyre erősebbé váló tiszteletét. Megpróbálták tehát a maguk javára fordítani a formálódó nemzeti emlékezetben kiemelt szerepet betöltő szabadsághősök népszerűségét, akiknek egykori szerepét igyekeztek számukra kedvező fénybe állítani. Ugy vélték, őket bronzba öntve egyben saját maguknak is emléket állítanak. Ahogyan Pulszky Ferenc fogalmazott Széchenyi István szobrának 1880-as avatásán: „Nagy férfiak teszik dicsővé hazájukat s ha a nemzet mélyen érzett háláját azáltal fejezi ki, hogy nekik emléket emel, nem őket dicsőíti, hanem önmagát.”⁴² A beszédet több lap ismerteti,⁴³ e gondolata pedig a későbbiekben több ünnepi szónoklatban felbukkan.⁴⁴

Ekkoriban vált egyre hangsúlyosabbá a tömegek részvétele a politikában. A kormányzatnak oda kellett figyelnie a közvéleményre, melynek befolyásolása, formálása mind fontosabbá válik – például az oktatás egyre szélesebb rétegekre való kiterjesztésével, a sajtó egy részének ellenőrzésével.⁴⁵ Ezt szolgálták a közterek szobrai is, melyekben a hatalom aktuálpolitikai érdekeit követő egyoldalú történet szemlélete még látványosabbá, érthetőbbé vált. A megörökített személye, ábrázolásának módja, az emlékmű elhelyezése mind egyértelmű üzenetet, könnyen befogadható múltértelmezést közvetített. A szobrok ugyanis szó szerint megmerevedett állapotban ábrázolják tárgyukat, leegyszerűsített képet közvetítenek, általában a feddhetetlen, a hazáért tevékenykedő, vagy azért életét áldozó hős sematikus képét mutatják. A maradandó anyagban kivitelezett, és az állandóság igényével elhelyezett közösségi rendeltetésű alkotások az egységes emlékeztetőkultúra kialakítását segítették.⁴⁶ E folyamat fontos állomása a királyi kézirat.

(A kézirat és hatása) 1897 őszén II. Vilmos német császár Magyarországra látogatott. Utját hatalmas érdeklődés kísérte, ám mindenekelőtt a budai várban elmondott „világra szóló” pohárköszöntője váltott ki nagy visszhangot. Ebben a „lovagias magyar nemzet” rokonszenvenvel kísért történelméről, „közmondásos” hazaszeretetéről, a kereszténység védelmében kifejtett áldozatairól szólt, kiemelve Zrínyi Miklóst: a szigetvári hős neve hallatára „még ma is hangosan földobban minden német ifjú szíve.”⁴⁷ A rövid beszédet országszerte közzölték a lapok, azzal az ifjú uralkodó „valósággal megbabonázta a magyar szíveket,”⁴⁸

kedveltsége kezdte elhalványítani a hozzá képest szürke Ferenc Józsefét. Ez utóbbi környezetében úgy gondolhatták, szükséges lenne egy lépés, amely ellensúlyozná ezt, ismét a figyelem középpontjába állítaná a magyar királyt. Vilmos elutazásának másnapján Ferenc József állítólag magához hívatta Bánffy Dezső miniszterelnököt, elmondta neki, hogy „valamely látható alakban szeretné háláját kifejezni magyar székesfővárosa iránt”, és kérte, tegyen javaslatot ebben az ügyben. Bánffy egész napon át „kótyagosan” járt-kelt, álmatlanul hánykolódott az ágyban, ám végül megfogalmazódott benne az ötlet: „ajándékozzon a király szobrokat, amelyek a magyar nemzet ezeréves életének nevezetes szereplőit ábrázolják.” Egy későbbi visszaemlékezés szerint azonmód ő maga összeállította a névsort.⁴⁹

Ezek után Ferenc József 1897. szeptember 25-i kézírata tíz történelmi személyiség szobrainak felállítását javasolta a főváros közterein saját udvartartása költségeinek terhére. Ezek „a keresztény vallásért vértanúságot szenvedett Szent Gellért csanádi püspököt, a hitbuzgó Pázmány Péter esztergomi érseket, Bocskai István és Bethlen Gábor erdélyi fejedelmeket, Hunyadi János és Zrínyi Miklós a haza és a kereszténység hős bajnokait, gróf Pálffy János Magyarországnak a trón védelmében nagy érdemeket szerzett főhadiparancsnokát, a honfoglalás történetét író Béla király névtelen jegyzőjét, Werbőczy István Magyarország nagy hírű jogtudósát és annak népszerű lantosát Tinódi Sebestyént” kívánták megörökíteni.⁵⁰

Már aznap délben számos lap ingyen osztogatott rendkívüli kiadása számolt be az eseményről. Az utcákon az emberek összeverődve olvasták a hírt, „a kávéházakban, vendéglőkben, a sörcsarnokokban s a családi asztaloknál is erről a kéziratról folyt a beszélgetés, mindenütt a lelkes öröm és a király-dicsőítés hangján. — Éljen a király! — ez volt az üdvözlés, amellyel mai nap az emberek egymást üdvözölték.” Este Budapesten az egyetemi ifjúság tartott ünnepi gyűlést, majd a rektor vezetésével a miniszterelnök által engedélyezett fáklyás felvonuláson ünnepeltek – ezt maga Ferenc József is megtekintette. „A király és a nép ilyen közvetlenül, összeforva a nemzeti dal imájában még soha sem érintkezett” – számol be egy korabeli lap a himnusz énekléséről.⁵¹

Nagyváradon az esti színházi előadás nyújtott alkalmat hazafias tüntetésre. Az egyik színész kupléban énekelte meg a király adományát, amire tomboló éljenzés tört ki, percekig szólt az Éljen a király! Hasonló jelenetsor zajlott le Aradon, majd Nyíregyházán.⁵² Országszerte az őszinte öröm számos megnyilvánulását jegyezték fel. Pápáról már másnap üdvözlő táviratot küldtek a kormánynak,⁵³ a bánági Nagybecksereken ünnepélyt és fáklyásmenetet tartottak.⁵⁴ Hálaadó versek sorát közzölték a lapok,⁵⁵ Nagyszébenben egy tanár költeményét maga nyomtatta ki napokon belül.⁵⁶

A megemlékezések a legtöbb helyen szervezett formában történtek. A fővárosban a város vezetésének falragaszokon tudatott kérelmére néhány nappal későbbre halasztották a tervezett kivilágítást, ami így egybeesett az ebből az alkalomból tartott ünnepi közgyűléssel. Ezen a résztvevők a király említésekor egy emberként pattantak fel helyükről, és percekig zúgott az „éljenriadal”. Arra törekedtek, hogy „éppen olyan fönnyesen tündököljön a magyar metropolisz, mint amily fönnyes az ajándék, mellyel királyunk nagylelkűsége meglepte.” Este a középületeket sötétben hagyták, miközben a főbb útvonalakon a sűrű tömegben a kocsik csak lépésben járhattak. A Nemzeti Színházon színes korona és címer világitott, vele szemközt a takarékpénztár épületét a király tűzben égő monogramja díszítette, a New York-palota oszlopait piros-fehér-zöld színű izzók fonták körül. Az Andrássy-út „óriási tűzfolyosóvá” vált, az Operaház homlokzatán égő nap keringett, teraszán kandelábernek vastag tűznyelvei közt hatalmas F és E betűk lángoltak.

Az ékes paloták vetekedtek egymással fényezés dolgában. Sokfelé, így például a Nemzeti Múzeum lépcsőin vagy a Kereskedő Ifjak Társaságának váci-utcai klubhelyisége ablakaiban látható volt az Éljen a király! felirat.⁵⁷

A lapok szinte egyöntetű rajongással méltatták az indítványt: Éljen a király! *A legelső magyar ember, A király ajándéka, Hódolat a királynak, Dicsőség a királynak* és hasonló címekkel jelentek meg. Vezércikkék, tárcák sokaságát szentelték a javaslatnak Trencséntől Baranyáig, Borsodtól Csíkgig, közlik a tíz történelmi alak vázlatos életrajzát, képeiket.⁵⁸

A Pesti Napló megszólaltatta a magyar történelemszociológus, Szilágyi Sándort csakúgy, mint az ifjabb nemzedéket képviselő Marczali Henriket. Mindketten lelkesülten nyilatkoztak, dicsérték az uralkodó „kiváló tapintatát”, amellyel kiválasztotta a megörökítendő személyeket, „teljesen azonosította magát nemzeti múltunkkal”, azok emlékét is meg kívánta örökíteni, akik „a nemzeti önállóság és erő eszméjét képviselték, ha szükség volt, még a Habsburg-ház ellen is.” Szilágyi azt remélte, hamarosan teljesül „legszebb ideálunk... históriánk összes nagy hőseinek szobrai népesítik be a magyar városok tereit.”⁵⁹

A kezdeményezés miatt érzett öröm kinyilvánítására nagyszerű lehetőséget biztosított „a világ leglovagiasabb és legjobb fejedelme”⁶⁰, Ferenc József október 4-i névnapija, ami így „különös nemzeti ünneppé” vált.⁶¹ Ebből az alkalomból mondott köszönetet az országgyűlés képviselőháza a királynak. A díszruhába öltözött képviselők a Mátyás-templomban a hercegprímás által tartott miséről érkeztek az ülésre, ahol a pártok képviselőivel egyeztetett előterjesztést Podmaniczky Frigyes nyújtotta be. Az indoklás szerint „a múltak emlékei alkotják azt a talajt, melyen a jövő fölvirul és a jelen virágzik. Csak az a nemzet számíthat jövőre, mely tud ősei erényein lelkesedni. Öröm és hála hatja át keblünket, midőn felséges Urunk a nemzettel gondolatban és érzésben egyesül...”⁶² Számos iskolában hálaadó istentiszteletet és ünnepséget tartottak, az operában a *Hunyadi* László díszelőadása előtt a szereplők díszmagyarban énekelték a himnuszt, majd megkoszorúzták Ferenc József színpadon elhelyezett mellszobrát.⁶³

A városokban fáklyás felvonulásokra, díszközgyűlésekre, ünnepségekre, kivilágításokra került sor. Kecskeméten például a jogakadémiától induló menet élén a törvényhatóság tagjai haladtak a polgármesterrel és a tanárokkal együtt, éltették a királyt, hazafias dalokat énekeltek, az ablakokat mindenütt kivilágították. A katolikus templomnál felolvasták a király indítványát, majd tomboló rajongással hallgatták meg az egyik jogászhangzó beszédét. A városházánál az uralkodó Hungaria által koszorúzott mellszobra volt látható „pazar, nemzeti színű villanylángok között”, és újabb „emelkedett szellemű, költői ihlettől áthatott remek” szónoklat hangzott el. A tömeg lelkesedése ekkorra „valóságos extázisba ment át”, „örömtől kigyulladt arccal” énekelték a himnuszt, majd visszatértek az akadémia elé, ahol a fáklyákat máglyába hányták, további hazafias dalokat énekeltek, végül békésen eloszlottak. Az elhangzott beszédeket több helyi lap teljes terjedelmükben közölte.⁶⁴

Barcson „dicső hazánk egy nagy diadalának tekintik a történeteket, amely büszkeséggel tölt el minden magyartul érző kebelt.” A hírt „az első pillanatban alig mérték emelni, majdnem csak álomnak tartották, de végre amidőn már bizonyossá vált, a boldog meghatottságtól megindulva adták azt tovább. A városka is azonnal lobogó díszet öltött, az emberek a hétköznapi ünnepet csináltak és egy pillanat alatt elterjedt az elhatározás, hogy este a város kivilágíttassék.”⁶⁵

A vármegyék, a városok csakúgy „hála-fölriratot” intéztek az uralkodóhoz,⁶⁶ mint az ellenzéki pártok,⁶⁷ az evangélikus egyház budapesti közgyűlése, majd egyetemes konventje.⁶⁸ Az írókat, művészeket tömörítő Otthon Kör vagy a Népnevelők Budapesti Egyesülete szintén rendkívüli közgyűlést tartott, és hódoló nyilatkozatot fogadtak el.⁶⁹

Csupán a Miniszterelnökségen nyolcvannégy ilyen feliratot iktattak, ezek közül sok egyszerre több település köszönetét tartalmazza.⁷⁰ A Tiszáninneri Református Egyházkerület gondnoka szerint a szobrok a király útmutatását jelzik. Ez után „nem féltjük már a szabadságot, nem a szabadelvűséget, nem a törvényt, nem az ország s az egyes egyén jogait, nem a közművelődést, nem az édes hazai nyelvet! ... Mert ahol egy erős, öntudatos nemzet szeretett s imádott fejedelmével egy úton halad, egyet akar: ott a siker biztos, ott minden szépet, nagyot, jót ki lehet vinni... lelkesedésem oly nagy, hogy békés, boldog, hatalmas, nagy Magyarországot képzelek a jövőben!”⁷¹

Ünnepi istentiszteleteket tartottak a templomokban és zsinagógákban, tanítási szünetet rendeltek el az iskolákban, ahol a megemlékezéseken „a tanítók megmagyarázták az ifjúságnak a királyi kézirat jelentőségét.”⁷² Jászberényben és Baján a kaszinóban ültek lakomát, Szepesszombaton a sétatéren hazafias dalokat énekeltek, akárcsak Szigetváron vagy Újvidéken, ahol „olyan magyar ünnep volt, mint még sohasem”. Sátoraljaújhelyen és Szabadkán térzenét adtak, Kassán zenekarok járták a várost, a diákság a városháza elé vonult, és ott hallgatták meg ahogyan a főispán kihirdette a közgyűlés hódoló határozatát. Debrecenben, Kolozsváron, Pécsen vagy Nagykőrösön díszelőadást tartottak a színházban.⁷³ Miskolcon három napig tartott az ünnepség, a diósgyőri vasgyári zenekar hazafias dalokat játszott, miközben „a közönség mint a tengerár hullámzott az utcákon”. A kivilágításkor alig férték a városháza elé, ahol három dalkör lépett fel, elhangzott a Király-induló és a Szózat.⁷⁴

Felvetették, hogy a főváros összes elemi iskolájának tanulói harmadik osztálytól kezdve a tanítók vezetésével vonuljanak a várba és a királyi palota udvarán énekeljék el a kétféle himnuszt – bár erre végül nem került sor. A vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletben írta elő a királyi kezdeményezés középiskolai megünneplését, ami a tanári karoknak „újabb alkalmat ad arra, hogy a gondjaikra bízott fiatal nemzedékben a magyar király iránt való hagyományos hűséget és ragaszkodást, s a magyar haza hő szeretetét megszilárdítsák.”⁷⁵ Zalában a tanfelügyelő maga is felszólítja a megye összes tanintézményét a megemlékezésre.⁷⁶ A hónapokig elhúzódó megemlékezések országsszerte lezajlottak, időnként napilapok is beszámoltak róluk, miközben az egyes iskolák értesítőiben olvashattuk az elhangzott beszédeket, és értesülhettünk a rendezvények foratókönyveiről.⁷⁷ Kolozsváron, Marosvásárhelyen vagy Beregszászon a helyi iparos- és kereskedő ifjak együletében tartottak előadást, sőt előadás-sorozatot.⁷⁸ Dicsőszentmártonban a Kis-Küküllő vármegyei tanító egyesület éves közgyűlését kötötték össze a „királysobrok megünneplésével”.⁷⁹ Rövidebb-hosszabb népszerűsítő munkák jelentek meg a szobrokkal megörökített személyiségek életrajzával,⁸⁰ egy élclapban képrejtvény megoldásaként szerepelt a tíz szobor.⁸¹

(Királykultusz és emlékezet) A királyi javaslat nem uralkodókat akart megörökíteni, az ő szobraik az 1896-ban tervezett Ezredévi Emlékműre, a későbbi Hősök terére kerültek majd. Helyettük olyan történelmi szereplőket választott, akik a 19. században kialakuló közösségi emlékezet számára a nagyszerű „nemzeti” múltat testesítették meg. Szent Gellért felfigyel a „magyarok szimfóniájára”, a malmot hajtó asszony énekére, Anonymus népe történelmét örökíti meg, Hunyadi és Zrínyi az Európát a kereszténység pajzsaként védő magyarságot jelképezi, Werbőczy a nemesi nemzet jogait foglalja össze. A költő Tinódi a török ellen harcoló végváriak dicsőségét zengi, Pázmány esztergomi érsek, jeles politikus, egyben „a magyar próza atyja”⁷⁸², aki egyetemet alapít, így ők ketten egyben a művészetet és a tudományt is megtestesítették. Bocskai és Bethlen a magyarság szabadságát és alkotmányát védik, míg Pálffy a dinasztiaához való hűséget fejezi ki.

A névsor összeállítója kétségkívül kompromisszumra törekedett, így szerepelhetett a kiválasztottak közt a két fejedelem, kimaradt viszont a rendkívül nagyra tartott II. Rákóczi Ferenc, miközben az ellene harcoló Pálffy helyet kapott. A kor közéletére rányomták bélyegüket az egyházpolitikai kérdések, ezért lényegesnek számított a megörökítendő alakok vallási hovatartozása. Ebben is érvényesült a kiegyensúlyozottság: a hat újkori személyiség fele-fele katolikus, illetve protestáns (ha az utóbbiak közé számítjuk Tinódit), összességében Szent Gellért, Pázmány, illetve Bocskai és Bethlen felekezeti életében is nagy szerepet játszott. Az Andrássy út Köröndjére a két erdélyi fejedelem mellé két Habsburg-hű magyar főúr került, köztük a labanc Pálffy János, az 1711-es kiegyezés egyik megalkotója. Könnyen lehet, hogy kiválasztásuk cseppet sem egyszerű feladatához történészek véleményét is kikérték,⁸³ ám erről semmit sem tudunk.

A király javaslata az egész magyar történelmet örökíti meg, emléket állít az eltérő vallási, politikai irányzatoknak, katonai erényeknek, a törökök elleni hősiességnek, a dinasztia iránti hűségnek, a szabadságszeretnek, a tudománynak és a költészetnek egyaránt.⁸⁴ Az addig történelmi emlékekben szegényes fővárosban felállított szobrok országvilág előtt bizonyíthaták a magyarság évezredes múltját, államiságát, fejlett kultúráját, helyét a tekintélyes európai nemzetek sorában. Beöthy Zsolt akadémikus, a Kiszaludai Társaság titkára ezért ünnepli mégis királysobrokként az elkészülő alkotásokat. Ezt az elnevezést javasolja, „nemcsak a királyi ajándék, hanem történelmi jelentőségük értelmében: külön-külön a nemzet tíz nagy fiának, együtt egy nagy királyának emlékei.” A történelem iránti fogékonyság számára a nemzeti érzés és a nemzeti erő fokmérője. Beöthy felolvasásáról hosszabb-rövidebb beszámolókat közölt a napisajtó,⁸⁵ teljes terjedelmében olvasható a Budapesti Szemlében,⁸⁶ iskolai ünnepségen is idézik.⁸⁷ A későbbiekben elterjedt a tíz emlékmű „királysobrok” vagy „a királyi szobrai” elnevezése.⁸⁸

Természetesen akadtak, akik felekezeti vagy napi politikai érdekek mentén értékelték az uralkodói gesztust. Egy katolikus lap például „a keresztény vallás és a nemzeti hűség előtt tisztelgő királyi hatalom” címmel hozta a kéziratot, értelmezésükben az indítvány nem annyira nemzeti, mint inkább az „apostoli, vallásos színvallás” fontosságával bír. A lépéssel a király felülvizsgálja a korábban csupán kényszerűségből szentesített egyházpolitikai törvényeket. Amikor „a keresztény vallásért vértanúságot szenvedett” Szent Gellértnek és a „hitbuzgó” Pázmány Péternek szobrot emeltet, világosan kifejti, hogy a minden felekezetet befogadó törvény ellenére az állami hatalom előtt a keresztény vallás „nem lehet szabad prédája az önkénynek, hanem hódolás, tisztelet és köteles ragaszkodás tárgya.” E nagy horderejű javaslattal „az ország elkereszténytelenítésének revíziója, jóvátevése, feltartóztathatatlanul megindult.”⁸⁹ (Minderre a református válasz: „A csalafinta okoskodáson jól mosolygunk s a jámbor lelkek látomása felett lehetetlen nem kacagnunk.”⁹⁰)

A képviselőház hálafeliratáról beszámoló Berzeviczy Albert, az országgyűlés első alelnöke az egységes fellépést emelte ki, ám szerinte a szónokok közül csak a kormánypárté „tudott teljesen fölülemelkedni a pártszempontokon és minden egyoldalúságtól és különállástól menten szólaltatni meg híven azt a közörömet, osztatlan és minden fenntartás nélkül való lelkesedést, amelyet királyunk magasztos elhatározása a nemzetben tényleg fölkelte.”⁹¹

A munkásság lapja, a Népszava a hódoló feliratot kifogásolta, mivel abban a képviselők magukat a király „legalázatosabb szolgálóinak” nevezik: „A tíz szobor, mellyel a király Magyarország éhínség előtt álló népét megajándékozta, igen kedvező alkalom haszravágódási gyakorlatokra.”⁹² Egy szatirikus újság arra figyelmeztet, hogy talán majd megkérik a királyi kegy árát – és emelik a kvótát!⁹³ A királyi ajándékból még anagrammát is készítettek, a tíz történelmi alak nevének egy-egy betűjéből a korszak hírneves szónoka, Apponyi Albert egyik közismert beszédének vezérmotívumát lehetett kiolvasni: *Hajnalodik*.⁹⁴

Egy karikatúrista a szobrok ürügyén az akkori közélet neves figuráit mutatta be: történelvész, politikus, egyházi vezető, konzervatív újságíró, sőt a Hunyadi Jánosról elnevezett keserűvíz felfedezője foglalták el a „tizek” helyét. A rajzok nem csupán a Borsszem Jankóban, de önálló füzetként is megjelentek,⁹⁵ a szerző folytatásként, *Akik nem kaptak szobrot* címmel azokról is közölt képet, akik hasztalan igyekeztek feljutni a talapzatra.⁹⁶

E hangok azonban inkább kivételt képeztek, és elvesztek az elragadtatott büszkeség egyöntetű kórusában. A kezdeményezés ugyanis alkalmasnak bizonyult a nemzeti egység kifejezésére egy olyan korszakban, amit éles ellentétek és szünni nem akaró viták jellemeztek. Ezek gyakran az ország függetlenségéről szóltak, amit a múltban sokak számára éppen a Habsburgok ellen a magyar rendi és vallásszabadságért küzdő Bocskai és Bethlen jelképeztek. Ők úgy érezték ekkor, hogy a „három százados félreértés és szörnyű következmények megszüntetésére” alkalmas lépés által a király „azonosította magát a magyar nemzet történelmével... Nem lehetséges többé Magyarországon párt- és felekezeti történelem, hanem csak egyetlen egy: a magyar nemzet igazi és valódi története, melynek legkülönbözőbb harcait és ellentéteit megdicsőítette a magyar király.”⁹⁷

A két „szabadságharcos”⁹⁸ fejedelem jelenléte a névsorban azért különösen feltűnő, mert ekkoriban a katolikus lapokban még időnként lázadóként szerepeltek, amiért török szövetségben támadtak a törvényes keresztény magyar királyra. Az ő szobraikra tett uralkodói javaslat „mély meghatottságot” váltott ki a kormánypárti képviselők között,⁹⁹ hiszen ők azok, „akik nemzeti mivoltunkat fönntartották, mégpedig Ausztria és a Habsburg-ház ellenében.”¹⁰⁰ Ezért „századokig tartó előítéleteknek kellett rombadölniük, mielőtt az uralkodói kegy jelei osztályrészünkül juthattak.”¹⁰¹ A szakma nevében ugyanezt nyilatkozták a napisajtóban vagy a történészek folyóiratában: a király lépésével egy régi hagyomány kerül a lomtárba. Akadnak még, akik rebelleseknek tekintik a Habsburgok ellen fegyvert fogó erdélyi fejedelmeket, „de midőn a magyar király két erdélyi fejedelemnek, kik a harcmezőn szemben állottak őseinek seregeivel, szobrot emeltet: ezzel véglegesen elnémitja e korlátolt felfogás vádjait.”¹⁰² Márki Sándor, a kor jeles történésze, az Erdélyi Irodalmi Társaság kolozsvári ülésén tartott beszédében mesébe illőnek mondta, hogy egy Habsburg szobrot állítson Bocskainak és Bethlennek.¹⁰³ A borsodi alispán szerint „fejedelmi lélekhez méltó elhatározás”, midőn a király bennük „nem őseinek ellenségét, hanem a magyar szabadság és alkotmányunk vitéz hőseit látja, tiszteli és becsüli meg.”¹⁰⁴

A két fejedelem szobra ekkor már az épülő Országház kupolacsarnokát díszíti az ott elhelyezett tizenhat uralkodó között. Nem akármilyen társaság és helyszín ez, a magyar Parlament épülete a korszak múltképeinek tükré. Míg a homlokzaton az összes magyar király és fejedelem szobra látható, a kupolacsarnokban csak azok kaphattak helyet, akik a közösségi emlékezet számára dicső példát szolgáltattak (a Habsburg királyok közül III. Károly, Mária Terézia és II. Lipót szobra került ide). Az Országház nemzeti jellegét számos festmény is erősítette, amelyek témáihoz többek között neves történész javaslatát is kikérték.¹⁰⁵ 1896-ban maga Ferenc József tekintette meg a kupolacsarnok szobrait. A korabeli újság beszámolója szerint, miközben Steindl Imre építész egyenként bemutatta a megörökített alakokat, Bocskaihoz érve a kíséret egyik cseh tagja ijedten kiáltott fel.¹⁰⁶ Mindez tán annak köszönhető, hogy annak idején a fejedelem hajdú Morvaországba is átcsaptak, így ott kétségtelenül nem lehetett túl jó híre.

Az ellenzéki sajtóban a királyi kézirat fölött érzett öröm néhol a kormány bírálatával párosult: nehezen magyarázható lépéssel kellett szembesülniük, hiszen korábban a hatalom éppen az uralkodó érzékenységére való tekintettel zárkózott el a múltban a dinasztia ellen forduló magyar „szabadsághősökre” való emlékeztéstől. „Vajon azok a miniszterek,

akik a budai honvédszobor leleplezésére, az aradi vértanúk emlékünnepeire nem mertek elmenni, akik Kossuth Lajos temetése előtt az ország legtávolabbi vidékeire szökdöstek, mit szólnak a szeptember 25-iki királyi elhatározáshoz, amelyben ő felsége szobrokat rendel emelni Bocskai István és Bethlen Gábor »lázadó« erdélyi fejedelmeknek? – teszi fel a kérdést például egy pécsi napilap.¹⁰⁷ Az uralkodó nem volt tekintettel arra, hogy kik ellen harcoltak a fejedelmek, csupán azt nézte: miért. „Folytak a magyar alkotmányért és a magyar nép szabadságáért. A kuruc-eszmét megkoszorúzza a Habsburg-ivadék, s ezzel a királyhűséget az alkotmánytisztelet s a szabadságszeretet piedesztáljára emeli.” „Miért ne látná tehát be Ferenc József miye volt a Habsburg-háznak egy Bocskai, egy Bethlen? A magyar szabadságot konzerválta e hősök vitézsége: az uralkodóház fényének és hatalmának soha ki nem apadó erőforrásait. Jelképei e dicső alakok a magyar királyhűség férfiaságának, mely azt vallja, hogy ingatag a trón alkotmány nélkül és sorvatag a korona hatalma szabadság nélkül...”¹⁰⁸

Egy miskolci lapban ugyanúgy költői kérdésekkel igyekeznek szemléltetni a helyzet fonákságát, a kézirat jelentőségét: „Ki meri még mondani, hogy ne küzdjünk Magyarország függetlenségéért, mert kímélni kell az uralkodó érzelmeit? Ki meri Első Ferenc József királyunkat még azután is azzal gyanúsítani, hogy érzelmei ellentétesek a magyar nemzet érzelmeivel és vágyaival? ... Aki Bocskai Istvánnak és Bethlen Gábornak szobrot emeltet, az megértette a nemzeti történelem igazságait.”¹⁰⁹ Egy budapesti polgári lap szerint, az előzményeket figyelembe véve a kormánypártnak azonnal ellenzékbe kellene állani, és „a legvehemensebb hadjárattal” tiltakozni a „rebellis szobrok” ellen, ami szerintük „csak arra jó, hogy megingassa a dualizmust... s elidegenítse tőlünk a dinasztíát.”¹¹⁰

A kezdeményezéssel megvalósult a két fejedelem nemzeti panteonba való bekerülésének uralkodói „szentesítése”, miközben egyértelműen összekapcsolódott „a legalkotmányosabban uralkodó Habsburg”¹¹¹ és a magyar történelmi hősök kultusza: „a trón és nemzet között újra megpecsételődött a lelkek frigye s a nemzet örömrivalgása válaszul a király ajkáról elhangzott ígére.”¹¹² Ferenc József előtt „hálatelten, hódoló tisztelettel, benső szeretettel hajt fejet az ünnepi köntösbe öltözött magyar nemzet,”¹¹³ Elragadtatott cikkek méltatták a lépést, amivel végre egymásra talált a király és a nemzet: „a Habsburg-dinasztia a mai napon lőn igazán nemzeti dinasztíánkká.”¹¹⁴

Még a történész szakfolyóirat, a Századok is a kiegyezést „betetőző” javaslat politikai fontosságát méltatta.¹¹⁵ Az uralkodó, és az általa képviselt dinasztia azonosul a magyar történelemmel, elismeri az ellene küzdők nagyságát, képes feledtetni a korábbi ellentéteket. E gondolat akadémiai értekezésben is felbukkan. Nem akárki, Károlyi Árpád tartott előadást Bocskai történelmi szerepéről. Ő egyike az első hazai szaktörténészeknek, aki nyugaton képezte magát, a későbbiekben a bécsi udvari levéltár igazgatói tisztségét is betöltötte. Miután hosszasan méltatta a fejedelmet, megállapította, hogy Ferenc József az első uralkodó, aki felfogta, majd végrehajtotta a maga egész mivoltában Bocskai programját, ő illeszti a zárkövet arra az épületre, melynek alapjait egykor a fejedelem rakta le. Alatta a korábban független „királyhágóntúli kisebb magyar haza fölbonthatatlan unióban simul az anyaország kebelére. Az egységessé vált magyar nemzeti állam öncél s nagysúlyú tényező a Habsburgok monarchiájában... A megizmosodott magyar nemzet az államnak és a trónnak biztos talpköve. Saját kezében vannak boldogulása szellemi és anyagi eszközei.”¹¹⁶ Így kapcsolódik össze a „szabadságharcos” magyar fejedelmek tisztelete Ferenc Józseffel. Jellemző a korszakra, hogy az értekezéssel nagy terjedelemben foglalkozik a napisajtó, külön kiemelik a Bocskai és Ferenc József közt vont párhuzamot.¹¹⁷

Lényeges kérdésről van szó, hiszen a szoborállítási javaslat emlékezetpolitikai fordulatot jelez. Bocskait és Bethlent Thököly Imrével, II. Rákóczi Ferencsel vagy éppen Kossuthal együtt gyakran használta függetlenségi ellenzék saját népszerűségének növelésére, küzdelmeik Habsburg-ellenességét hangsúlyozták. Így történhetett meg, hogy „gyűlöletesen megkritizálták egyes egyházi és városi testületekben Ferenc József császár képének felfüggesztését, ellenben követelték a »nemzeti képek«, Rákóczi, Thököly, Bocskai és más forradalmi hősök arcképeinek kifüggesztését. A Kossuth-ünnepélyek rendezése és leírása sem rendkívüli.”¹¹⁸

E vitákkal párhuzamosan kezd összefonódni a magyar szabadságért küzdők és Ferenc József látszólag egymással ellentétes kultusza. Ahogyan az akkori ellenzék egyik vezéralakja, Ugron Gábor írja csupán néhány nappal a fenti méltatlankodó cikk megjelenése után: „Ugyanazon szoba falán lehet látni Rákóczi, Bocskai, Kossuth és a király arcképét, mert a jelen nem ítéli el, hanem igazolja a múltat. A magyar király hatalma nem csorbul, az uralkodóház tekintélye nem csökken, ha a nemzettel érez és törekvéseit osztja, mely a századok nagyságaihoz erőt nyerni visszazól, mert ezen erő a király erőit szaporítja.”¹¹⁹ Ezt ismerhették fel udvari és kormánykörökben, amikor úgy döntöttek, nem szemlélhetik tovább passzívan, időnként pedig ellenségesen 1848–49 vagy az erdélyi fejedelmek egyre erősödő tiszteletét. Számos helyen a városháza vagy a megyeháza dísztermét díszítették Ferenc József mellett például Bocskai, Bethlen, Kossuth, II. Rákóczi Ferenc festményei.¹²⁰

A királyi kézirat időzítése kétségtelenül összefügg 1848–49 közelgő félév százados évfordulójával. Korábban a magyar kormány elzárkózott az ünnepségeken való részvételtől, ekkor viszont már zajlott a szabadságharc emlékének nemzeti ünnepé nyilvánítási folyamata. Ennek eredményeképpen a következő évben első ízben lehetett hivatalosan is megemlékezni a forradalomra. Ám felemás megoldás született: nem az országszerte addig is ünnepelt március 15-e, hanem a nevezetes törvények királyi szentesítésének április 11-i dátuma lett volna az ünnepségek időpontja. Miközben évtizedek óta elsősorban a pesti és budai eseményekre emlékeztek, a hatalom a Habsburg uralkodó gesztusának állított emléket.¹²¹

A református erdélyi fejedelmekkel szembeni katolikus ellenszenv természetesen nem szűnt meg egy csapásra, Mohl Antal győri apát-kanonok 1898-as könyve szerint például „Bocskai annyira gyűlölte a katolikusokat, hogy képtelennek tartotta magát az uralkodásra, hacsak a katolikusok ki nem irtatnak. Miért is amerre keze ért, a még fennmaradt katolikus szerzeteseket, papokat leölette, vagy a töröknek eladta. A szentek képeit tűzbe vettette. A kelyhek világi multságokra használtattak...”¹²² Összességében azonban kétségkívül áttérés történt, hiszen a katolikus iskolák ünnepségein is mind gyakrabban méltatták az uralkodóház ellen a 17. században fellépő erdélyi fejedelmet, akik 1898 elején már bélyegen is megjelentek,¹²³ 1900-ban Nagykanizsán utcát is neveztek el Bocskairól (és Kossuthról),¹²⁴ ahol a katolikus Rákócziról már 1873-ban.¹²⁵ A korszak végén a jezsuitákról író teológus doktor Pompéry Aurél egy katolikus lapban leközölte, hogy „sohasem egyezünk bele, hogy a protestánsok Bocskay Istvánt, Bethlen Gábort, I. Rákóczi Györgyöt csak a magukéinak vallják, mert e fejedelmek nemcsak a protestánsok vallásszabadságáért, sőt nem is elsősorban ezért, hanem mindnyájunk, az egész magyarság jogaiért küzdöttek.”¹²⁶

A szoborállítási javaslat hangsúlyozottan az uralkodótól származott. Bár nyilvánvalóan nem egyedül döntött a gesztus mellett, és választotta ki a névsort, semmit sem árultak el tanácsadóiról. A kortársak a magyar kormány és Bánffy Dezső érdemeit méltatták, őt tekintették ötletgazdának,¹²⁷ aki egész hivatali ideje különösen közelről egyengette, követte a készülő szobrok sorsát – még az országgyűlés uralkodónak szóló hálairatát is a miniszterelnökségen állították össze.¹²⁸ Pártkörökben úgy tartották, Bánffy „abban

a nagy szerencsében részesül, hogy ellenjegyezhetette öfelségének e történelmi nevezettségű elhatározását, ezzel pályájának olyan sikerére mutathat, amely az alkotmányos korszak alatt magyar államférfiak által elért legfényesebb sikerek közé méltán sorolható.⁷¹²⁹ A miniszterelnök következetesen tagadta saját kezdeményező szerepét: „a királyi kézirat egyedül magának a királynak a ténye.”⁷¹³⁰

Ily módon sikerült elérni, hogy a figyelem hosszabb időre a magyar királyra terelődött. A budapesti kerületek vezetőinek összefogételén például valaki felvetette, hogy a főváros festesse meg a német császár pohárköszöntőjének jelenetét, ám az értekezlet Ferenc József javaslatát „olyan nagy nemzeti ünnepnek tartja, hogy azzal semmi más kapcsolatba nem hoz.”¹³¹ A lapok is azt emelték ki, hogy „az uralkodó nemes tetteben *egyedül saját választása szerint* járt el... az egész fennkölt eszme megvalósításában is annyira önállóan, csak *saját szíve sugallata szerint* járt el öfelsége, hogy a királyi kézirat — természetesen báró Bánffy miniszterelnök kivételével — *mindenki előtt titok volt megjelenése órájáig.*”⁷¹³²

A modern magyar nemzettudat kialakulásában központi szerepet játszó szabadságharc véres leveréséért felelős király így válhatott jóságos „Ferenc Jóskává”, aki később átvette nagy ellenfelének helyét a Kossuth-nótában. Így fordulhatott elő, hogy 1897-ben a Trencsén megyei Nagybecsén egyszerre ünnepelték az uralkodó névnapját, és emlékeztek az aradi vértanúkra,¹³³ vagy a Tisza torkolatánál, Titel településen az állami iskolák a tíz szobor örömére rendeztek közös királyünnepet.¹³⁴ A következő évben pedig 1848 első hivatalos nemzeti ünnepén az egyik budapesti iskolában nem csupán a forradalmi időket elevenítették fel, az előadott darabban sorra felvonultak a szobrok által megörökített személyiségek, és a királyi párnak szóló hódolattal ért véget.¹³⁵

A későbbiekben sokan értetlenül nyugtázták mindezt. A nagy történész Szekfü Gyula Trianont követően a kuruckodó és a lojális szemlélet ellentétét emeli ki, úgy látja, egymásnak feszülő erőkről van szó. Bibó István szerint az „egymással összeegyeztethetetlenek összeegyeztetésére” valósult meg, „nagy közösségi szkizofréniairól” beszél, hiszen egyszerre válnak példaképekké II. Rákóczi Ferenc és Károlyi Sándor, az aradi tizenhármak és Ferenc József, Deák és Kossuth – végeredményben pedig az egyaránt hangzottatott nemzeti függetlenség és kiegyezés. Jókai „egész életében gyászolta az aradi vértanúkat, és minden este imádkozott azok kivégzőjéért, a királyért.”⁷¹³⁶ Hasonlóan vélekedett R. Várkonyi Ágnes, aki szerint „a közvélemény a valóságot torzítottan látja,” az egymással élesen szembenálló két történeftérfogás „a századfordulóra megerősödött és kitelebélyesedett. Társadalmi hatóereje, éppen egymással vívott látványos párharcainak következtében megnőtt, és mindenütt jelenlévővé vált. Nyomasztó árnyékot vetett az egész országra. A kor történelmi gondolkozását a tudathasadás láncreakciója szaggatta szét.”⁷¹³⁷ E szerzők a kiegyezés korát hanyatló időszaként látták, talán ez vezetett értetlenségükhöz. A korszak szakavatott kutatója, Hanák Péter is egyetértően idézi Bibó dualizmus-kritikáját,¹³⁸ újabban Fónagy Zoltán beszél Várkonyihoz hasonlóan tudathasadásról a közjogi ellenzék radikális függetlenségi követeléseit és a dinasztia, illetve Ferenc József iránti feltétlen lojalitása kapcsán.¹³⁹

Az akkori feljegyzések, visszhangok alapján viszont úgy tűnik, a kor embere számára nem okozott gondot összeegyeztetni az uralkodó és a Habsburgok ellen is harcoló erdélyi fejedelmek vagy éppen 1848–49 hőseinek kultuszát. Ez a társadalom minden rétegére többé-kevésbé jellemző volt csakúgy, mint a kiegyezés rendszerét hevesen bíráló ellenzéki pártokra, amelyek függetlenségi szólamaikat menten félretették, amint a hatalom közelébe férközhettek. „A magyar szabadság és a magyar szent korona nem ellentétes, hanem azonos, elválaszthatatlan fogalmak”⁷¹⁴⁰ – olvashatjuk egy korabeli szerzőnél, akit néhány éven belül egyaránt megvádoltak „hiper-lojalitással”, „szervilizmussal”, majd az uralkodóház iránti tiszteletlenséggel, sőt egyenesen felségsértéssel.¹⁴¹

(*A szobrok sorsa*) Kezdetben a miniszterelnök a német példákat igyekezett számba venni, köztük a berlini Siegesallee nemrégiben elkészült szobrai tekintette mintának, Beöthy Zsolt elvárása szerint is „egy fölfogást kell tolmácsolniuk a talapzatokra állított alakoknak”.¹⁴² A szobrok elkészítésekor azonban nem sikerült egységes koncepciót érvényesíteni. Legfeljebb az elhelyezés terén merülhet fel ilyesmi a Körönd már említett négyese, és a Kígyó-téren (ma Ferenciek tere) egymással szemben elhelyezett Werbőczy és Pázmány esetén.

Eleinte úgy képzelték, ötévente két-két műemlékre írnának ki pályázatot,¹⁴³ hamarosan azonban úgy döntöttek, hogy megbízással biztosítanak lehetőséget fiatal szobrászoknak. Őket egyenként hívták el Bánffyhoz, akivel elbeszélgetve választhattak a névsor még „szabad” tagjai közül. Így fordulhatott elő, hogy a legifjabb művésznek, Ligeti Miklósnak kellett megbirkóznia a legnehezebb feladattal, Béla király névtelen jegyzőjének megformálásával. A többiek ugyanis „kihagyták” Anonymust, akiről jó-szerivel semmit sem tudni, neki pedig már nem kínálták fel a választás lehetőségét.¹⁴⁴

Egy esetben a bíráló bizottság elutasította a tervet, ami tragédiához vezetett. Miután Pálffy Jánosról készült második mintáját sem fogadták el, a gyenge idegzetű Szármovszky Ferenc „áldozatul esett megbántott művészi becsvágyának”. A Párizsban élő szobrász „lelkének utolsó megmaradt erejével felfogta azt a fejszét, amellyel őt halálra sebeztek és összezúzta vele” művét, búskomorságba esett, megőrült, majd miután hazahozták, hamarosan meghalt.¹⁴⁵ (Sorsa kísértetiesen emlékeztet a század első magyar szobrászéra, akinek végzete ugyancsak egy történeti emlékmű lett. Ferenczy Istvánnak az 1840-es években készült Mátyás-szobrával szemben hasonló kifogásokat emeltek: a hős testtartása nem elég ünnepélyes, öltözéke nem magyaros. Ferenczy anyagilag és lelkileg belerokkant a kudarcba: ugyancsak összetörte a szobor elkészült mintáját, majd visszavonult.)

Bár eleinte arra törekedtek, hogy mind a tíz kerületbe kerüljön szobor, Budára végül csak kettő jutott, viszont éppen az egyik itteni a többinél sokkal nagyobb és költsége-sebb lett. Gellért püspök ugyanis a róla elnevezett hegy oldalába, az akkor épülő (még Eskü-térinek nevezett) Erzsébet-híddal szembe került, magassága (11,3 méter) ezért majdnem kétszerese a sorban utána következőnek (Tinódié 6,2 méter).¹⁴⁶ Talapzatát egy kisebb dombra állították, miközben érvényesülése érdekében különleges háttérrel kellett biztosítani számára. Mindez némi ellenérzést váltott ki, hiszen a nála jóval kisebb mére-tűre mintázott Hunyadi-ról, Bocskairól vagy Bethlenről azt lehetne gondolni, „csak csiri-biri ember volt” a püspökhöz képest, „kinek különben szintén tisztesség adassék”.¹⁴⁷ Ugyancsak szóvá tették, hogy a diplomata-politikus Andrássy Gyulát ekkor készülő emlékművén lóra ültették, míg Hunyadi Jánosnak csupán állószobor jutott.¹⁴⁸

Idővel felerősödtek az elégedetlenkedő hangok. A rendelkezésre álló összegből ugyanis csupán kisebb szobrokat lehetett készíteni, amit még a Képzőművészeti Társulat lapja is elismert.¹⁴⁹ Egy élclapban azt javasolták, sorsoljanak ki a tíz közül egyet, így a rendelkezésre álló összegből „becsületese” emlékművet lehetne készíteni, mert „az olyan fogpiszkáló szobrok megbámulására ugyan egy idegen se jön hozzánk”.¹⁵⁰

A közvélemény érdeklődésére jellemző, hogy egy fővárosi polgár részletes javaslatot készített az emlékművek elhelyezésére.¹⁵¹ A nagyfokú várakozás jelzi például, hogy a népszerű Vasárnapi Újság címlapon számol be az elsőként elkészülő három gipszmintáról, melyeket részletesen ismertet, képet is közöl róluk.¹⁵² A neves szobrász, a bíráló bizottság tagja, Stróbl Alajos kezdetben úgy számolt, hogy az emlékművek felállítására két év elegendő lesz. Ennek ellenére több mint négy és fél évet kellett várni, amíg elsőként Bethlen és Zrínyi alakjai talapzatukra kerülhettek. Nagy meglepetést és megütközést váltottak ki a „loppal”, „suttymomban” történő átadások, amelyek éles ellentétben álltak

a király kezdeményezésének bejelentésekor tapasztalt kitörő „üdvriadallal”. A politikusok akkoriban is szerették a „díszbeszédeket”, a nagy csinnadrattát, amihez kiváló alkalmat biztosítottak a szoborleleplezések, ahol nemzeti hősök társaságában, és nagy tömeg előtt mutatkozhattak a köz javáért, a város fejlődéséért munkálkodó hazafiakként. Éppen ezért értetlenkedtek a lapok „a szinte illetlen elbűváson”. Úgy vélték, Széll Kálmán miniszterelnök elődjétől tartva mondott le a pompás külsőségekről, melyek jó alkalmat biztosítanak a szobrok ötletgazdájának tartott Bánffy Dezső ünneplésére. Elfogadhatatlannak mondták, hogy a kicsinyes kormányfő saját hiúságát szem előtt tartva „ő felsége adományát elsikkassza a nemzet ünneplése előtt.”¹⁵³ Eleinte még maguk a miniszterelnökök (Széll után Tisza István) voltak az átadók, a későbbiekben hat esetben is már alacsonyabb rangú kormánytisztviselőkre bízta a feladatot. Az utolsó szobor esetében nagyszabású átadást terveztek. Ennek érdekében Pázmány Péter 1914. június 25-én felállított¹⁵⁴ szobrának leleplezését augusztus 20-ára halasztották, így egybeesett volna Szent István király napjával, amikor még felemelőbbé, látogatottabbá vált volna az esemény.¹⁵⁵ Addigra azonban kitört az első világháború, így „a nagy nemzeti ünnep” újfent elmaradt, az emlékművet csendben adták át.¹⁵⁶

A kortársak véleménye szerint az emlékművek összességében nem feleltek meg az elvárásoknak, Budapest továbbra is a rossz szobrok városa maradt. „Úgy szerettük volna, hogy a készítő tíz szobor a nemzeti léleknek legyen a szimbóluma” – összegez elkészültük után a művész-kritikus. E helyett többségük szárnyaszegett, semmitmondó, nem ébresztenek érzést a szemlélőben, „semmi nemzeti gondolatot nem súgnak a magyar szíveknek.” A fejedelmek alakjai például egyformán ötlettelenné, nem lehet megkülönböztetni őket igazán, akár fel is lehetne cserélni fejeiket. A városligeti Anonymust tartották egyöntetűen a legsikerültebbnek, amely egyesek szerint az első igazán jó budapesti szobor. A „pompás” mű a többi „szánalmasan gyöngé” alkotással szemben „nagy ambícióval és költői fantáziával készült”, népszerűségére jellemző, hogy kisplasztikaként mind bronz, mind Zsolnay-kerámiaként kedvelt lakásdísszé vált.¹⁵⁷ A korabeli kritikusok szerint még Hunyadi, Pázmány és Werbőczy emlékművei képviselnek értéket, ébresztenek gondolatokat, a többi hat „csupán számbelileg gyarapítja a főváros szobrait, de értékben majdnem semmit sem adott a nemzetnek.”¹⁵⁸

Az utolsóként leleplezett Pázmány-szobor három nappal a szarajevói merénylet előtt, 1914 nyarán került a helyére – ezzel tulajdonképpen egy egész korszak végét is jelzi. Az akkor kezdődő „rövid”, ámde felettébb mozgalmas 20. század nem múlt el nyomtalanul a Budapest terei fölött örökdő tíz nagyság felett.

1919-ben az orosz mintára kikiáltott Tanácsköztársaság idején a múlttal való gyökeres szakításra törekedtek, amit hatásosan és egyszerűen tudtak szemléltetni a szobrok eltüntetésével. Ezek az egykori nemesség, esetleg a nagypolgárság képviselőire emlékeztettek, akik a jobbagység elnyomásával, a proletárok kizsákmányolásával emelkedtek fel. Nem csupán a bronzba öntött, esetleg márványba vésett személyekkel, hanem az őket megörökítő egész korszakkal kívántak leszámolni. Kiváló alkalmat nyújtott ehhez a május 1-i felvonulás, amikor a szervezők arra törekedtek, hogy eltakarják az egykori „úri-világra” emlékeztető „régirössz” és „idétlen szobrokat”. A „tizek” közül is többen erre a sorsra jutottak. A Köröndön levőket négy hatalmas vörös földgömbbel vonták be. Szamuely Tibor tervei szerint ezek az úttest közepe fölött lebegő kilenc méter átmérőjű lángoló földgömb talpzatául szolgálnának. Az utóbbi nem valósult meg, ám a korabeli satirikus lapok közül akadt amelyik az éppen folyó párizsi béketárgyalások négy nagyhatalmának vezető politikusait látta az elkészült gömbökben. Werbőczyt és Pázmányt egy diadalkapu fedte el, míg Gellért szobrát sárga és vörös színű oszlop takarta, a mögötte álló oszlopsort vörös drapéria díszítette, alatta pe-

dig hatalmas allegorikus képet helyeztek el, melynek felirata: „Dolgozatosok és tiétek a Paradicsom.” Mindez azt sugallta, hogy a proletároknak nem az égiektől, nem a vallástól kell várniuk boldogulásukat, hanem munkával, tanulóssal, esetleg fegyveres harccal maguknak kell elérniük azt. Másutt Marx, Engels, Lassalle, Liebknecht, Lenin és Trockij frissen állított gipsz mellszobrai mutatták az új hősöket. A Millenniumi emlékmű is vörös csomagolást kapott, az oszlopot egy obeliszk fedte (elrejtve Árpádot és Gábrit arkangyalt), rajta egy hétméteres gipsz Marx-szobor jobbja egy vasmun-kással, balján egy bányásszal. Andrássy Gyulának az Országház mellett álló szobra a Munka Háza mélyén tűnt el, melyet Kisfaludi Strobl Zsigmond Őszirozás bakájának óriási gipszmásolata díszített.¹⁵⁹

A második világháború alatt, Budapest ostromakor számos szobor sérült: Pázmány jobbkeze letört, Anonymus talapzata rongálódott, a Körönd emlékművei golyó-találatokat kaptak.¹⁶⁰ Az utóbbiakat 1945. május 1-én ismét vörös színnel takarták le. Ezzel azonban még kommunista pártkörökben sem értett egyet mindenki, akadt, aki az akciót „teljesen helytelennek” minősítette, ugyanis a munkásság nem tagadta meg „a múlt magyar szabadságharcok nagy történelmi alakjait”.¹⁶¹ A két erdélyi fejedelem, valamint a szigeti várkapitány Zrínyi helye megmaradt a nemzeti hősök közt, a hatalmat fokozatosan magukhoz ragadó erők azonosulni tudtak az ország függetlenségéért, az idegen hódítók ellen harcoló hősökkel. Az egykori szoborállító rendszerhez hasonlóan ők is úgy döntöttek, szükségük van rájuk, küzdelmeiket „haladó” jellegűeknek minősítették, örökségüket felvállalták.

Bocskai és Bethlen szerepe egyenesen felértékelődött, Habsburgok elleni támadásaik a kor szemléletében a közelmúlt antifasiszta küzdelmeit előlegezték. Velük szemben az egykori „német” dinasztia nem csupán a királyság intézményére, hanem a gyűlölt náci Németországra, az országra mérhetetlen szenvedést hozó második világháborúra és az 1944-es megszállására emlékeztetett. Ezért a Hősök terén álló oszlopcarnok öt Habsburg uralkodóját elszállították, helyükre felkelő vezérek kerültek. A két fejedelem szobrát csupán a közeli Köröndről kellett átköltöztetni (melléjük Thököly Imre, II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos alakját állították). A sors különös fintora, hogy többek között éppen a szoborállításukat elrendelő Ferenc József emlékművének helyére kerültek.

Ebből az alkalomból a Millenniumi emlékmű többi nagyságához hasonlóan ők is egy-egy domborművet kaptak, amelyek némiképp módosították a szobrok üzenetét. Eredetileg mindkettejüket a Habsburg királlyal kiegyező fejedelemként ábrázolták, kezükben békeokmánnal, az új helyszínen viszont „németellenességüket” próbálták hangsúlyozni. Ennek jegyében Bocskai szobra alá egy csatajelenet került, amely hajdúk és császári zsoldosok összecsapását ábrázolta. Bethlen alatt pedig azt láthatjuk, amint 1620-ban szövetséget köt a csehekkel, amivel egy Habsburgok ellen kötött konföderációt emeltek ki, egyben a szomszéd népekkel való internacionalista összefogás eszméjét is megjelentették.

Gyökeresen átértékelődött ekkor a Körönd egy harmadik szobra is. Csakhogy míg a két fejedelem „felfele bukott”, Pálffy János nemkívánatosá vált. Róla már szobra átadásakor megjegyezte egy élclap, hogy „a majtényi mezőn lerakatta a magyar fegyvert... sorra nyakaztatta a kurucokat, akár csak Haynau.”¹⁶² Emlékművét előbb Esze Tamással akarták helyettesíteni,¹⁶³ végül 1954-ben döntöttek róla, hogy eltávolítják az egykori császári generálist, aki „maga sem tartott igényt arra, hogy magyarnak véljék”, labanc kortársainál „egy fejjel magasabbnak bizonyult a hazaárulásban.” A szobrot valójában nem a nemzeti kegyelet állította a „18. század leggyűlöltebb hazaárulójának”, hanem az aradi tizenhármát kivégeztető Ferenc József „tukmálta rá” a magyar fővárosra.¹⁶⁴ Így raktárba került. Zrínyi azonban nem maradt árván a Köröndön, mellé Balassi Bálint, Bottyán János és Szondy György kerültek, ma az ő szobraikat láthatjuk itt.

Pálffyánál is gyászosabban végezte Werbőczy szobra. 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején úgy vélték, a „szégyenteljes” emlékmű „a leggyalázatosabb jobbagytörvény megalkotóját” örökíti meg, „aki vadállatias kegyetlenséggel harmadíziglen sújtotta a járom ellen föllázadt parasztságot”. Ezért el kellene távolítani.¹⁶⁵ Ekkor még helyén maradhatott, ám 1945-ben már nem kerülhette el sorsát.

A második világháború végén az ország területén még zajlottak a harcok, amikor egy napilap cikksorozatban sürgette több fővárosi szobor elszállítását. Elsőként a „vérmocsok” *Tripartium* szerzőjéről, a jobbagyokat röghöz kötő jogtudósról, az elnyomó osztály megtestesítőjéről emlékeztek meg.¹⁶⁶ Még aznap a kommunista ifjúsági szervezet nevében az emlékmű nyakába táblát akasztottak: „Ugye mostan lóg az orrod, meghozták a földreformot.”¹⁶⁷ Darvas József író népgyűlésen szorgalmazta, hogy a „parasztpusztító” úri Magyarországot jelképező Werbőczy helyére Dózsa György, Gömbösére Bajcsy-Zsilinszky Endre szobra kerüljön, az ellenforradalmi emlékművet pedig az 1919-es forradalom mártírjainak hasonló emlékműve váltsa fel. Ezek hirdetének a kivívott függetlenséget, a munkásság és a parasztság „harcos összefogását”.¹⁶⁸

1945. május 1-jén felavatták a Szabadság téren, a Vigadó előtt és a Gellért téren is a szovjet hősök villámgyorsan felállított emlékműveit, ahol Dálnoki Miklós miniszterelnök is részt vett, Malinovszkij marsall tartott beszédet, majd a Hősök terén többek között Rákosi Mátyás szólt az egybegyűlt százezrekhez.¹⁶⁹ Ezt követően az „ünnepi tömeg” ledöntötte az Apponyi-téren (ma Ferenciek tere) az egykori jogtudós szobrát, amely fejével a földbe fúródott, talapzatára pedig a „Dózsa György emlékére” felirat került. Ezzel igazságot szolgáltatott annak, „aki a jog védelmet nyújtó korlátait a kiváltságosokon túl ki akarta terjeszteni az egész nemzetre”. Az eseményről tudósító lapok egyetértettek a népiítéssel, hiszen a Hármaskönyv „írásba foglalt katekizmusa volt a rendi Magyarország jogfosztó uralmának,”¹⁷⁰ Ady Endre sorait idézik Werbőczy „pereputtyáról”.¹⁷¹ Hamarosan a fővárosi közgyűlésben indítványozták, hogy Werbőczy helyére Dózsa György szobrát állítsák.¹⁷²

Tinódi Lantos Sebestyén sikeresen kiállta a második világháború utáni ideológiai próbát: egy lapban pályáját áttekintve, megállapították, hogy szobra méltán áll a Nemzeti Színház előtt.¹⁷³ 1952 tavaszán, a kezdődő metrőépítkezés miatt mégis elszállították a Blaha Lujza térről.¹⁷⁴ Bár eredetileg ideiglenes eltávolításról volt szó, öt év múlva a Népligetbe került, és ott látható máig is. 1958-ban Pázmány szobrát szállították a Felszabadulás-térről (ma Ferenciek tere) a józsefvárosi plébániatemplom előtti Horváth Mihály térre.¹⁷⁵

Összességében tehát a királyszobrok közül négy maradhatott eredeti helyén: a 11–15. századi alakokat ábrázoló (Anonymus a Városligetben, Szent Gellért a róla elnevezett hegy lábánál és Hunyadi a budai vár alatt), valamint a rendíthetetlen hazaszeretet és önfeláldozás példáját mutató Zrínyi a Köröndön. A többiek mind eltávolították. Kettőnek (Bocskai, Bethlen) előkelőbb hely jutott, egyúttal némileg átértelmezték üzenetüket, másik kettő (Tinódi és Pázmány) kevésbé jelentős köztérre került, a maradék kettő (Werbőczy és Pálffy) pedig már nem látható. Az utóbbi hat szobor csupa kora újkori történeti szereplőt örökít meg (amennyiben ideszámítjuk az 1541-ben elhunyt Werbőczyt).

Sorsuk jelzi, mennyire lényeges és eltérő volt e korszak megítélése a 20. század során, amikor a hatalom és a különféle politikai erők számára kiemelten fontossá vált ideológiai elkötelezettségük, történetiszemléletük minél látványosabb kinyilvánítása. Ezt szolgálja a saját múltbeli hőseiknek, az elszenvedett igazságtalanságoknak történő emlékműállítás, és az elutasított irányzatoktól, személyektől való elhatárolódás is. Erre pedig mi lenne alkalmasabb egy szobor eltávolításánál, költöztetésénél, átértelmezésénél?

JEGYZETEK

- 1 Jan Assmann: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában. Bp., 1999. 53. A történelmi tudatról ld. még: Holger Fischer: Public history, emlékezetkultúra, történelempolitika. Helyük Németország jelenkori történettudományában. *Történelmi Szemle* 54. (2012) 392.
- 2 Ellenőr, 1874. febr. 17.
- 3 Nemzet, 1891. ápr. 16.
- 4 Hunfalvy János: Család. Nevelés. In: Család könyve I. Szerk. Greguss Ágost és Hunfalvy János. Pest 1855. 2.
- 5 Csupán néhány példa: Thaly Kálmán ismerteti az akadémián Ráth Károly tanulmányát Bocskai béketárgyalásairól. *Budapesti Közlöny*, 1867. nov. 13. Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor. Akadémiai felolvasás 1879. jan. 13-án. *Magyar Polgár*, 1879. jan. 29–30. *A Hon*, 1881. máj. 10. *A Hon*, 1882. febr. 7. Komáromy András előadása a hajdúkról. *Pesti Napló*, 1898. márc. 8., *Budapesti Napló*, 1898. márc. 9.
- 6 *Pl. Magyar Újság*, 1873. ápr. 5. nov. 8. *Címlapon pl. Pesti Napló reggeli kiadás*, 1882. febr. 10.
- 7 *A Hon*, 1877. szept. 1. *A Hon*, 1879. aug. 23. *Vasárnapi Újság*, 1879. aug. 31.
- 8 *Pl. részletes ismertetés a Századok legfrissebb füzetéről. Budapesti Közlöny*, 1869. máj. 8.
- 9 *Budapesti Hírlap*, 1885. júl. 4., 5., 6., 7. *Pesti Hírlap*, 1885. júl. 4., 5., 6., 7. *Nemzet*, 1885. júl. 4., 5., 6.
- 10 *Pesti Napló*, 1885. júl. 3.
- 11 *Pl. Horváth Mihály és Szilágyi Ferenc vitája Pesti Napló*, 1868. febr. 25., 27. *Pl. Fraknoi Vilmos: A jezsuiták védelme. A mérgezési vád ellen. Nyílt levél Thaly Kálmánhoz. A Hon*, 1875. ápr. 28. *Thaly Kálmán: Még egyszer a jezsuiták mérgezési ügyéről. A Hon*, 1875. máj. 12. *Vagy Ellenzék*, 1900. febr. 28. márc. 1. márc. 2.
- 12 *Budapesti Hírlap*, 1911. dec. 3.
- 13 *Pesti Napló*, 1864. márc. 5.
- 14 *Pl. Kakas Márton*, 1906. okt. 28.
- 15 *Borsszem Jankó*, 1874. aug. 30.
- 16 Szilágyi Sándor: Rákóczi Zsigmond fejedelemmé választása. *Magyar Polgár*, 1879. nov. 6–8.
- 17 *Pl. Részlet Komáromi János naplójából. Literáriai csarnok*, 1840. aug. 20. *Havasalföldi előkelők levele Bocskainak*, 1605 aug. 14. *Ellenőr reggeli kiadás*, 1877. dec. 28.
- 18 *Egy bűnös vallomása. Írta II. Rákóczi Ferenc fejedelem. Alkotmány*, 1902. okt. 23.
- 19 Flegler Sándor: A magyar történetírás történelme. *Sayous Eduard. A magyar történetírás kútforrásai. Bp.*, 1895. (Olcsó Könyvtár 77–80.) *R. Várkonyi Ágnes: A pozitívista történetnézet a magyar történetírásban I. A pozitívista történetnézet* Európában és hazai értékelése 1830–1945. Bp., 1973. 214.
- 20 *Az utolsó kötetéről például: Pesti Napló*, 1898. dec. 15. *Budapesti Hírlap*, 1898. dec. 15. *Pesti Hírlap*, 1898. dec. 15. *Országos Hírlap*, 1898. dec. 15. *Magyar Újság*, 1898. dec. 16. *Magyarország*, 1898. dec. 16.
- 21 *Herczeg Ferenc: Emlékezései. A Várhegy. A gótikus ház. Bp.*, 1985. 278.
- 22 *Hanák Péter: 1898. A nemzeti és az állampatrióta értékrend frontális ütközése a Monarchiában. In uó: A Kert és a Műhely. Bp.*, 1988. 113.
- 23 *Varga Bálint: Árpád a város fölött – Nemzeti integráció és szimbolikus politika a 19. század végének Magyarországn. Bp.*, 2017. 27.
- 24 *A Hon*, 1870. ápr. 17.
- 25 *Hatos Pál: Reformáció és történeti hagyomány. A genfi reformációkép változásai a XVI–XX. században a historiográfiai elemzés tükrében. Bp.*, 2001. 196.
- 26 *Kovalovszky Márta: A képzeletbeli emlékmű. (Emlékműtervek Magyarországon az 1840-es években) Művészettörténeti Értesítő* 31. (1982) 29.
- 27 *Pim Den Boer: Emlékezhelyek összehasonlító szempontú vizsgálata. Studia Litteraria* 51. (2012) 1–2: 26.
- 28 *Sinkó Katalin: A nemzeti emlékmű és a nemzeti tudat változásai. Művészettörténeti Értesítő* 32. (1983) 189.
- 29 *A Szapáry-kormányról van szó. Ld. gróf Apponyi Albert: Emlékirataim. Ötven év. Ifjúkorom – huszonöt év az ellenzékben. Bp.*, 1922. 203–4. vagy *Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918. I. Bp.*, 1934. 288–9.
- 30 *Borsszem Jankó*, 1886. máj. 30.; *Az Újság*, 1910. júl. 17.
- 31 <https://filmhiradokononline.hu/watch.php?id=5344> (Letöltés: 2020. júl. 25.)
- 32 *Czaga Viktória: A Harcos Emlék – szoborsors Magyarországon. (A Hentzi-emlékmű története) A Hadtörténeti Múzeum Értesítője* 6. (2003) 79–111. *Borbély János: Heinrich Hentzi Magyarországon. „Sárkányölő Szent Györgytől” a „vaskisértetig”. Aetas* 21. (2006) 4: 88–113. *Michael Laurence Miller: A Monumental Debate in Budapest: The Hentzi Statue and the Limits of Austro-Hungarian Reconciliation, 1852–1918. Austrian History Yearbook* 40. (2009) 215–237. *Manhercz Orsolya: 1848–1849 traumájának felidézése az 1852-es császári utazás során. Történelmi Szemle* 57. (2015) 652–4.
- 33 *Orbán Balázs: Eszmetörödékek a millenniumról és Mátyás király szobráról. Ellenzék*, 1884. szept. 6.
- 34 *Említi még a szülő- vagy lakóházak emléktáblákkal való megjelölését, a történelmi jelentőségű*

- épületek (pl. várak, templomok, házak) fenntartását. Römer Flóris: A történeti érzék keltése a közönségnél, ünnepi menetek, színpadi előadások, nemzeti képek, történeti kiállítások és múzeumok által. In: A Magyar Történelmi Társulat 1885. júl. 3-6. napjain Budapesten tartott congressusának irományai. Bp., 1885. 116, 134-5.
- 35 Magyar történetírás. Pesti Napló, 1891. jan. 11.
- 36 Póto János: Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika. Bp., 2003. 22.
- 37 Borsodmegyei Lapok, 1898. máj. 31. Szabadság, 1898. jún. 1. Részletesebben ld. Ádámfy József: A világ Kossuth szobrai. h. n. é. n. (1980)
- 38 Pulszky Ferenc: A műgyűjtemények hasznairól. Athenaeum, 1838. aug. 9.
- 39 Az országgyűlésben éppen Pulszky Ferenc fia, Pulszky Károly száll szembe Thalyval, és úgy véli, elsősorban az ország fejlesztésére, gazdasági-kulturális gyarapodására kellene a hangsúlyt helyezni, ezért fölöslegesek a megemlékezés túlzott költségei, nagy pompája. Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója XXVII. Bp., 1892. 575. ülés (1891. dec. 10.) 352-7. Ld. még: Thaly Kálmán: Az ezredévi országos hét emlékoszlop története. Pozsony, 1898. 10.
- 40 Ezekről részletesebben ld. Varga i. m.
- 41 Sinkó Katalin: A nemzeti emlékmű és a nemzeti tudat változásai. Művészettörténeti Értesítő 32. (1983) 194, 197.
- 42 Fővárosi Lapok, 1880. máj. 25.
- 43 Például Magyar Polgár, 1880. máj. 26. Magyarország és a Nagyvilág, 1880. máj. 30.
- 44 Pl. Ráth Károly főpolgármester beszédében a Petőfi-szobor avatásán. Nemzet, 1882. okt. 16. Vagy Ziegler Géza kormányfőtanácsos beszéde az Alpár-emlékkiállításon. A Munkaadó, 1928. okt. 31.
- 45 Póto: i. m. i. h.
- 46 Wehner Tibor: Köztéri szobraink. Bp. 1986. 38.
- 47 Pesti Hírlap, 1897. szept. 22.
- 48 Herczeg: i. m. 325.
- 49 Ifj. dr. Balázs Dezső: Ebédutáni pihenő. Magyar Hírlap, 1929. márc. 31. Atropos (Márkus Miksa): Bánffy Dezső álmatlan éjszakája. Pesti Hírlap, 1937. szept. 26.
- 50 Belügyi Közlöny, 1897. okt. 1.
- 51 Budapesti Közlöny, 1897. szept. 26. Budapesti Hírlap, 1897. szept. 26. Pesti Napló, 1897. szept. 26.
- 52 Budapesti Hírlap, 1897. szept. 26. Pesti Hírlap, 1897. okt. 4.
- 53 Budapesti Hírlap, 1897. szept. 27. Pesti Hírlap, 1897. szept. 27.
- 54 Pesti Hírlap, 1897. szept. 29.
- 55 Pl. Budapesti Hírlap, 1897. szept. 26. vagy Fejes István: A tizek szobra. Vasárnapi Újság, 1897. okt. 17.
- 56 A nagyszombeni m. kir. állami főgymnasium értesítője az 1897-98. iskolai évről. Nagyszomben, 1898. 16.
- 57 Budapesti Hírlap, 1897. szept. 28., 30., okt. 1. Pesti Hírlap, 1897. szept. 29., okt. 1. Pesti Napló, 1897. szept. 27., okt. 1. Budapest székes főváros törvényhatósága 1897. évi szeptember hó 30-án tartott 23-ik – rendkívüli – közgyűlésének jegyzőkönyve.
- 58 Képeiket például: Magyar Génius, 1897. okt. 3. Új Idők, 1897. okt. 3.
- 59 Pesti Napló, 1897. szept. 26. Pesti Hírlap, 1897. szept. 26.
- 60 Pesti Hírlap, 1897. okt. 1.
- 61 Pécsi Közlöny, 1897. szept. 30.
- 62 Budapesti Hírlap, 1897. okt. 2., 3., 5. Pesti Napló, 1897. okt. 2., 5. Pesti Hírlap, 1897. okt. 5.
- Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója X. Bp. 1898. 165-6. ülés (1897. okt. 1., 4.) 11-16. A felszólalásokat közli számos napilap.
- 63 Pesti Napló, 1897. okt. 5.
- 64 Pestmegyei Hírlap, 1897. okt. 2. Kecskeméti Lapok, 1897. okt. 3. Kecskemét, 1897. okt. 3.
- 65 Pécsi Figyelő, 1897. szept. 30.
- 66 Budapesti Hírlap, 1897. szept. 28., 29., okt. 6.
- 67 Budapesti Hírlap, 1897. szept. 30. Pesti Hírlap, 1897. szept. 30.
- 68 Pesti Hírlap, 1897. okt. 7., 23., Pesti Napló, 1897. okt. 8. Magyar Újság, okt. 21.
- 69 Budapesti Hírlap, 1897. okt. 3., 4. Pesti Hírlap, 1897. okt. 4. Pesti Napló, 1897. okt. 4.
- 70 Ifj. Bertényi Iván: Állt 37 évet. Werbőczy István budapesti szobra. Történelmi Szemle 56. (2014) 2: 206.
- 71 Sárospataki Lapok, 1897. okt. 11.
- 72 Néptanítók Lapja, 1897. okt. 14.
- 73 Budapesti Hírlap, 1897. szept. 30, okt. 3., 4., 5., 6. Pesti Hírlap, 1897. szept. 30., okt. 3., 4. Pécsi Figyelő, 1897. okt. 5-6., Pécsi Közlöny, 1897. okt. 5.
- 74 Borsod. Miskolci Értesítő, 1897. okt. 6. Szabadság, 1897. okt. 6.
- 75 Hivatalos Közlöny, 1897. okt. 15.
- 76 Néptanítók Lapja, 1897. okt. 14.
- 77 Budapesti példák: Budapesti Hírlap, 1898. febr. 16., 23. Színérváralján az iskolai megemlékezést a március 15-i ünnepséggel kötötték össze. Budapesti Hírlap, 1898. márc. 25.
- 78 Bereg, 1898. febr. 27. Székely Nemzet, 1897. nov. 26. Márki Sándor: A tíz szobor. A kolozsvári iparosok előtt 1897. november 20-án, az ezredéves kiállítási jutalmak kiosztása alkalmával tartott felolvasás. Kolozsvár é. n. [1898] Erről ld. még: Márki Sándor napló II. 1893-1903. Gyula, 2018. 190.
- 79 Pesti Hírlap, 1898. jún. 1.
- 80 Csupán néhány példával: Brühl Béla: A nemzet kincse: A tíz szobor. Életrajzok. Lugos, 1898. Emlék-füzet. Hazafias beszédek, a tíz szobor életrajza, versek és dalok gyűjteménye. 1898. június 8-nak megünneplése emlékére és a szegény tanulók segély-alapjára. Összegyűjtötték és kiadják az állami iskola tanítói Torda-Szent-Lászlón. Kolozsvár, 1898. Bodnár Gáspár: Királyi ajándék

- vagy tíz szobor nemzetünk nagyjainak. Szatmár, 1898. Gáspár Imre: A tíz szobor (Apoteózis). Magyar Szemle, 1898. jún. 19., 26. Varga Ottó: A tíz szobor. Bp., 1900. Magyar Polgár, 1897. nov. 23.
- 81 Borsszem Jankó, 1897. dec. 5.
- 82 Kosztolányi Dezső: A magyar próza atyja. Nyugat, 1920. 19–20. sz. [web:] <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00281/08435.htm> (Letöltés 2020. július 25.)
- 83 Bertényi Iván szerint Jancsó Benedek, Beöthy Zsolt és Pauler Gyula szolgálhattak tanácsal. Ifj. Bertényi: i. m. 211.
- 84 Pesti Napló, 1897. szept. 26.
- 85 Budapesti Hírlap, 1897. okt. 28. Pesti Napló, 1897. okt. 28. Pesti Hírlap, 1897. okt. 28. Magyar Újság, 1897. okt. 29.
- 86 Beöthy Zsolt: A királysobrok. Budapesti Szemle 92. (1897) 337–350.
- 87 Ferenczy István igazgató beszéde. A nagyszebeni m. kir. állami főgymnasium értesítője az 1897-98. iskolai évről. Nagyszeben, 1898. 4.
- 88 Félégyházi Híradó, 1897. okt. 31.
Pl. Gróf Teleki Géza elnök megnyitó beszéde a Magyar Történelmi Társulat 1898. febr. 17-én tartott közgyűlésén. Századok 32. (1898) 194. A szegzárdi állami főgymnasium értesítője az 1897/8. tanévről. Szegzárd 1897. 18.
A bajai Tanítóképző Intézet XXV. értesítője az 1897-98. iskolai évről. Baja, 1898. 53. Akadémiai Értesítő 9. (1898) 364. Magyar Újság, 1898. febr. 18. Pesti Hírlap, 1898. jún. 1. Múcsarnok, 1900. dec. 23. Pesti Hírlap, 1902. jún. 14. Magyarország, 1903. jan. 2. Pesti Napló, 1903. jan. 24. Budapesti Hírlap, 1903. jan. 24. Petrik Albert: A tíz királysobor. Építő ipar. Építő művészet, 1914. aug. 16.
- 89 Religio, 1897. szept. 29. okt. 2
- 90 Sárospataki Lapok, 1897. okt. 25.
- 91 Berzeviczy Albert: A képviselőház hálafelirata. Pesti Napló, 1897. okt. 5.
- 92 Népszava, 1897. okt. 8.
- 93 Űstökös, 1897. okt. 3.
- 94 Pesti Napló, 1897. okt. 3.
- 95 Faragó Szemléje. A tíz szobor és egyebek. Koboz rímeivel. Bp., 1898. Ld. még: Budapesti Hírlap, 1898. márc. 8.
- 96 Új Idők, 1898. márc. 6.
- 97 Pesti Hírlap, 1897. szept. 26.
- 98 Félégyházi Híradó, 1897. okt. 10.
- 99 Budapesti Hírlap, 1897. szept. 26.
- 100 A Hét, 1897. szept. 26.
- 101 Magyar Szemle, 1897. okt. 3. Ld. még Szabadság (Miskolc), 1897. szept. 29. Pécsi Figyelő, 1897. okt. 3. Sárospataki Lapok, 1897. okt. 4.
- 102 Századok 31. (1897) 752.
- 103 Magyar Polgár, 1897. szept. 27. A beszédről ld. még: Márki Sándor naplója, i. m. 190.
- 104 Szabadság, 1897. okt. 6.
- 105 Ehhez ld. pl. Cieger András: Árpád a Parlamentben. A festőművészet esete a tudománnyal és a politikával. In: Tény és fikció. Tudomány és művészet a nemzetépítés büvkörében a 19. századi Magyarországon. Szerk. Lajtai Mátyás és Varga Bálint. Bp., 2014. 25–6.
- 106 Pocsikai trosku! Azaz Várj egy kicsit! Lassan a testtel! Pesti Napló, 1896. jún. 13.
- 107 Pécsi Figyelő, 1898. szept. 28.
- 108 Örömtüzek. Pécsi Figyelő, 1898. okt. 3.
- 109 Szabadság, 1897. szept. 29.
- 110 A Hét, 1897. okt. 3.
- 111 Pestmegyei Hírlap, 1897. okt. 2.
- 112 Pécsi Figyelő, 1897. okt. 3.
- 113 Félégyházi Híradó, 1897. okt. 3.
- 114 Budapesti Hírlap, 1897. szept. 26.
- 115 Századok 31. (1897) 752.
- 116 Károlyi Árpád: Bocskay szerepe a történetben. Akadémiai Értesítő 9. (1898) 281–296. Megjelent különnyomatban is ugyanabban az évben, valamint kötetben: uő: Néhány történelmi tanulmány. Bp., 1930. 227–253.
- 117 Alkotmány, 1898. máj. 5., 7., 10. Budapesti Hírlap, 1898. máj. 5., 9. Budapesti Napló, 1898. máj. 5. Magyarország, 1898. máj. 9. Magyar Újság, 1898. máj. 9. Pesti Napló, 1898. máj. 5., 8., 9. Vasárnapi Újság, 1898. máj. 15.
- 118 Pesti Hírlap, 1888. apr. 10.
- 119 Kecskemét, 1888. apr. 22.
- 120 Például Debrecenben (1894), Marosvásárhelyen (1908) Szabadkán (1912). Fővárosi Lapok, 1894. júl. 13.
- 121 Erről részletesen ld. pl. M. Lovas Krisztina: Ki mire emlékezett március 15-én a dualizmus korában? Az ünnepségek alakulása az aktuális politikai konfliktusok tükrében. Századok 151. (2017) 1223–1246.
- 122 Mohl Antal: A Mária-kongregációk története. Különös tekintettel hazánkra. Győr, 1898. 92.
- 123 Pl. Budapesti Napló, 1898. jan. 1., márc. 1.
- 124 Kunicz Zsuzsa: Köz- és magánépítkezések, városfejlődés Nagykanizsán a dualizmus időszakában. Zalai Múzeum 12. (2003) 232.
- 125 Zalai-Somogyi Közlöny, 1873. okt. 26.
- 126 Pompéry Aurél: A régi magyar jezsuiták hazafisága. Magyar Kultúra 6. (1918) 1: 14.
- 127 Erről ld. pl. Debrecen város vagy Baranya megye felirata. Pesti Napló, 1897. szept. 28. Pesti Hírlap, 1903. jún. 22. Pesti Hírlap, 1903. dec. 13. Herczeg: i. m. 325. Liber Endre: Budapest szobrai és emléktáblái. Bp., 1934. 223–4.
- 128 Ifj. Bertényi: i. m. 207.
- 129 Pesti Napló, 1897. szept. 26. Ld. még pl. Pesti Hírlap, 1897. szept. 26.
- 130 Ld. pl. Budapesti Hírlap, 1897. szept. 26., 28.
- 131 Budapesti Hírlap, 1897. szept. 28.

- 132 Kiemelések az eredetiben. Pesti Napló, 1897. szept. 27.
- 133 Felvidéki Újság, 1897. okt. 7.
- 134 Hódolás a királynak. Budapesti Hírlap, 1898. jan. 25.
- 135 Cziklay Lajos: A tíz szobor. Apotheozis. Előadott az Isteni Szeretet Leányai budapesti Margit-intézetében, 1898. évi április hó 11-dikén, az 1848. évi szabadságtörvények felszázados évfordulója alkalmából. Bp., 1898.
- 136 Bibó István: Németh László Kelet-Európa koncepciója és Szekfű Gyulával folytatott vitája. In uő: Eltorzult magyar alkat, zsákutcsa magyar történelem. h. n. 2012. 187.
- 137 R. Várkonyi Ágnes: i. m. 214.
- 138 Hanák Péter: 1898. A nemzeti és az állampatrióta értékrend frontális ütközése a Monarchiában. In uő: A Kert és a Műhely. Bp., 1988. 118.
- 139 Fónagy Zoltán: Ferenc József és a kortárs magyar közvélemény. In: A véreskezű kamasztól Ferenc Jósikáig. I. Ferenc József és a magyarok. Szerk. Fónagy Zoltán. Bp., 2018. 35.
- 140 Varga Ottó 1892-es iskolai ünnepegen elhangzott beszédét idézi a Pesti Napló, 1899. okt. 7.
- 141 Részletesebben ld. László Andor: Varga Ottó történelemtanár 1899-es ügye. <https://ntf.hu/index.php/2019/12/03/ez-az-arulkodas-iskolaja-a-besugo-liceum-varga-otto-tortenelemtanar-1899-es-ugye/> (Letöltés: 2020. július 14.)
- 142 Beöthy: i. m. 340.
- 143 Alkotmány, 1898. máj. 15.; Műcsarnok, 1898. máj. 22.
- 144 Tördékek Ligeti Miklós befejezetlen memoárjából. *Ars Hungarica* 33. (2005) 1–2: 488–9.
- 145 Pesti Hírlap, 1902. nov. 30.; Pesti Hírlap, 1902. dec. 27.; Budapesti Napló, 1903. ápr. 30.; Pesti Hírlap, 1903. máj. 1.; Szeged és vidéke, 1903. máj. 1.; Pécsi Napló, 1903. máj. 1.; A Hét, 1903. máj. 3.
- Szikszay Ferenc: Két sírdomb. Magyarország, 1903. máj. 9.
- Dömötör István: In Memoriam Szárnovszky Ferenc. Művészet 2. (1903) 196–199.
- Tóth Antal: Szárnovszky Ferenc szobrász (1863–1903). Művészettörténeti Értesítő 32. (1983) 4: 232–242.
- 146 Budapest köztéri szobrai 1692–1945. Szerk. Szöllőssy Ágnes. Budapest Galéria. h. n. é. n.
- 147 Pesti Napló, 1901. jún. 16.
- 148 Új Idők, 1903. szept. 27.
- 149 Műcsarnok, 1898. szept. 14.
- 150 Bolond Istók, 1898. aug. 14.
- 151 Ifj. Bertényi: i. m. 213.
- 152 Három új szobor. Vasárnapi Újság, 1900. szept. 23.
- 153 Pesti Napló, 1902. máj. 28. 31. Pesti Napló, 1905. szept. 16.
- 154 Ld. pl. Pesti Hírlap, 1914. jún. 26.
- 155 Tisza István 1914. júl. 12-i levele báró Jósika Samunak, a Főrendiház elnökének. Gróf Tisza István összes munkái 4. sorozat 2. Levelek, táviratok, távbeszélőn küldött ikenetek, egyes előterjesztések 1914. júniustól december végéig. Bp., 1924. 22. Tisza István júl. 13-i levele Csernoch János hercegprímásnak. Uo. 23. Ld. még pl. Budapesti Hírlap, 1914. júl. 14.
- 156 Ld. pl. Világ, 1914. aug. 20.
- 157 Magyarország, 1903. nov. 10.
- 158 Petrik Albert: A tíz királysobor. Építő ipar. Építő művészet, 1914. aug. 16., 23., 30., szept. 6.
- Hasonlóan vélekedik a szintén kortárs Lyka Károly, aki szerint a szobrok közt „egypár mérsékeltlen jó, egypár mérsékeltlen gyöngé darab” van. Anonymus mellett a jobbik közé sorolja még Werbőczy, Tinódi és Hunyadi szobraikat. Lyka Károly: Szobrászatunk a századfordulón. Magyar művészet 1896–1914. Bp., 1983. 46.
- 159 Vörös Boldizsár: „A múltat végképp eltörölni”? Történelmi személyiségek a magyarországi szociáldemokrata és kommunista propagandában 1890–1919. Bp., 2004. 88–9. Vörös Boldizsár: „Az állatker lakói is összegyűltek, hogy érdekeik képviselőit bízalmat válasszanak” (A Magyarországi Tanácsköztársaság emléke a diktatúra bukása után közzétett viccekben) *Aetas*, 21. (2006) 2–3: 194–5.
- 160 Magyar Nemzet, 1945. jún. 19.
- 161 Orbán László: Pártunk propagandamunkája. 1945. június 13. h. n. é. n. (MKP szeminárium 12.) 12.
- 162 Bolond Istók, 1905. okt. 1.
- 163 Szabad Művészet, 1949. ápr. 1.
- 164 Magyar Nemzet, 1954. júl. 25., dec. 10.; Magyar Nemzet, 1955. jan. 27.
- 165 Népszava, 1919. ápr. 11.
- 166 Szabadság, 1945. márc. 22.
- 167 Szabad Nép, 1945. márc. 27. Későbbi visszaemlékezés: H. J. F. Márciusi epizódok. Werbőczy nyakán. Kisalföld, 1960. márc. 22.
- 168 Szabadság, 1945. ápr. 3.; Szabad Nép, 1945. ápr. 4.; Szabad Szó, 1945. ápr. 4.
- 169 Népszava, 1945. máj. 3.; Magyar Nemzet, 1945. máj. 3.
- 170 Kossuth Népe, 1945. máj. 4.
- 171 Szabad Nép, 1945. máj. 3.; Szabadság, 1945. máj. 3.; Népszava, 1945. máj. 4.; Kossuth Népe, 1945. máj. 4. A szobordöntésben résztvevő Timár György visszaemlékezése: Timár György: A „szobordöntögető”. Népszava, 1996. máj. 4. Ld. még: Kovács Imre: A ledöntött szobor. Szabadság, 1945. máj. 5., valamint: Szabadság, 1945. máj. 8., 9.; Szabad Nép, 1945. máj. 8.
- 172 Vigh Lajos javaslata az 1946. márc. 6-i közgyűlésen. In: Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottsága által az 1946. évben tartott közgyűlések jegyzőkönyvei. Bp., 1946. 99.
- 173 Szabad Szó, 1951. jan. 14.
- 174 Esti Budapest, 1952. ápr. 25.
- 175 Új Ember, 1958. jún. 1.

„Színházakról, színésznőkről is kellene egyet-mást mondanom” Rippl-Rónai József színházi kapcsolatai

Rippl-Rónai József első színházi élményeit valószínűleg Kaposvárott szerezte. Az 1860-as években a Korona vendéglő sűrűn látogatott otthona volt a Kaposvárra érkező társulatoknak. 1869-től 1881-ig a Szarvas-vendéglő kertje, az úgynevezett „szarvaskerti színkör” volt a nyári szezonokra a kisvárosba látogató színészek játékhelye. A Somogyi Károly színházigazgató által építtetett sétatéri Donner-városi Színkör 1883 és 1907 között működött. Rippl-Rónai minden bizonnyal Kaposvárott, majd gyógyszerészeti tanulmányai idején, Pesten is láthatott színházi előadást, ám első, színházzal kapcsolatos emlékei közül a Párizsban szerettek ismeretesek. „*Színházakról, színésznőkről is kellene egyet-mást mondanom*” – kezdi az 1911-ben megjelent Emlékezéseiben azon részt, ahol Coquelinról,¹ Sarah Bernhardról,² Lugné Poe-ról,³ Antoine-ról⁴ és Suzanne Després-ről⁵ tesz könnyed, anekdotikus formában említést. Rippl-Rónai maga fogalmaz így: „*most pletykázok még egy keveset, szólok egy-két értékes emberről, apró dolgairól: ezek sokszor érdekesebbek a masszív »tanulmányoknál«.*” A párizsi bohém világ jelentős művészeit és kevésbé jelentős életművészeit egyaránt ismerte. A hagyományos színházi formáktól eltérően működő színházak keltették fel az érdeklődését. Megtudhatjuk, hogy Antoine színházát, a Théâtre Libre-t és a Lugné-Poe igazgatta Théâtre de l’Oeuvre színházat látogatta. André Antoine színházát 1887-ben alapította Párizsban. A kilenc évig működő Théâtre Libre a meiningeniek által elindított naturalista törekvéseket bontakoztatta ki. A szimbolista drámáknak otthont adó Théâtre l’Oeuvre 1893-ban nyitotta meg kapuit. Ezen társulatok egy része lelkes amatőrökből állt: képzőművészekből, írókból. „*A dekorációk festői többnyire az én barátaim közül kerültek ki. Dolgoztak ott Serusier, Denis, Vuillard.*” *Egyszer én is mázoltam a színpadra lefektetett vászonra valamelyik Maeterlinck-darabhoz egy nagy virágos falat. Előadták Ibsen, Björnson, Hauptmann, Alfred Jarry darabját, de főleg Ibsen volt a szenzációs vonzerő. Tele is volt mindig a színház, pedig a játék rossz volt. Suzanne Després még akkor fiatal kezdő, Lugné-Poe tanítványa: maguk a darabok vonzottak bennünket a színházba szociális és morális értékükkel. Itt ismerkedtem meg a színházban, Maeterlinckkel, más alkalommal a fiatal színházdirektorral, Björnsonnal. A színlapokat is – kis papírlapokra – többnyire az én barátaim, Denis, Bonnard, Ranson csinálták. Láttam ugyan másoktól, például a lélekben különben is társaságunkhoz tartozó Edward Munchtól is ilyen művészi ízlésű színlapot, de például az »Elsüllyedt harang«-ét már ismét Ranson készítette.*” – írja a könyvében.⁸ Ez az emlékezés részéről inkább műkedvelői hozzáállást mutat, legalábbis nem túl mély alkotói érintettséget. A Théâtre de l’Oeuvre Maeterlinck több darabját is bemutatta, így nem tudhatjuk, hogy Rippl-Rónai mely darab díszletének festésében vett részt. Emlékezéseiben más darabokról sem tesz említést, csupán Alfréd Jarry Übü királyáról.⁹ A párizsi díszletfestést követően, Rippl-Rónai mindössze kétszer került színházzal munkakapcsolatba. 1901. december végén a következő hírt olvashatjuk a somogyi újságokban: „*Rippl-Rónai József festőművész, városunk szülötte - hosszabb itthonlét után- ma utazott el Oroszországba, Szent-Pétervárra, hova meghívást nyert, az udvari operához, mint dekoratőr. Büszkék lehetünk reá, ki tehetsége és művészete által világhírűvé*

vált. Rippl-Rónaira nagy kitüntetés e meghívás, annyival inkább, mert ezúttal az erkölcsi sikert az anyagi is követi, miután évi 31.200 koronával lesz honorálva. Kívánunk neki jó egészséget, hogy minél nagyobb dicsőséget hozzon hazájára és hogy minél több babér koszorúzza művészetét.”¹⁰ Bernáth Mária Rippl-Rónai József monográfiája, az életrajz megjelenése után egy évvel külön tanulmányban foglalkozik a festőművész oroszországi útjával, kiutazásának körülményeivel. Nyilvánvalóan újabb forrásanyag előbukkanása tette szükségessé, hogy alaposabban körüljárja a könyvben igen szűkszavúan említett oroszországi utazás kérdését. Az 1977-ben megjelent tanulmány¹¹ néhány adatát szeretném pontosítani és a szerző munkáját kiegészíteni. Mint ahogy Bernáth Mária is említi, a szentpétervári Operához történő szerződését párizsi baráti kapcsolatainak köszönheti. Két személy játszott fontos szerepet abban, hogy oroszországi útja létrejöhetett. Az egyik, a többnyire Párizsban élő, gazdag orosz családból származó festőművész, Theodore Botkin (1860–1902), aki jó barátja volt Rippl-Rónainak, a másik, Konsztantin Korovin (1861–1939) festőművész, díszlettervező, színházi szakember, aki Savva Mamontov (1841–1918) moszkvai magánoperájának tervezője, később a Cári Színházak aligazgatója. Botkin 1901. szeptember 14-ei keltezésű leveleiben tesz először említést a lehetséges színházi munkáról. Botkin két, boríték nélküli levele is fennmaradt. Mivel nem tudhatta, hogy Rippl-Rónai éppen hol tartózkodik, Párizsban vagy Magyarországon, ezért két levelet írt. Az első szándékból született, keltezéssel ellátott levélből közlök részletet: „Ma reggel levelet kaptam Korovintól, amelyben elmondja, hogy a díszlet és jelmeztervező művész állását kínálja Önnek a szentpétervári Opera színházban. Kezdetnek két hónap próbaidőt ajánlanak: havonta 2600 frankot fizetnek, valamint az oda- és visszaút költségét. Gondolja végig nyugodtan, és válaszoljon Korovinnak minél előbb. Nagyon elismert művészember és könnyedén elintézheti ezt a dolgot.”¹² Korovin november végi keltezésű levele fennmaradt: „Kedves Rónaim, a Cári színházak Igazgatóságában történt személyi változások nagyban akadályozták az Ön Szentpétervárra történő meghívását, és meg kell őszintén mondanom, hogy igen nehéz volt elrendezni az ügyet, és csak az Önnel való személyes barátság bírt rá, hogy végigvigyem. Csak a napokban kaptam meg a feltételeket, amelyeket fel tudnak ajánlani, az igazgató ellenjegyzésével. Ha kedvezőnek találja az ajánlatot, válaszoljon egyenesen az Igazgatónak, és utazzon Szentpétervárra. Nagyon örülnék, ha viszontláthatnám. Őszinte üdvözlettel: Az Ön Const. Korovine-ja. 1901. november 28.”¹³

Az igazgatóval történt levélváltását követően már az útra készülődött. Botkin jó tanácsokkal szolgál Rippl-Rónainak pétervári berendezkedését illetően. „Bécsben útutazóban vásároljon magának egy fekete felöltőt meleg szövetből és gyapjú béléssel. Ez felülre elég, nekem sincs egyebem. De a fülére, hogy ne fagyjon le, bársony gallér helyett prémgallér kell, amit egy gyapjú sállal könnyen magára csavarhat, és egy prém-sapka, ezeket megveheti Péterváron, és nem drága. A cipőjére pedig felhúzhat kalucsnit, az megóvja attól, hogy bemenjen a cipőbe a hó. Ami a szállást illeti, két-három nappal a megérkezése után ismerni fog már rengeteg embert, akik majd segítenek kényelmes, meleg és nem drága lakást találni.”¹⁴ Ezek a december 20-án írt tanácsok azért értékelődnek fel, mert Rippl-Rónai később a nagy hidegre és a mínuszok okozta megfázásra, reumatikus fájdalokra hivatkozva utazik haza. Elképzelhető, hogy Rippl-Rónai ez irányú érdeklődésére írta válaszként Botkin a levelet. Tehát először Moszkvába érkezett 1901 karácsony táján valószínűleg Korovinhoz, aki Szentpétervárott és Moszkvában is foglalkoztatott művész volt. Néhány nap múlva Szentpétervárra utaztak, ahol négy napot töltöttek. Rippl-Rónainak öccséhez, Ödönhöz írt levelében már említést tesz betegségeről, de számunkra színháztörténeti szempontból igazán fontos az, hogy megemlíti a

reá váró színházi feladatot. „*Puskin a nagy, elhalt orosz író – Mozart és Salieri darabját kell dekorálnom, Bécsben történik a dolog – (egy korcsma mellékhelyiségében, és azután Salieri szobájában – itt megmérgezi Mozartot)*.¹⁵

Rippl-Rónainak tehát Puskin Mozart és Salieri című darabját kellett volna „dekorálnia”. Am a dekorálni kifejezés alatt nem tudni pontosan, hogy az alkotói munkafolyamat mely fázisát érti: a tervezést, a kivitelezést? „*Az összes színházak festőművészevé két másik orosz művésszel akarnak tenni. Természetesen nem fogadhattam el ezt az ajánlatot, két dekorációt kellett volna csinálnom – nagy segédlettel – havonta 1500 fr honoráriumért.*” – írja az elszalasztott lehetőségről hazautazásakor K. Lippich Eleknek. Valószínűnek tartom, hogy a kivitelezés levezenyléséhez, illetve a díszletfestéshez kapott volna „nagy segédletet”. A dekorálást, itt a koncepciójában kialakított tér formáinak festése, díszítése jelenthette. Tehát egyfajta alkotó dekorálásról van szó. Feltételezhető, hogy az általa említett két orosz művész színházi gyakorlattal rendelkezett. Talán ők feleltek volna a rendezői-tervezői koncepciók megvalósításáért. Rippl-Rónai nem rendelkezett kellő színházi gyakorlattal, s úgy vélem, nem is lett volna igazi színházi szakember. A rendezővel, esetleg más tervezővel való rendszeres együttgondolkodás nehezebb esett volna. Az orosz színházban a világ színjátszására nagy hatást gyakorló színházteremtő rendezők alkotnak ekkortájt. Konsztantín Korovin dolgozott a Mariinszkij Színháznak, Mamontov magánszínházában Saljapinnal, a korszakos operaénekeskel, Gyagilev balettjeihez készített díszletet, de dolgozott a 20. századi színjátszás megújítóival, Sztanyiszlavszkijjal (1863–1938), Mejerholddal (1874–1940) is. Rippl-Rónai Emlékezéseiben Korovinnal együtt említi Alexander Golovin (1863–1930) festőművészt, aki szintén dolgozott a moszkvai Művész Színház számára. Sztanyiszlavszkij Beaumarchais Figaró házassága lakodalmi jelenetének díszletvázlatait az első színpadi próba időpontjáig háromszor dolgoztatta át Golovinnal. S noha Rippl-Rónainak nem Sztanyiszlavszkijjal kellett volna együttműködnie, ezt a példát meg kellett említenem, bizonyítva azt, hogy a színházban való munkálkodás az alkotótársak elképzeléseihez való alkalmazkodással, esetleg az azoktól való függéssel járt volna. Mindenképpen olyan jellegű színházi munkát tudott volna vállalni, ahol koncepcióval kapcsolatos vitákat nem kell folytatnia. Két hónapra, próbaidőre hívták egyelőre. Érthető az óvatosság a színház igazgatója részéről is, s joggal hihetjük, hogy a festőművésznek is megfelelt ez az előszerződés. Mindössze két hetet töltött Oroszországban, így a Puskin-mű dekorálását sem végezhetette el.

Mi indította arra, hogy színházi munkát vállaljon? Az Andrassy-ebédlő elkészítése, ahol teret kellett berendeznie, némi önbizalomra adhatott neki okot színpadi munka tekintetében is. Igaza lehet Bernáth Máriának, aki azon az állásponton van, hogy Rippl-Rónai egyfajta anyagi biztonságra vágyott. Képekkel indult útra, nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy azok megfelelő vevőkre találjanak. „*A legjobb modern művészek művei már mintegy tizenöt év óta Moszkvában vannak. Különben a moszkvaiak még a párizsiakon is túlszólnak, pedig Párizsban ugyancsak nagyok a műbarátok*”¹⁶ – írja később Emlékezéseiben. Moszkvából küldött leveleiben is inkább szól a privát kollektiókról, amelyeket gazdag műgyűjtők hercegi lakásaikban felhalmoztak, mint a színházi munkáról, s egyáltalán a színházról. S ha szól is, igen szűkszavúan, szinte csak úgy mellékesen. „*Azt hiszem, itt van a világ legszebb operaépülete és a legnagyobb, a „Scala” kismiska hozzá. Egy gyönyörű orosz balettet láttam előadni igazán férfikus (sic!) szép dekorációkkal.*”¹⁷ A színházi feladatok elvégzése nélkül is jelentős összeggel tért haza, s ez azt bizonyítja, hogy képei által tett szert arra az összegre, amelyből nem sokkal hazaérkezését követően megvette első kaposvári házát.

Rippl-Rónai-kutatók körében sokáig élt az a téves nézet, hogy a festőművész a Faustot tervezte Moszkvában. Bernáth Mária 1976-os monográfiájában nem hozza szóba a Faustot, csak egy évvel később írt tanulmányában, melyben 1901-nél későbbi időpontra teszi a terv keletkezését. Emlékeztetőül megemlítem, hogy a terv reprodukciója „díszletterv a Fausthoz” megnevezéssel 1912 márciusában a Magyar Iparművészetben jelent meg hely és évszám nélkül, kiállításon először 1923-ban tűnt fel, szintén hely és évszám megjelölése nélkül. Legközelebb, egy évvel a festőművész halála után, 1928-ban látható az Ernst Múzeum-beli kiállításon. A cím mellett itt olvasható először, hogy „Moszkva, 1901.” Mivel a kiállítók egyetlen színházi próbálkozásaként tartották számon az oroszországit, és igencsak elkülönült a kiállított többi képtől, úgy gondolták, ha díszletterv, akkor Moszkva. Ismételten megjegyzem, hogy az 1901-es lapok nem Moszkvába, hanem Szentpétervárra történő utazásáról számoltak be. De 1928-ban ki emlékszik már arra, hogy majd három évtizeddel korábban miről írtak a lapok! A terv időrendi felbukkanásaiból az alábbi következtetést vonhatjuk le. Abból a tényből kell kiindulnunk, hogy Rippl-Rónai életében elfogadta a „díszletterv a Fausthoz” megnevezést, mint ahogy az sem lehet véletlen, hogy hely és időpont megjelölés nem került életében a terv alá. Mivel egyetlen egy díszletterv árválkodott a kiállításokon, joggal feltételezhetjük, mindössze ez az egy darab díszletterv készült a Fausthoz. Ez azt mutatja, hogy megpróbálkozott egy Faust előadáshoz – még azt se mondanám, hogy konkrét előadáshoz – tervet készíteni. Miért készített díszlettervet, s miért éppen a Fausthoz? Márkus László (1881–1948) rendező, jelmez- és díszlettervező, korábban szinikritikus, utóbb az Operaház igazgatója, 1909 januárjában egy tanulmányt publikált a Magyar Iparművészetben *A színpad művészete* címmel. Egy színházművészeti kiállítás megrendezésére kapacitálja a szakmabelieket, amelyen megjelenhetnek képzőművészek, iparművészek is. Márkus László úgy látja, hogy a színpad reformját jelenthetné a festők és építészek színházi munkába való bevonása. Ennek kapcsán említi, hogy már tapasztalt némi mozgolódást. *„Kémény mester csinált már egy pár igen szép színpadot az operának, felbukkant már művészi szándék a régi Népszínháznak, tudok továbbá Rippl-Rónai színpadi gondolatairól, s arról, hogy még egy pár művészi nagy érdeklődéssel és kedvvel menne neki ennek az új területnek.”* Márkus László már 1902-ben elismerően nyilatkozik Rippl-Rónai művészetéről. Jó a kapcsolatuk, mindketten a modern iparművészeti törekvések harcosai. Az 1908-ban megalakuló Műhely művészeti egyesületnek az elnöke Rippl-Rónai József, az alelnöke Márkus László lesz. Az Urániában rendezett nagysikerű „Egy modern lakás” című kiállításon az ő vezetésük alatt rendezik be fiatal iparművészek a lakásokat. E munkakapcsolatuk során szóba jöhetett egy jövőbeni színpadi munka lehetősége is. Márkus említhette Rippl-Rónainak, hogy a Faustot fogja rendezni. S talán megkérte a festőművészt, hogy rajzoljon neki valamit e témában. Am lehet, hogy beszélgetésük hatására, különösebb ösztönzés nélkül készítette el. Az biztos, hogy 1909. november 13-án a Magyar Színház Márkus tervezésében és rendezésében mutatta be a Faustot.

Vitatható, hogy díszlettervnek szánta-e. Az előtérben lévő gömbkoronájú törpefáival feltűnő rokonságot mutat a Magyar Iparművészet ugyanazon számában reprodukált gobelintervvel. 1912-ben a terv reprodukciójának megjelenésekor, Rippl-Rónainak mindenképpen választ kellett adnia színházértő barátai ama kérdésére, hogy milyen célból készítette. S noha 1923-ban – tehát még életében –, díszlettervként lett kiállítva, ne zárjuk ki annak a lehetőségét sem, hogy játékos kedvének köszönhető –amely jellemző volt rá képei címadásakor–, hogy e mű a „díszletterv a Fausthoz” megnevezéssel élt tovább.

A meghíusult szentpétervári dekoratóri munka után még egy alkalommal vállalt színházi munkát, Bárdos Artúr felkérésére. A Modern Színpad 1915. október elsején mutatta be Emőd Tamás egyfelvonásosát Rippl-Rónai József tervezésében. A Vajon mit csinálnak? című színpadi játék Szibériában játszódik. Két magyar katona van bezárva egy öreg tatár házába. Nyomorúságukban a tatár lány éneke, együttérzése ad vigaszt és reményt. A férfiak felidézik az otthon képeit, magyar népdalokra tanítják Tatjánát. A lány vállalva a büntetést is, kitarja előttük az ajtót. A háború ellenére is „minden ember testvér” gondolata jegyében született jelenetben, idilli szoba tárul elénk. „*A szín: Szibériai parasztház. A falon ortodox szentek, fekete Mária-kép, tarka tányérok, a kemencén szamovár és balaljka. Ablakon át kilátni a havasfejú kínai hegyekre.*”¹⁸ Csak a Színházi Életben megjelent fekete-fehér nyomat alapján tudjuk mondani, hogy Rippl-Rónai híven követte a szerző által leírt színhelyet. A darabban előforduló orosz dalokat folkloristák gyűjtötték orosz fogolytáborokban. Az orosz altató dal szövegét, amelyet Medgyaszay Vilma eredetiben adott elő, állítólag Gorkij írta. Gondolhatunk arra, hogy Bárdos Artúr tudva Rippl-Rónai oroszországi élményeiről, kérte fel a tervezésre. Bárdos megemlíti Játék a függöny mögött című könyvében, hogy Rippl-Rónai „*merő lelkesedésből, sajátkezűleg festett meg – tervezett és kivitelezett – egy teljes díszletet.*” Baráti kapcsolatokra bizonyíték az a levél is, amelyet a budai műtermében tartózkodó Rippl-Rónai ír öccsének, Ödönnek Bárdosék kaposvári vendégszereplésekor. „*Kedves Ödönöm. Ebben az órában kapom Bárdos Artúr levelezőlapját Kaposvárról. Hogyan, hát ő ott szerepelteti színészeit? Vagy csak átutazik? Akárhogy van, sajnálom, hogy nem voltam otthon látogatása alkalmából. Reményem, jól érezték magukat, hiszen rövid időre meg is lehet ott telepedni. Nem ír rólad, de mégis hiszem, hogy te vezetted és fogadtad. Vagy talán Sándor: a kasznár úr? Mindenesetre jól tenné, ha embereimet nem hagyná egészen magukra, míg távol vagyunk.*”¹⁹ 1912 nyarán turnéra indult az Új Színpad, Bárdos Artúr társulata. A vendéjáték során érintették Szegedet, Aradot, Hódmezővásárhelyt, Szabadkát, Kaposvárt és Székesfehérvárt. Kaposváron június 9-e és 12-e között háromszor léptek a publikum elé nagy sikerrel. Nem tudjuk, hogy Bárdos megfordult-e Ödönnél, de arról a Somogyvármegyéből, a helyi lapból értesülhetünk, hogy különös kalandban volt része a társulatnak. Kaposvárott Markovics Margit ékszereti ellopták Turul Szálló-beli szobájából. Mind kiderült, az a kocsis volt a tolvaj, aki az állomásról hozta a színésznőt. Ez a szenzáció aztán jó reklámnak bizonyult. A társulat játékának nagy sikere lett. A Turul Szálló tulajdonosa, Szarvas Imre, talán kárpótlásul, szerződést ajánlott Bárdos Artúrnak júliusra, három estére, amikor a társulat a szálló nagytermében játszhatna. Erre azonban már nem került sor. A színház Kaposvárott töltött utolsó napjaira Bárdos így emlékezik vissza: „*Öt napig előadás nélkül vesztegeltünk Kaposvárott, aztán következett Székesfehérvár. Ott kaptam az értesítést, hogy a színház finanszírozása Pesten végképpen nem sikerült.*” Rippl-Rónai Pesten Bárdos színházainak rendszeres látogatója volt. A színházigazgató emlékei szerint Schnitzler Bátor Kassziánját Rippl-Rónai négy-szer-ötször is megnézte. A Belvárosi Színház 1918. március 27-ei színháznívót előadásán Bárdos igazgatót, ünnepi köszöntője alatt rajzolta meg, mely a direktor emlékeiben ekként maradt meg: „*Emlékszem, hogy kábulatomban a fényes, estélyiruhás közönségből semmit és senkit nem láttam, csak Rippl-Rónai szép, bozontos fejét. Az én drága »Józska« barátomnak pedig az a cudar ötlete támadt, hogy előszedte a vázlatkönyvét és szép kedélyesen méregetett, rajzolgatott engem, aki a függöny előtt szenvedtem. Ez csak még jobban megzavart. Zseniális vázlatán aztán rajta volt minden ájultságom és ennek a kitűnően sikerült és mégis oly szenvedéses esetnek minden nyomora.*”²⁰ A színházon kívül is összejártak, Anella, Rippl-Rónai nevelt lánya is tesz erre utalást a Rippl-Rónai

emlékkönyvben.²¹ „[...] Gödön meglátogattuk Beck Ö. Fülöp szobrászművészt és annak sógorát, Bárdos Arthur színigazgatót.” 1916-ban, amikor Rippl-Rónai megkapja a nagy állami aranyérmét, Bárdos, aki 15 évvel ezelőtt is azon kevesek egyike volt, aki már akkor művészbarátjának ítélte volna a díjat, most elégedetten állapítja meg: „Hogy végül a leghivatalosabb kiátkozók is hogy megszeliődtek...”

De vegyük sorra, hogy a színi direktoron kívül kik azok a színészek, színésznők, akiket megörökített a mester. Rippl-Rónai Emlékezéseiben említi, hogy Coquelin, a nagy francia színész, akinek egész kis gyűjteménye volt a róla készült festményekből, megkérte Rippl-Rónait, hogy örökítse őt meg. Az eset tanulságos. „*El is jött egyszer hozzám – a barátnőjével. És akkor észrevette, hogy nekem megakadt a szemem a barátnőjén. Tetszett: vörös volt a haja, blafard fehér az arca és igen vörösre festettek voltak az ajkai. Most a monológmester elállt előbbi szándékától és arra kért, csináljak hát inkább egy pasztelt a barátnőjéről. Meg is csináltam.*”²² Rippl-Rónai később is szívesebben festett hölgyeket, mint urakat, s jóval több színésznőről, mint színészről készített portrét. Párizsi tartózkodása idején festette le a még gyereklány Suzanne Desprès-t. „*Mikor ez még »csak« modell volt, 1888-ban, az Isten háta mögött, az erődítések mellett való Rue Aumont-Thierville-beli műteremben nekem is volt egyszer modellem. Naponként a kis kocsmánkban, Beguinnél, a »Bilboquet«-hez címzett masτροquet-nál találkoztunk. Akkor is feltűnt már, különösen fekete ruhájában, igen halavány s kissé szeplős arcával – szomorú arcával és remegő hangjával. Egyszer, mondom, elhívtam »ülni«, el is jött, ült is, de ez az ülés valahogy nem sikerült. Nem miatta, inkább a külső körülmények miatt: műtermében is szomorú volt a hangulat, ő is kedvetlennek, morózusnak látszott, nem érezte jól magát, én se magamat, beszélni sem tudtam vele, akkor még nem tudtam franciául – befagyott az egész dolog, sőt nem is hívtam többször. Lugné-Poe barátnője, felesége, majd primadonna lett. Ma olyan híres művésznő, hogy talán könyörgésre sem ismerne rám.*” Budapesten 1906-ban, 1907-ben és 1909-ben fellépett. Lehet, hogy Pesten is látta őt játszani Rippl-Rónai, de írásából arra lehet következtetni, hogy nem találkoztak. Magyarországon a színésznők közül először 1893-ban Márkus Emiliáról készített portrét. A Képzőművészeti Társulat téli kiállításán 1894-ben láthatták először a tárlatlátogatók Dianora di Bardi címen. A Vasárnapi Ujságban jelent meg a festmény reprodukciója. Márkus Emília egyetlen darabban sem alakította Dianora di Bardit. Cenner Mihály egyik tanulmányában írja, hogy *Guiseppa Giacosa Az apródjának*²³ Jolanta szerepe Márkus Emília jelentős alakításai közé tartozik, „ez volt a legtökéletesebb reneszánsz ábrázolás eddig magyar színpadon.” Ennek emlékére festette meg Rippl-Rónai József a színésznő arcképét finom sárga és világoskék pasztellszínekkel, s a gyönyörű reneszánszkorú hölgy után Dianora di Bardinak nevezte.²⁴ A festők gyakorta örökítették meg valamely jelentősebb szerepükben a színésznőket, oly módon, hogy a jelmez a testtartás jól láthatóan utaljon a szerepre. Mivel itt nem konkrét színpadi szerepben van megfestve, ezért nem tüntették fel a színésznő nevét. Mégis miért kellett őt éppen Dianora di Bardiként megfesteni? Meglehet, a festőművész ötlete volt, ám én egy másik lehetőséget is vizsgálnék. A színésznő apósa, Pulszky Ferenc az 1860-as években családjával Olaszországban volt száműzetésben. Száműzetés alatt Olaszországban című könyvében írja, hogy Firenzében, eme költői emlékezetektől áthatott városban felesége javaslatára a család mindhárom tagja írt egy-egy novellát. „*Gusztai fiam Bardi Dianóra tragikus esetét választotta tárgyul, azon időből, midőn az athénei herceg uralkodása alatt a francziák nyomták el a flórenczieket s ezen cím alatt egy pár élethű vonást hozott be a németek pöffeszkedő magaviseletéről Pesten.*” Emich Gusztáv kiadta a Firenzében született három novellát egy kötetben, de Pulszky Ferenc fájjalta, hogy

nem sokan olvasták, aminek okát abban látta, hogy „a kiegyezési politika elfogta már a kedélyeket”. A család legendáriumában azonban helye volt e történeteknek, és a családba kerülő színésznővel is megismertették Dianora di Bardi tragikus esetét. Egy másik képről is tudunk, amely szintén ekkortájt keletkezhetett. *„Egy nagy Lotz képen kívül Rippl-Rónai érdekes festménye, a Márkus Emília szőke hajú feje néz reánk nagy búzavirágképek szemével.”* – emeli ki Kovács Lydia a színésznő otthonában tett látogatásakor.²⁵

Színésznőkről, színházi emberekről készített festményei némi eligazodást adhatnak számunkra abban, hogy mely színházak művészeivel tartott kapcsolatot, s ezek alapján tán arra is következtethetünk, mely színházakban fordult meg, mint néző. Levelekben, újságcikkekben is találhatunk néhány utalást arról, mikor, hol jelent meg, sokszor csak szövegmorzsákból felsejlik, mely színházakat látogatta.

1911. szeptember 4-én nyitotta meg a kapuit a kaposvári Városi Színház. Egy nappal korábban a Kossuth-szobor leleplezése alkalmából a színházban is nagyszabású díszelőadást tartottak. Színre került Katona József Bánk bánja Beregi Oszkárral, a Nemzeti Színház művészeivel a címszerepben. (Ottót a festőművész öccse, Rónai Sándor játszotta.)²⁶ Beregi később is vendégszerepelt Kaposvárott. Így Rippl-Rónai kiállítás-megnyitóján 1913. december 21-én is fellépett, verseket mondott.

*„Több képem megvásárlásáról van szó. Majovszky és Bakonyi Károly színműíró (Vígsház, Obsitos) által. Nagyon lelkesednek dolgaim iránt. Pár nap alatt eldől az ügy.”*²⁷ A levél, melyet Ödönnek írt, 1910. április 18-án született. A Vígsház 1910. március 16-án mutatta be *Az obsitost*. Valószínűnek tartom, hogy Rippl-Rónai ott volt a bemutatón, vagy az azt követő előadások egyikén. Kürthy Györgynek írt leveléből pedig feltételezhető, hogy 1914 januárjában megnézhetette a színészt valamely szerepében. Kürthynek, aki maga is festett, a családdal való jó kapcsolatát mutatja, hogy Rippl-Rónai nevelt lányától, a szintén festető Anellától egy „narancsos képet” rendelt.

Pesten az 1890-es évek végétől forgolódott színészek társaságában. Egy, Ödönnek a Royal Szállóból írt leveléből nem csak ezt tudhatjuk meg: *„Most keresem az összekötést itt – a színészek körül- Konti József barátomat a Népszínház jeles karmesterét – holnap festem – mindennap együtt vagyunk és igen jól mulattunk – tegnap pl. a lipótvárosi Casinóban ...”*²⁸ A levél 1898. november 22-ei keltezésű, így megtudhatjuk, hogy november 23-án festette Konti Józsefről a képet.²⁹ De megfordult ekkortájt egy társaságban Ujházy Edével, Jászai Marival is.

Rákosi Szidiről is készített festményt. A Színházi Hét (1911. 3. sz.) arról számol be, hogy Szomorú Dezső A rajongó Bolzay lány című darabjához Rippl-Rónai József készítette el Rákosi Szidi arcképet a Nemzeti Színház számára.³⁰

Rippl-Rónai a színi pályán éppen elinduló Ilosvay Rózsiról, Péchy Erzsiről, aki első sikereit a Király Színházban aratta, a népszerű naiváról, Gaál Franciskáról, a színházban és filmen egyaránt sikeres Lázár Máriáról, Molnár Ferenc harmadik feleségéről, a Magyar Színház és a Vígsház színésznőjéről, Darvas Liliről, a Vígsház művészeiről, Varsányi Irénről, Hegedűs Gyuláról és feleségéről, Berzétey Ilonáról, a Magyar Színház igazgatójáról, Beöthy Lászlóról, és a Magyar színészportrék katalógusa³¹ szerint a komikus szerepkörben jeleskedő Kassai Vidorról is készített rajzot, festményt.

Az 1920-as Ernst Múzeum-beli kiállításon látható a Színésznő festi magát című képe, amelyet a következő években számos színésznő portré követ. 1922-ben festi le Darvas Lilit Lonti szerepében. Molnár Ferenc Égi és földi szerelem című ötfelvonásos drámáját 1922. november 3-án mutatta be a Magyar Színház. Az ötvenedik előadást Molnár emlékezetessé akarta tenni. Ez alkalomból a Pantheonnál 500 számozott példányban magánkiadásban jelentette meg a művet. Rippl-Rónai öt litografált arcképet készített

illusztrációként Darvas Liliről, mint Lontiról, felvonásokként legkarakteresebb megjelenésében. A könyomatú munkákhoz akvarell portrék és pasztellportrék is tartoztak, amelyek közül a mester többet is kiállított 1923-ban az Ernst Múzeumban.

Rippl-Rónai József testvéreit többször is megfestette, így a nála 14 évvel fiatalabb Sándor öccsét is. Róla azért kell külön szólnunk, mert színészetet tanult. Rónai Sándor (1875–1920), Solymossy Elek színésziskolájában végzett. 1895-ben kerülhetett a színiiskolába, nem véletlen, hogy Rippl-Rónai ekkor teszi fel a kérdést másik testvéreinek, Ödönnek: „*Sándorról mi a vélekedésetek –lesz-e belőle jó színész? Az a fő hogy szeresse pályáját.*”³² Ez évben Kaposvárott is fellépett. Ekként emlékezik meg róla a tudósító: „*A Rippl-Rónai művészcsaládnak a legfiatalabb sarja, Rippl Sándor, Solymossy színésziskolájának növendéke mutatta be tehetségét a Piros bugyelláris Kósza Gyurka szerepében. Nagy, szép jövő vár erre a fiura. Olyan ügyességgel, annyira otthonossággal mozog a deszkákon, mint bármely vén színész. Alakítása máris művészi, s a hangja – a hangja, az, amiről szólni akarok. Rendkívül kellemes, minden modulációra hajló, teljesen kifejlődött baritonja van. Valósággal elragadta vele a közönséget.*”³³ Másfél évtizeddel később, mint említettem, a Bánk bán Ottójaként is fellépett szülővárosában. A festő tehetségesnek tartotta öccsét, de néha korholta őt, mert úgy vélte, hogy nem veszi elég komolyan azt, amit csinál, nincs elég ambíciója és kitartása. Ezért írja két évvel később szüleinek: „*Sándort semmi esetre se engedni bitangolni –okvetlen a színész pályára kell visszaterelni –nem szabad vele enyhén bánni, mert nem tudja mit cselekszik –hadd szenvedje át az életet törekedjék és tanuljon holtáig, ez az ő dolga –hiszen gyerek –semmi lényeges megerőltetés mellett sem bizonyít.*”³⁴ Sándor ez évben nősült meg, s talán ez is oka „elbitangolásának”.³⁵ 1899 és 1920 között a Magyar Királyi Operaház férfi énekkarának tagja. S hogy megbecsülésben volt része a kaposváriak körében, azt a helyi lap tudósítása is sejteti. „*R. Rónai Sándor, a magyar királyi Operaház tagja, nyári szabadságra Kaposvárra érkezett.*”³⁶ Második feleségét az Operaházban ismerte meg. 1907. december 2-án vette feleségül a híres, 19. századi operaénekesnőnek, Hofbauer Zsófiának a leányát, Baronek Borbála Teodórát. Rippl-Rónai József sógornőjéről is készített képet, Az operaénekesnő címen.

Rippl-Rónai dús jellemző-ösztönét, amit a festék sem elégitett ki egészen, képeinek címében élte ki. Eredeti, gyakorta mosolyt fakasztó címekeket adott képeinek. „*Lázár Mária leégve.*”, „*Balaton, előtérben a szép Bárdynéval.*” Néha a kép keletkezésének egész történetét elmondta a címben: „*Két szép batiszt ingért Brachfeld bácsinak szántam, Centrál Kávéházban rajzoltam, éjjélkor, a kis Ilosvay első fellépése után, Bárdos Artúr feleségének, egész suttyomban.*” Ilosvay Rózi 1917. október 14-én debütált a Modern Színpadon, Bárdos Artúr színházában, de 1919-ben Szép Ernő Májusában indult el színésznői pályáján. Valószínű, hogy ekkor készült a rajz. Rippl-Rónai 1924-ben, a legismertebb arcképeivel egy időben, le is festette a fiatal színésznőt. Péchy Erzsiről nem egy képet készített. Anella, a festőművész nevelt lánya ekként emlékezik erre: „*Emlékezem, Józsi bácsi mennyit bosszankodott, míg ezek a képek elkészültek. Ugyanis ebben az időben egy dél-magyarországi, oravicai földbirtokos katonatiszt fia udvarolt a művésznőnek és oly mértékben volt féltékeny, hogy minden egyes ülésre elkísérte Erzsikét. Ez sehogy sem tetszett Józsi bácsinak. Nem mintha a munkájában zavarta volna, hiszen az udvarló egész idő alatt nem csinált egyebet, mint a divánon fekve, egyik pohár snapszot a másik után itta és állandóan pöfékelt. Persze, a művészethez kevés köze volt, és egyáltalán egy cseppet sem volt szimpatikus jelenség. Annál bájosabb, közvetlenebb volt Pécsi Erzsí.*”

Ugyancsak a művész nevelt lánya, Anella emlékezik arra, hogy Rippl-Rónaival színházba, operába is járt. Az Orosz Cári Balett budapesti felléptekor is együtt voltak a Népoperában. „Láttam a nagy Nijinszkyt és Pavlovát a Rózsa lelkében - és ugyanazon az estén a Royal szálló éttermében Márkus Emília nagynevű színésznőnk társaságában, meg is ismerkedtünk vele”.³⁷

Rippl-Rónai utolsó alkotói szakaszának kedvenc modellje, Zorka szintén színésznőnek tanult. A festő 1915. szeptember közepén³⁸ ismerte meg Bányai Elzát, akit ő Zorkának nevezett el. A lány, feltételezhetően Rippl-Rónai színházi kapcsolatainak köszönhetően, bekerült az Országos Színészegyesület Színészképző Iskolájába, ahol 1918-ban végzett.³⁹ Már elsőéves záróvizsgájuk után méltató sorokat kap a Színházi Életben, de a lap nem feledkezik meg arról sem, hogy megemlítsse: „A fiatal művésznő képét a világhírű magyar mester: Rippl-Rónai József festette meg a télen és Zorka címen ki volt állítva a művész utolsó Ernst múzeumbeli kollektív kiállításán a Zorka szobában, amelyről a Nyugat április elseji számában Bálint Aladár írt magas színvonalon álló beszámolót.”⁴⁰ Zorkáról Rónai Dénes, a jeles fotóművész készített képet a Színházi Élet számára. Hiába a megrendelt dicséző szavak, Rippl-Rónai színházigazgató barátai nem láttak benne talentumot. Ennek ellenére a mester kitartóan értesítette újságíró ismerőseit a lány fellépéseiről. „Amilyen hideg van – olyan melegen köszöntöm Kedves Kárpáti – engedje meg, hogy felhívjam figyelmét –ujból – Bányi Zorkára fellépése alkalmából, az »Ütközet«ben. – Ha sikert aratna, biztosan szerződhetnék legközelebb, a mire ugy ez Andrassy utiban, mint Hajnik darabjában a Helikon-ban igen rá szolgál. Szívélyes és meleg kézszorítással a legközelebbi vizontlátásig Rippl-Rónai J.”⁴¹ E levélből is kitetszik, hogy nem először hívja fel Kárpáti Aurél figyelmét Zorkára. Az Ütközet című darab szereposztása szerint Zorka 1., majd később 2. japán leány volt, szinte statisztaszerepben. A levélben említett másik darabban, Hajnik Miklós művében, A kirándulásban sem volt jelentős szerepe, ám a Világ újságírója egy fél mondat erejéig kiemeli őt: „Értéke volt még a darabnak [...] Bányi Zorka kedves bakfivalakjának vidám csacsogása, amely friss színfoltot vitt a színpadra.”⁴² Bölöni Györgytől is szívességet kér a lány érdekében. „Kedves Gyurkám! Zorka beteg, azt hiszem meggyógyulna, ha az Érdekes Újság hozná arcképét – légy szíves – ha nincs semmi gát – megjelentetni!” Rippl-Rónai protezsálása is kevés volt ahhoz, hogy Zorka jelentősebb szerepekhez jusson, epizódszerephez is alig, nyilvánvalóan színészi kvalitás híján ez nehezen ment. Még úgy is, hogy vélhetően mások támogatását is elfogadta a művészvilágban. A fiatal Szabó Lőrinc, akinek titkos viszonya volt Zorkával, említi, hogy sokan udvaroltak neki Rippl-Rónai környezetéből. Zorka mindössze egy-egy bohózat, jelenet, tréfa apró szerepében lépett fel az Andrassy úti Színházban, az Eskü téri Helikonban és a Belvárosi Színházban. Drégely Gábor Biedermeyer című egyfelvonásos komédiájában a fiatal Kabos Gyula partnere lehetett, szerep szerinti feleségét játszhatta. „Egy finoman mozgó, új és figyelemreméltó tehetség” – írja róla a Magyarország kritikusa. Ezek alapján nehéz megítélni Zorka valós színésznői képességeit, hiszen gyanítható, hogy minden újságírói mondat Rippl-Rónai ráhatásának eredménye. Beöthy László, aki több színházat igazgatott, s akit le is festett a mester, és Bárdos Artúr, a Belvárosi Színház igazgatója, akinek baráti kapcsolata volt Rippl-Rónaival, s akinek igen jó szeme volt a tehetségek felfedezéséhez, minden bizonnyal lehetőséghez juttatták volna Zorkát, ha látták volna benne a jövő színésznőjét. Nem lehetett színpadképes jelenség, keskeny, sápadt arca volt, „hangja kellemetlen csengésű”,⁴³ ami nehezíthette dolgát színésznővé válásában. Meglehet, csupán nem akart lemaradni nővéreitől, amikor a színi pályával próbálkozott. Testvérei, Bányai Irén és Bányai Kató az Országos Magyar Királyi Színművészeti Akadémiát végezték

el, sőt Irén férje, Majhtényi (névváltozat Majtényi) László is. Zorka anyai nagybátyjai (Hatvany Károly és Hatvany Ede), s azok feleségei (H. Csillag Amália és Lévai; Löwe Berta) szintén színésznők voltak. Zorka idősebbik nővére, Irén játszott Debrecenben, Szegeden és Pesten a Renaissance Színházban, a Bonbonnière Kabaréban is. Játékáról pozitívan szólnak a kritikuskok.

Egy ízben Rippl-Rónai is színpadra lépett. 1923. november 18-án Ady-émlékünnepet tartottak a Vígszínházban, melyen a magyar irodalom és színjátszás néhány kiválósága (Móricz Zsigmond, Schöpflin Aladár, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Basilides Mária, Varsányi Irén) mellett Rippl-Rónai felolvasta – a Nyugatban is megjelent – Ady Endre szemei című írását.

Rippl-Rónai József a századelő magyar színházai közül leginkább a Vígszínházat, a Király Színházat, a Magyar Színházat, és Bárdos Artúr színházait látogatta. Zorka színpadra lépésekor az Andrássy úti Színházban és az Eskü téri Helikonban is megfordult. Színházi érdeklődése azonban elsősorban a társasági élet kedveléséből fakadt. Noha próbálkozott színpadi dekorációval, nem lett a színház alkotókedvének terepe. Ő ízig-vérig festő volt. Ezt látszik alátámasztani Czeizel Endre genetikus, aki a profétatípus, tudóstípus, „csak festőtípus” személyiségtypusú osztályozásában az utóbbi csoportba sorolta Munkácsy Mihály, Szinyei Merse Pál, Gulácsy Lajos mellett Rippl-Rónai Józsefet is, akiket igazából csak saját művészetük-életük érdekelte.

JEGYZETEK

- Coquelin cadet; Ernest Alexandre Honoré (1848–1909) divatossá tette a párizsi szalonokban a monológmondást. Rippl-Rónai Párizsi komédiásnő (1899) című képe Coquelin tulajdona lett.
- Sarah Bernhardt (1844–1923) francia színésznő. Budapesten többször is megfordult.
- Lugné-Poe (1869–1940) francia színész, rendező, színházigazgató.
- André Antoine (1858–1943) francia színész.
- Suzanne Després (1875–1951) francia színésznő, Lugné-Poe felesége.
- Paul Sérusier (1863–1927), Maurice Denis (1870–1943), Eduard Vuillard (1868–1940) az 1888 körül létrejött francia szecessziós társulás, a Nabis tagjai voltak, akárcsak Rippl-Rónai József. Színházi díszleteket és iparművészeti terveket is készítettek.
- Az elsüllyedt harang Gerhardt Hauptmann 1896-ban írt szimbolista-neoromantikus mesedrá mája.
- Rippl-Rónai József emlékezései*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1957. 119. o.
- A Theatre de l’Oeuvre jelentős előadása volt Jarry Übü királya. A bemutatón, 1896. december 10-én a híres-hírhedt első szó (merde) elhangzása után negyedóráig tartó botrány tört ki.
- Somogy, 1901. december 29. 4., Somogyi Ujság, 1901. december 31. 3. A december 31-én megjelenő lap szó szerint vette át a hírt a Somogytól, így azt is, hogy Rippl-Rónai „ma utazott el”. Miközben már a Somogy is tévesen hozta le az elutazás napját. Rippl-Rónai december 29-én már Moszkvából írt levelet.
- Bernáth Mária: *Rippl-Rónai József kritikák évei és orosz utazása*. Ars Hungaria, 1977. 1. sz. 45-57. o.
- Szépművészeti Múzeum Adattár 761/62. A Magyar Nemzeti Galéria Adattárában CD-n.
- Szépművészeti Múzeum Adattár 759/62. Az MNG Adattárában CD-n.
- Keltezés: 1901. december 20. Boríték nélkül. Szépművészeti Múzeum Adattár 760/62. Az MNG Adattárában CD-n.
- Keltezés: Moszkva, 1902. január 4. MNG Adattár, ltsz.: 4869/d
- Rippl-Rónai József emlékezései*. 122. o.
- Uo. 139. A férikus jelző helyett talán ferialis (ünnepi) vagy szférikus (gömb alakú, gömbölyű) jelzőt akart használni.
- Emőd Tamás: *Ferenc Jóska ládájából*. Budapest, 1917. 71. o.
- A levél keltezése: I. Kelenhegyi út 12-14., 1912. jún. 15.
- Bárdos Artur: *Játék a függöny mögött*. Dr. Vajna és Bokor, Budapest, 1942. 38.
- Anella Anette Paris (1899–1974), Rippl-Rónai feleségének az unokahúga, akit édesanyja halálát követően, 1910-ben vettek magukhoz. 2008-ban jelent meg Paris Anella visszaemlékezése Rippl-Rónai Józsefről. *Rippl-Rónai emlékkönyv*. Kaposvár, 2008. 52. o.
- Rippl-Rónai József emlékezései*. 118. o.

- 23 Bemutató: Nemzeti Színház, 1887. február 25.
- 24 Cenner Mihály: *Márkus Emília*. (Emlékezés születésének 100 éves évfordulóján) Vasi Szemle, 1961.1. sz. 72. o.
- 25 Márkus Emília otthonában. Vasárnapi Újság, 1913. 28. sz. 548.
- 26 Rassy Tibor: *A vándorbottól a kőszínházig* (kézirát). Kaposvár és Somogy megye színészetének krónikája 1797-től. OSZK, Színháztörténeti Tár, MS 308.
- 27 MTA MKI Adattár, Genthon MKCS-C-I-36/592
- 28 MNG Adattár ltsz.: 20408/1979/g; MTA MKI Adattár, Genthon MKCS-C-I-36/404
- 29 Rippl-Rónai festményének fotója Konti halálát követően megjelent a Vasárnapi Újságban. (1905. 44. sz. 710.)
- 30 Bemutató: Nemzeti Színház, 1911. január 20.
- 31 *Magyar színésziportrék katalógusa 1790–1944*. Összeállította: Cenner Mihály. Magyar Színházi Intézet, Budapest, 1973.
- 32 Neuilly, 1895. július 24. MNG Adattár.
- 33 Pécsi Napló, 1895. szeptember 3. 4. o.
- 34 Kelt.: 1897. május 16. MNG Adattár, ltsz.: MTA MKI Adattár, Genthon MKCS-C-I-36
- 35 Horváth János, a kaposvári Rippl-Rónai Múzeum munkatársa úgy tudja, hogy Rónai Sándor első felesége Zsebi Rozália volt. (Hivatalos papírokat erre vonatkozólag nem tárt a nyilvánosság elé.) Saját kutatásom: Rónai Sándor Pászt(h)y Mária Júliával 1897. június 5-én kötött házasságot Kaposvárott. 1905. május 3-án bontatott az fel.
- 36 Somogyi Hírlap, 1913. július 3. 4. o.
- 37 Az Orosz Cári Balett társulata 1912. március 5-e és 12-e között lépett fel a Népopera-ban. A műsorukon szerepelt művek: Kleopátra, Armida pavilonja, Poloveci táncok, Seherezádé, A hatytyúk tava, Rózsa lelke, Karnevál.
- 38 Anella a megismerkedés időpontját így határozza meg: „1915-ös szeptemberi kiállításának egyik délutánján”. Rippl-Rónai háborús kiállításának megnyitója az Ernst Múzeumban 1915. szeptember 18-án volt.
- 39 Anella rosszul emlékezik, amikor Rákosi Szidi színiiskoláját jelöli meg Zorka tanulmányainak helyszínéül. *Rippl-Rónai emlékkönyv*. Kaposvár, 2008. 98. o.
- 40 Színházi Élet, 1917. 29. sz. 11. o.
- 41 A levél keletkezése: Kaposvár, 1923. április 5. OSZK Levelestár, OTKA szám: T 032018. MNG adattár. Földes Mária és Plesznivy Edit által összegyűjtött levelezési „gyűjtemény”.
- 42 Világ, 1923. január 30. 7. o. A Bányai nevet nem egy esetben Bányinak írják az újságírók, olykor Rippl-Rónai is.
- 43 *Rippl-Rónai emlékkönyv*. 93. o. Anella jellemezte ekként Zorkát, akit bevallása szerint nem kedvelt. Ezért nem tudott elfogulatlan véleményt alkotni a színésznőről.

Szomszédunk, Ukrajna

(A térség története) A Kárpátok északkeleti oldalán és a bérceken túli területeken a magyar honfoglalás időszakában is éltek szláv népek, bár ez a vidék ekkor nem tartozott a Kijevi Nagyfejedelemség (Rusz) fennhatósága alá. E tájakat később a fiatal lengyel királyság és még a népvándorlás időszakában erre sodródott népek igyekeztek birtokolni. Az első, a kijevi nagyfejedelemség történetét feldolgozó krónikák e területet már Holicsnak/Halicsnak, annak északi területét Volhíniának nevezték. Az első holicsi fejedelmek a 11. század végén tűnnek fel, mint Bölc (I.) Jaroszláv dédunokái: Volodár és Vaszilko részfejedelmek uralják ezt a területet, bár e vidékre öccsük, Dávid Vlagyimir volhíniai fejedelem is igényt tartott. Így Dávid 1097-ben elfogatta és megvakította Vaszilkot. A kirobbant véres harcokba beavatkozott Kálmán magyar király is, erős csapatokat küldött Holicsba, de az orosz csapatok elől kénytelen volt visszavonulni. Az orosz fejedelmek 1100-ban tartott összejövételén Dávidot megfosztották trónjától, Volodárt és Vaszilkot visszahelyezték országukba, de haláluk után tovább folyt a küzdelem. A harcokból Volodár fia, Vlagyimirko (1145–1152) került ki győztesen, aki nemcsak uralmát erősítette meg, de az erős helyi bojárságot is meghódolásra kényszerítette. Utóda fia, Éleseszű Jaroszláv (1152–1187) lett, aki folytatta apja erőskezü politikáját, de erejének javát a családjából kikerült trónkövetelőket támogató II. Géza magyar király hadjáratai kötötték le. Jaroszláv halála után a helyi bojárok idősebb fiát, Vlagyimirt ültették a trónra, de egy évvel később a trónt Roman volhíniai fejedelemnek ajánlották fel. Az előzőtt Vlagyimir a magyar király, III. Béla segítségét kérte, aki seregeivel elfoglalta Holicsot, elűzte Roman fejedelmet, de trónra fiát, András herceget ültette. A magyarok kiűzésére akkor került sor, amikor Vlagyimir megszökött a magyar fogságból, és lengyel segítséggel 1196-ban visszafoglalta Halicsot. Halála után Roman egyesítette Halicsot és Volhíniát, engedelmességre szorította a helyi bojárságot, majd elfoglalta Kijevet és Suzdalt mellett a legerősebb orosz fejedelemség lett. Roman halála után özvegye – két fiával – Magyarországra menekült, II. Andrásához. Még uralkodása első évében (1205) András király seregeivel sikeresen megszállta Halicsot, az egyik fiút, Dánielt elismerte fejedelemnek, míg maga felvette a Halics és Lodóméria királya címet. Ezzel a fejedelemséget hűbérbirtokának tekintette. A bojárok ismét fellázadtak, Dánielt elűzték, s maguk választotta fejedelmet ültettek a trónra. András ismét megtámadta a fejedelemséget, és az előzőtt két herceget állította az ország élére. majd magyar helytartóval képviseltette magát. Az oroszok két hónap múlva kiűzték az országból a magyar csapatokat, András pedig elismerte a két fiút uralkodóknak.

A belháború nem szűnt meg, az uralkodók és a bojárság kemény harcot vívott egymással, 1211-ben a nagybojárság II. András magyar király segítségét kérte. A harc hat évig tombolt, amikor a nagybojárság ismét Dánielt ismerte el törvényes fejedelemnek, de amikor a bojárság mégis elkergette Dánielt, András király kisebb fiát, Kálmán herceget ültette a trónra. A rendet és az ország nyugalma a magyar csapatok biztosítják, Kálmán halála után öccse, András herceg követi a trónon (1228). A magyarok uralma rendkívül népszerűtlen volt, hiszen az Árpád-háziak egyházegyesítő tevékenysége mindenkit felháborított. 1238-ban – András halála után – IV. Béla király nem tudott csapatokat küldeni Holicsba, Dániel fejedelem ismét egyesítette a két orosz fejedelemséget, de jöttek a tatárok és elpusztították az egész térséget.

A tatárok egy év múlva visszavonultak, Dániel ugyan helyreállította hatalmát, de végül is kénytelen volt – adófizetés ellenében – a kánoknak behódolni. Ez IV. Béla udvarában riadalmat keltett, attól tartottak, hogy a halicsiakkal együtt fog a tatár had a magyar királyságra rontani. Ezért Béla király a magyar földön menedéket keresett Rasztyiszlav csernyigovi fejedelemmel akarta „lecserélni” Dánielt, de négyévi küzdelem után Béla elismerte Dániel uralmát, aki éppen a magyar királytól várt katonai segítséget, ezért még a katolikus vallást is hajlandó lett volna felvenni. Miután ezt megtette, Halics királyává koronáztatta magát, de az elmaradt nyugati segítség hiányában visszatért a pravoszláv hitre. A következő évtizedekben Halics állandó „hinta” lett, a tatárok és a szomszédos nyugati keresztény államok között. A 14. század közepén a magyar és a lengyel hadak mellett megjelent a Német Lovagrend, miközben a tatárok (mongolok) sorra meghódították a kisebb orosz fejedelemségeket, majd Halics és Volhínia következett, aminek területéből hasítottak le vidékeket. Ekkor megjelentek a litván erők (Litván Nagyfejedelemség), akik előbb bevették Kijevet, ostromolták Moszkvát is.

A litvánok terjeszkedésének nem az oroszok vagy a tatárok vetettek véget, hanem a Lovagrend, akik állandó háborúban voltak hol a Lengyel Királysággal, hol Litvániával.

(Az ukrán nép kialakulása) A kijevi fejedelemség kialakulása és fennállásának időszakában a keleti szláv törzsek politikailag és nyelvileg egyesültek. Kiformálódott az orosz – az ó-orosz nép, amely a feudális széttagoltság, a különböző kis fejedelemségek korszakában etnikai és nyelvi szempontokból kezdett újból szétforgácsolódni. Ez elsősorban a nyugati és délnyugati területekre vonatkozik, azokra a fejedelemségekre, amelyek tartósan lengyel–magyar és litván uralom alá kényszerültek. Az bizonyos, hogy ezek a fejedelemségek jobb feltételek közé kerültek, mint a keletebbre eső orosz fejedelemségek, hiszen nem szenvedtek annyira a tatár megszállástól, gazdasági életük gyorsabban virágzott, kapcsolatot teremtettek a nyugati–európai kereskedelemmel és gazdasági élettel. Igaz, a volhíniai és halicsi pravoszláv nemességre jellemző, hogy a legkedvezőbb gazdasági helyzetben levők is erősen érezték a katolikus lengyel és magyar nemességgel szembeni különbségeket. A litvánokkal más volt a helyzet, ők az alávetett ó-orosz fejedelemségeken keresztül ismerték meg a kereszténységet, közvetítőkké váltak a kereszténység keleti rítusát. Amikor Litvánia unióba lépett a katolikus lengyel királysággal, a pravoszláv litván nemességnek kellett egy államot alkotni a katolikusokkal. A litván főnemesség felvette a katolikus vallást, beépült az új államba, míg a litván területeken a pravoszláv hit jelentette a központi hatalommal és az unióval való szembenállást.

Annak ellenére, hogy a litván pravoszláv nemesség nem tölthetett be állami hivatalokat, jelen volt a hadseregben s ez mégis elősegítette önálló néppé történő fejlődését. Ezen területen a beszélt ó-orosz nyelvjárások egyesültek, kialakult a belorusz és ukrán nyelv. Amikor e területek ismét egyesültek, egységes orosz államot alkottak, már három önálló nyelvet és népet képeztek, az orosz, a beloruszt és az ukránt.

Az ukrán nép történetében igen nagy jelentőséggel rendelkezik az 1569. évi lengyel–litván unió, amelynek következtében a lengyel nemesség gyakorolta a vezető szerepet az ukránok által lakott területek felett. Megindult a lengyel térhódítás. Kiszorítják vagy beolvasztják a helyi birtokosokat, meghonosítják a majorsági gazdálkodás formáit, amely röghöz köti a helyi parasztságot. Miután a helyi vezetéseket elsőséggel rendelkezett a katolikus nemesség, lépések történtek a pravoszláv hitűek beolvasztására is. Új taktikát alkalmaztak, felajánlották a pravoszláv papságnak a katolikus papság jogállását, egy-két dogma megváltoztatásával elismerik a római pápa fennhatóságát, ezért megtarthatják régi szertartásaikat, a szláv nyelvek, a papság nőülési jogát, a püspökök-metropoliták

jogait. Hosszú tárgyalások után 1596-ban megszületett a breszti egyházunió, elismerték a pápát. Így az ukránok az új rítust követték, görög-katolikus néven tagjai lettek a Róma vezette katolikus egyháznak. Csak néhány püspök és a szerzetesek álltak ellent. A távolmaradók 1635-ben újjászervezték régi egyházukat, ezután az uniósok és a pravoszlávok alkották e térség vallási megosztottságát. A pravoszláv nemesek tömegesen csatlakoztak az uniós egyházhoz, ettől remélték, hogy egyenjogúak lesznek a lengyel nemességgel. Amikor ez nem vált be, áttértek a katolikus egyházhoz. Ez visszatükröződött a művészetekben is. Fejlődött a gazdaság, előtérbe került az árutermelés, amit ellensúlyozott a piac szűk volta, az emelkedő adók terhei. A robotterhek emelkedésével megnövekedett a szökések száma a jobbágyságban, a déli területeken a kozákokhoz való csatlakozás.

(A kozákok) A kozákok hadi sikerei lázba hozták a parasztságot, a fokozódó terhek miatt sokan csatlakoztak hozzájuk. A lengyel király továbbra is elismerte a regisztrált kozákokat, de a sztaroszták zsoldfizetésükre ragaszkodtak az ún. szabad kozákok eltávolításához. 1618-ban úgy lehetett a kozákok lázadását lecsillapítani, hogy a hivatalos létszámot háromezer fővel emelték. Ekkor a regisztráltak létszáma 40 ezer körül mozgott. Ilyen kozák lázadás volt 1630-ban is, ennek levezetésére nyolcezerrel emelték a létszámát. 1637-ben Potocki marsall leverte egy kozák lázadást, de a létszámot tizenháromezerrel emelték. A kóbor kozákok ellen valóságos hajtóvadászatot rendeztek, a kozák alakulatok élére lengyel tiszteket állítottak, de a kozák ezredek így is csak kiegészítő alakulatoknak számítottak.

(A Hmelnickij-féle felkelés) Bogdán Hmelnickijt, a kozákok kancellárját birtokán állandóan háborgatták a szomszédos lengyel nemesek. Személyes sérelmeinek orvoslását először a bíróságoktól várta, de ennek eredménytelensége miatt a szabad kozákoknál keresett menedéket. Bogdán Hmelnickij (1595–1657) a Dnyeszter mentén élő kozákokat harcra buzdította a lengyelek ellen, de felkelésre buzdította az ukrán parasztokat is. A zapogodi kozákok hetman kosevoj-nak választották, 1648 tavaszán megindult csapataival a lengyelek ellen. Ekkor halt meg IV. Ulászló lengyel király. A királyválasztó országgyűlés szokásos zavarai miatt lehetetlenné vált a kozákok elleni egységes fellépés. A határozatlanságot csak fokozta, hogy a lengyel főurak egy csoportja engedményekkel akarta lekenyerezni a kozákokat. Végül a kozákellenes párt kerekedett felül. De a felvonultatott lengyel csapatok megfutamodtak, amikor hírül vették, hogy a kozákokat a krími tatárok is támogatják. Hmelnickij előtt szabaddá vált az út Lengyelország belső területei felé. A kozákok váratlanul elfoglalták Lwów (Lemberg) városát, a kozákok sikere jeladás volt az ukrán parasztoknak, ők azonnal csatlakoztak is a lengyelek ellen felvonuló kozákokhoz. A kozák felkelés ukrán nemzeti háborúvá változott, amelyben az ortodoxok, a görögkatolikus ukrán parasztok és nemesek a lengyelek ellen harcoltak.

1648 őszén János Kázmért választották lengyel királlyá, aki előbb tárgyalta Hmelnickijjal, de ennek eredménytelensége miatt tovább folyt a háború. A lengyel király titokban megegyezett a tatárokkal, azok magukra hagyták a kozákokat. Ezért 1649-ben Hmelnickij Zborówbán megegyezett a lengyel királlyal. Ennek értelmében Ukrajna három nagy vajdaságából egyet Hmelnickij atamán kapott. A lengyel csapatok ide nem teheték be a lábukat, de Hmelnickij megengedte a lengyel nemesek visszatérését. A lajstromozott kozákok létszámát negyvenezer főben állapították meg.

Az egyezményt egyik fél sem tartotta be: a kozákok nem engedték a lengyeleknek birtokaik visszafoglalását, a lengyelek ellenezték az ortodox egyház működését, a kijevi metropolitának megtiltották az országgyűlésen történő megjelenést, ahol adókat szavaztak meg a kozákok ellen felvonuló lengyel csapatok megsegítésére. Hmelnickij

Erdélyben, II. Rákóczi Györgynél keresett szövetséget. A lengyelek 1651-ben támadást indítottak, elfoglalták Beresztceskó városát. Legyőzték a kozákokat, magát Hmelnickij atamánt a tatárok fogságba ejtették. Szabadulása után folytatta a háborút, de Belaja Cerkovnál kénytelen volt egyezményt kötni. Világossá vált előtte, hogy belső béke nélkül nem érhet el sikert, így titkos tárgyalásokat folytatott Moszkvával, hogy az ukrainai autonómiák elismerése fejében elismeri a moszkvai cárt és seregével csatlakozik hozzájuk. Ezt az egyezményt a kozák nagygyűlés jóváhagyta, ami Ukrajnának Oroszországhoz való csatlakozását jelentette (1654), ezzel hadat üzentek Lengyelországnak. A lengyelek sorra vereséget szenvedtek Ukrajnában, az oroszok elfoglalták Belorussziát és Litvániát. A tatárok nem nézték jó szemmel a kozák–orosz szövetséget, támadásba lendültek, a harcokban elfogták Hmelnickijt. A háborúba beavatkozott Svédország is, X. Károly Gusztáv Lengyelország ellen hadakozott és amikor a lengyeleknek sikerült megfordítaniuk vesztesre álló pozíciójukat, a svéd király Erdély segítségét kérte. A lengyelek 1656-ban békét kötöttek Oroszországgal elismerve Ukrajna feletti jogaikat, a legfőbb ellenségnek Svédországot tartották.

Bogdán Hmelnickij tatár fogságban halt meg, tisztségét – a kozák jog szerint – fia, Jurij örökölte. Az oroszok Ivan Vihovszkij – 1657-ben ideiglenesen nevezték ki Jurij nagykorúságáig – hetmant tekintették a kozákság vezetőjének, aki megszorította a kozák–ukrán autonómiát, megtiltotta a kozákoknak és az ukrán hetmannak az önálló politikát, engedélye nélkül kozák–ukrán seregek nem indíthattak háborút, a nagyobb ukrán városokba orosz seregeket vezényeltek. A cári döntés felháborította a kozák vezetőket, ismét titkos tárgyalásokba kezdtek a lengyelekkel, sőt kimondták az Oroszországtól való elszakadást. A kozákság körében belháború robbant ki, így Jurij Hmelnickij 1663-ban lemondott, a kozákság körében két hetmant választottak. Közben az orosz kormány egyre szorosabbra húzta a függőség szálait, szűkítette az ukrán autonómiát. Világossá vált, hogy Moszkva nem a függetlenségi vágyakat akarta kielégíteni, hanem bekebelezni Ukrajnát. Az orosz fennhatóság alatt élő kozákok hetmanja, Bruhoveckij és a lengyel–kozákok hetmanja, Dorosenko a törököknél akart szövetségest keresni, az oroszok és a lengyelek ellen. Bruhoveckij 1668-ban az összes kozák hetmanjává választotta magát. Ezt tette Dorosenko is, aki elismerte a szultán fennhatóságát. Ez robbantotta ki az újabb háborút, ami 1672-ben Podolia elvesztését és a Dnyeszter jobb parti kozákok török uralom alá vetését jelentette. A lengyel–török háború alkalmat adott Oroszországnak a beavatkozásra, 1674-ben megkezdték a jobb parti kozákok alávetését. Ukrajna teljes autonómiáját ígérték, Dorosenko Csigirinben kapitulált, mire a szultán a Konstaninápolyban raboskodó Jurij Hmelnickijt tette meg a kozákok hetmanjává. Hatalmas seregek támadták a jobb parti területeket, amely a háború hét esztendeje alatt teljesen elpusztult és elnéptelenedett. A háborút lezáró bahcsiszeráji békében (1681) a régi határokat szentesítették. Az elnéptelenedett területek hamarosan benépesültek, csak a városokban állomásozó orosz seregek számát és létszámát növelték meg.

Ebben az időszakban fejlődött az ukrán nemzeti kultúra, iskolákat alapítottak, virágzott a könyvkiadás és a könyvtárak. Az unió ösztönzőleg hatott a művészetekre, a barokk építészetre, amit templomok, székesegyházak, kolostorok és paloták építése jelez.

(Ukrajna a 18. században) A 17. század végén a különböző megegyezések és békekötések nem oldották meg az ukrán és a kozák nép ellentéteit. A mintegy 200 ezer km² területű országban főleg ukránok éltek, egyre nagyobb reguláris orosz hadsereg tartotta féken az ellentéteket, miközben az orosz kormány a kozákság „megnyerésén” munkálkodott, hogy a cári hadsereg elitjét adják. Nem volt külön helyzet a lengyel királyság

területén sem, 1704-ben Szomjon és Palej vezetésével kozák felkelés robbant ki, tiltakoztak az ellen, hogy a lengyel országgyűlés 1699-ben feloszlatta a regisztrált kozák sereget, megszüntette a kozák katonák adómentességét. A felkelők az ellen is tiltakoztak, hogy a kozákok továbbra is katonáskodtak regisztrálás nélkül, egységeik élére lengyel tiszteket állítottak. A felkeléshez csatlakoztak a „túlparti” kozákok is, ezzel lehetőség nyílt Hmelnickij elképzeléseinek megvalósítására. A narvai békében I. (Nagy) Péter cár kötelezte magát, hogy a fegyvernyugvás után személyesen részt vesz a feszültségek megoldásában, mintegy 200 ezer rubelt adott erre a feladatra. A lengyel elkötelezettségű kozákok lázadása hatott az orosz oldalon élő kozákokra és ukránokra is. Mazeppa hetman szövetkezett XIII. Károly svéd királlyal, támogatták a svédek ukrainai katonai kalandját. A svédek ukrán területekről támadták Oroszországot, Mazeppa meg akarta szüntetni a kozák–orosz együttműködést, ezért vállalta el a svédek kockázatos terveit. Nagy Péter cár seregével Poltava alatt szétverte a svéd–kozák sereget. Ez volt az utolsó kozák–ukrán függetlenségi kísérlet. A vereség után a kozák vezetők ismét behódoltak Moszkvának, a kozák falvak adómentességének cári megítélése után a kozákság valóban az orosz hadseregek elitjé adta.

Formálisan az ukrán autonómia, a Kozák Köztársaság 1764-ig állt fenn, amikor Rozumenszkij hetmant II. Katalin cárnő tisztségéből lemondatta, Ukrajna ügyeit az ún. Kisorosz Kollégium irányította, amelynek feje mindig a cári család egyik tagja volt, aki jogosult volt viselni az „ukrán hetman” címét. 1770-ben feloszlatták a zaporogi országgyűlést, az ország rész teljes irányítását Moszkva vette a kezébe. Ukrajna területén kormányzóságokat állítottak fel, teljes egészében beépült az orosz közigazgatási rendszerbe.

Lengyelország háromszori felosztása után a lengyel korona alá tartozó nyugat-ukrán területek Ausztriához kerültek, a többi Oroszországhoz. Itt volt korábban a halicsi fejedelemség, a legsűrűbben lakott vidék. Ebből alakították ki Galíciát, az osztrák koronartományt. (Hivatalos megnevezése Galícia és Lodóméria királysága volt, hiszen magyar történelmi jogcímen csatolták a birodalomhoz.) Ez 83 ezer km²-t tett ki, 2,6 millió – zömében ukrán vagy rutén – lakossal. Oroszország 92 ezer km² területtel gazdagodott, többségében ukrán és beloruszok által lakott vidékhez jutva. A lakosság száma 1,3 millió volt. A maradék – mintegy 250 ezer km² 2 millió lakossal – ukrán lakta területet, a „Jobb parti Ukrajnát” Oroszország 1793-ban annektálta, valójában a cár uralma alá került az ukránok 70%-a, a többi a Habsburg Monarchia keretei között élt. A cári uralom alá került ukránok egyesítése vezette Moszkvát arra, hogy 1783-ban és 1796-ban Ukrajnában is érvényt szereztek az orosz felfogású jobbágy intézménynek, eltöröltek mindazon jogokat, ami nem tette azonosná az itt élő ukrán parasztságot az orosz muzsikokkal. Kiváltságot csak a katonáskodó kozák falvak élvezhettek, de ezek kettéválasztották a kozák és az ukrán nemzeti törekvéseket.

(Ukrajna a 19. században) A 18. század végi, a napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszus (1815) döntései jelentős ukránok lakta területeket egyesített a cári jogar alatt, viszont e felszámolt ukrán autonómiát nem tudta helyettesíteni a Kisorosz Tanács. Igaz, jelentős ukránok lakta területek kerültek Ausztriához, de a galíciai ukránok semmivel sem kerültek jobb körülmények közé mint oroszországi testvéreik. Az orosz uralom kemény russzifikálásba kezdett, amihez hasonlót nem lehetett tapasztalni Galíciában. Itt a lengyel–ukrán ellentéték tették feszültté a helyzetet, amit az osztrák kormány igyekezett a maga hasznára fordítani. Míg Galíciában Lwów (Lemberg) lett az ukrán szellemi élet központja – ahol a nagy számú lengyel nemesség is élt –, addig orosz területen Kijev és más központokkal a görögkatolikus egyház, valamint az ortodox papság volt az ukrán

nemzeti kultúra ápolója. Az ukrán parasztság kettős elnyomásban részesült: egyfelől a lengyel nemesség, másfelől az orosz hatóságok felől. A kozákság körében is figyelemre méltó folyamatok játszódtak le: a cári hadseregben – békeidőben – 90 ezer kozák szolgált, igaz, ennek 30%-át tették ki az ukrainai kozákok. Háború idején ez a létszám felemelkedett akár 200 ezer főre, például a napóleoni háborúk végén 90 ezer kozák lovas volt francia földön. Ez a hadművellet nagyon meggazdagította a kozák katonai vezetőket, jutalmul a cártól megkapták mindazon kiváltságokat, amiért vállalták a katonai szolgálatot. A kozák tisztikar a cári hadsereg krémjét jelentette, ténylegesen beépült az orosz elitbe. A Szent Szövetség egyik tartópillére a biztos kozák haderő lett. A kozák lovasság mindig ott volt, ahol felkelésre vagy szabadságküzdelemre került sor (az 1830/31. évi lengyel felkelés, az 1848/49-es magyar szabadságharc). Ugyanezt a szerepet vállalták az Orosz Birodalmon belül is. Bár ez a szolgálat távol tartotta őket az ukrán nemzeti mozgalmaktól, valójában ukrán nyelven beszélő kozákok voltak. Az ukrán függetlenség gondolatát az ukrán értelmiség képviselte, csak részben támaszkodtak a kozák katonákra. A dekabristák között is szép számban voltak ukránok, rendelkeztek ukrán tagozattal, ukrán katonai lázadás volt a cserniogovi ezred dekabrista lázadása. Kimondottan ukrán nemzeti gondolatot táplált a kijevi Cirill-Metód Társaság.

Az ukrán nép a 19. században két, sokban eltérő államban élt: a legtöbben Oroszországban, és jóval kisebb létszámban Galíciában. Ez utóbbi területen 1817-ben 3,5 millió, 1845-ben 4,7 millió volt az ukránság létszáma. Annak ellenére, hogy itt sokkal jobb életszínvonal és körülmények voltak, az osztrák császárság koronatarományai közül mégis ez volt a legelmaradottabb. Olcsó energia- és munkaerőpiaca volt a Monarchiának. A jobbágyság szabad mozgással rendelkezett, amiért robotolni kellett. A galíciai parasztság elégedetlenségéből fakadó mozgalmak mindig napirenden voltak, innen indult el az 1830/31. évi koleralázadás.

Rendkívül összetett volt az Orosz Birodalom elleni 1831. évi lengyel felkeléssel kapcsolatos galíciai helyzet. A lengyel nemesség elégedett volt helyzetével, hiszen az osztrák kormány minden kedvezményt biztosított nekik, bár a tartományi kormányzást nem bízták rájuk, részt vehettek az ügyek intézésében. Az osztrák kormányzat nem ellenezte a segítő akciók szervezését, százával indultak útnak a felkelők fizikai megsegítésére. A felkelés leverése után a felkelők ezrei érkeztek és kaptak menedéket Galíciában. Erre Európa közvéleménye felfigyelt, az egész „ügyet” az ukránok közömbösen figyelték. Az 1846. évi galíciai (pontosabban krakkói) felkelés után megalakult lengyel kormány kimondta a kárpótlás nélküli jobbágyfelszabadítást, csupán a zselléreknek ígértek földet. Ezzel egyidőben Galícia több helységében szerveződött jobbágyfelszabadítási mozgalom, nemcsak a kilátástalan politikai helyzet, hanem a sorozatos természeti csapások is fokozták a falusiak mozgolódását. Bécs parasztfelkeléstől tartott, „rémhírekkel” akarta semlegesíteni az ügyet: azt terjesztették, hogy a lengyel nemesek a parasztság további elnyomására készül. Ennek a hírek az ukrán falvakban „erős ukránellenes” élt adtak, akik „kaszával-kapával” szétverték a gyülekező lengyel nemesi csapatokat. Többezres ukrán-jobbági had indult Krakkó ellen, együttműködve az osztrák csapatokkal. A felkelés kilenc napig tartott, de a felkelésben résztvevőknek nem volt tudomásuk a krakkói kormány jobbágyfelszabadításáról. A vezetés nélkül maradt felkelő csapatok fosztogatni kezdték a nemesi házakat, birtokokat. Ebben több száz ukrán is részt vett, akiket a bíróság súlyosan megbüntetett.

Lembergben ellentétes dolog született: az ukránok megalakították az Orosz Főtanácsot, amely kérte Bécsset a lengyelek elleni kemény fellépés megtételére. Stadion gróf, Bécs képviselője felkarolta az ukránokat, bízva abban, hogy ezzel a

lengyeleket sújthatja. A lengyelek Nemzeti Tanácsa erőfeszítéseket tett a lengyel–ukrán ellentétek orvoslására, de ellenük az osztrák kormány mindig talált erős ellensúlyokat. Az 1848. júniusi választásokon a birodalmi országgyűlésbe 14 ukrán paraszt képviselő került be, amit a galíciai lengyel nemesek elleneztek. Galiciában a hadsereg helyreállította a rendet, bár semmi lényeges változás nem történt. A jobbágyfelszabadítás viszont elindítója lett a kapitalizmus és gazdálkodási forma gyors ütemű kifejlődésének.

Oroszországban szintén nem történt fordulat: az orosz kormány megrázkódtatás nélkül vészelte át a forradalmak korszakát, haderejét más forradalmak leverésére használhatta fel. Az már 1849 őszén világossá vált, hogy ez az állapot nem tartható sokáig. Az 1850-es években egyre több földesúr adóztatta saját jobbágyait, bérmunkásnak tekintette a parasztokat, a befolyt pénzből modern gazdasággá alakította majorságát. Az ukrán területeken is megindult a gyáripar, ahol kezdenek kialakulni az ipari területek. A gyáripar megjelenésével megszűnik a kézipar, a felszabadult munkaerő a gyárakban helyezkedik el, a segédmunkásokat a földjeiről elmenekült ukrán parasztok adják. Ez alól kivétel a bányászat. A krími háború elvesztése után a cár elhatározta a jobbágy kérdés rendezését: 1861-ben felszabadították az orosz jobbágytársadalmat, a művelésük alatt álló földet is megkapták. Ezért vagy kárpótlást fizettek, vagy munkával kellett kiváltaniuk. Az eljárás igen vonatottan folyt, főleg az értékes ukrán mezőgazdasági területeken, a törvény értelmében adható földek nem voltak képesek eltartani egy parasztcsaládot. Lassú lett a kárpótlás pénzügyének megállapítása. Az ukrán földbirtokosok nem akarták a törvényben előírt földterületeket átengedni, illetve a legrosszabb földekért is nagy összegeket kértek. Az ilyen úton földhöz jutott volt jobbágyok igyekeztek birtokuktól megszabadulni, pénzért – nem nagy összegért – birtokukat átengedték, ismét lengyel nemeseknek.

Az Orosz Birodalomhoz kerülő – az egykori lengyel királyságban élő – ukránok lengyelgyűlölete az 1860-as években sem csitult, jellemző erre az 1863. évi lengyel felkelés, amikor az ukrán parasztság az orosz csapatokat segítette, ellenségesen viselkedett a felkelőkkel szemben. Csak az ukrán értelmiség értette meg a lengyel felkelés értelmét. A 19. század második felében a galíciai ukránok helyzete tovább romlott. A mezőgazdasági területek $\frac{2}{3}$ -a kisbirtok volt, ezek száma csökkent. A nagybirtokosokat elsősorban az amerikai gabona megjelenése sújtotta, a kisbirtokok vonatkozásában pedig csak magas kamattal lehetett kölcsönt kapni, így megindult az elvándorlás, hiszen a fejletlen ipar nem vett fel munkaerőt. Aratás idején az ukrán parasztok tízezerrel mentek el bérmunkára. Egész Európát elárasztották a fillérekért dolgozó ukrán parasztok. A hatóságok ugyan tiltották a bérmunkára történő elvándorlást, megakadályozni nem lehetett. A tengerentúlra elvándorolt parasztok többsége lengyel volt, így alapozódott meg az Egyesült Államok 10 milliós lengyelsége. Ez az elvándorlás a századfordulón csökkent, elsősorban az olajkutak megjelenésével, a kőolaj-kitermelés kialakulásával.

Galícia ugyan tartományi szinten demokratikus állam volt, a parlament elsősorban a lengyelség privilégiuma lett. Az iskolapolitika is lengyel érdekeket szolgált, itt az ukránok ellengyelesítése lett a cél. Az ukrán értelmiség elsősorban az osztrákokra akart támaszkodni. Az ukrán polgári pártok mellett megjelentek a parasztság pártjai is, mindkét oldalnak az egységes Ukrajna lett zászlajára tűzve. 50 lengyelre jutott egy képviselő, míg ez az ukránok esetében több száz lett. Az ukránoknak mindössze négy gimnáziumot engedélyeztek, míg a lengyelországi ukránok egyeteméből sem válhatott le egy ukrán egyetem. Hosszas tárgyalások után csak néhány ukrán nyelvű tanszéket engedélyeztek. Oroszországból is menekültek az ukrán értelmiségiek, akik befogadását az osztrák hatóságok támogatták.

Az orosz hatóságok nem tudták megtörni az ukrán nemzeti törekvéseket, amelynek központja a kijevi orosz egyetem volt. A nemzeti vezetőkre börtön vagy száműzetés várt. Megalakult az Ukrán Nemzeti Párt, amely az 1906-os választások után 45 képviselőt tudott az orosz parlamentbe küldeni. Az új választási törvény nagyban ukránellenes volt, Sztolipin kormánya pedig a sűrűn lakott ukrán területekről egymillió ukrán parasztot telepített Szibériába. Ezt a kitelepítési „módszert” gyakran alkalmazták, a századforduló éveiben ötmillió ukránt küldtek el hazájukból.

A 19. században formálódott ki az ukrán irodalom és nyelv, amelynek első jelentős művelője Ivan Kotljarevszkij (1786–1833), a korszak legjelentősebb írója és tudósa Tarasz Sevcsenko (1814–1866) volt. A formálódó ukrán tudományos életet az orosz kormány üldözte, volt olyan időszak, hogy az összes ukrán nyelvű lapot és a könyvkiadást betiltotta, a szerzőket börtönnel és száműzetéssel fenyegették. Az ukrán tudományos élet szervezője a Sevcsenko Tudományos Társaság volt, amelynek kiadásában jelentek meg az irodalmi és tudományos munkák sorozatai. A magyar nyomdák is adtak ki ukrán munkákat.

(Ukránok a Kárpátalján) A Kárpátok északkeleti hegyei között éltek szláv népek, a 15. századtól rutének, ruszinok. Számbeli gyarapodásukra jellemző, hogy a 16. században lettek számottevők. A 15. századtól Ugocsa megyén keresztül kezdtek beszivárogni a pásztorkodással és földműveléssel foglalkozó szlávok. Nehezen tudtak beilleszkedni a szervezett falusi életbe, de Máramarosba már szervezeten érkeztek. Létszámuk a 17. században megnövekedett, elsősorban a lengyel földesurak elől menekülő jobbágyok voltak. Őket főleg a Rákóczi-birtokon találjuk, vallásuk ortodox volt. A 17. század elején már hét északi megyében éltek ruszinok, ekkor létszámuk meghaladta a 300 ezer főt. Ekkor már állatkereskedelemmel is foglalkoztak, a rutének már felvették az unitos vallást is. 1724-ben már 39 faluban csak ruszinok éltek. A pásztorkodásból élő nép körében később éledezett a nemzeti öntudat, fiatal papjaik ösztönzésére megindult az asszimilálódás is. Az első ruszin főpápnak Mátyás király adott püspöki stallumot. Nem sokkal később a görögkatolikus papságot is megillették a római katolikus papság jogai és kiváltságai, míg az ortodox papok (a batykók) paraszti színvonalon éltek. Az unitosok Ungváron püspökséget alapítottak, miután következett a Hajdúdorogi püspökség és szeminárium. Megindult a magyarosodás, 1798-ban Bacsinszky püspök arról panaszkodott, hogy papsága nem tud ruszinul, a falvak beszédéből egy szót sem ért. Az ortodox papság többször nyilatkozta, hogy a kárpátaljai ukránok már a honfoglalás előtt itt éltek, ezzel a rutén hercegség mítoszát teremtették meg. Szomorú dolog, hogy a rutén falvak lakosságának 20%-a kivándorolt Amerikába.

(Ukrán kérdés az első világháború éveiben) Az első világháború keleti frontja elsősorban ukrán területeken volt, véres csaták és álló frontok alakultak ki. A kozák ezredek a háború legkülönbözőbb helyein harcoltak, míg az ukránokból álló ezredek is kemény csatákban vereztek. Az Orosz Birodalom belső válsága Ukrajnában is jelen volt, a demokratikus pártok és körök, így a Proszvita szervezet is az átalakulás kérdésével foglalkozott. 1917 februárjában, Kijevben meghirdették a függetlenség programját. A száműzöttek hazatérését, a börtönökből a politikai foglyok szabadon engedését követelték. Mozgásba jött a galíciai ukrán mozgalom, mely az ukránok lakta területek egyesítését követelte. 1917. április 3-án Kijevben megalakult az Ukrán Nemzeti Tanács, a Rada, amelynek elnöke Hrusevszki lett. Ukrajna függetlenségét Oroszország keretei között kívánták megvalósítani, de ott voltak a függetlenséget önálló államban megvalósítani akarók is. 1917. október 27-én megalakult a Forradalmi Katonai Bizottság, amely a Rada megdöntésére tört. Az internacionalizmus

névben Szovjet Köztársaság kikiáltását tervezte, ezért támogatást kapott az orosz bolsevikoktól. A Rada letartóztatta a Forradalmi Bizottság vezetőit, ezért 1917. október végén kitört a forradalom, amelyet a román frontról idevezényelt Scserbakov tábornok csapatai levertek. A Rada ugyanis nem ismerte el a bolsevik kormányt, megalakította a Scserbakov és Kalegjin kozák atamán vezette ukrán véderőt. A helyzet egyre válságosabb lett, 1917. december 11-én kikiáltották Harkovban a Szocialista Köztársaságot, amit Pétervár katonailag is támogatótt. Ukrajnát ekkor a Rada és a német–osztrák hadseregek tartották ellenőrzésük alatt. A Rada 1917. december 17-én Kijevben kikiáltotta az Ukrán Köztársaságot, amit Pétervár elismert, de a harkovi szocialista köztársaságot is támogatta. A kijevi ukrán kormányban mindenki szerepelt, aki később az ukrán függetlenségi harcokban szerepet vállalt. Az ukrán állami berendezkedés követte a hagyományokat és a modern polgári formákat. Az állam élén a hetman állt, ami megfelelt a köztársasági tisztségnek, de ennél szélesebb főparancsnoka volt a hadseregeknek. A hetmant az országgyűlés választotta, a kormányt a hetman nevezte ki, amit a hetman bármikor, indoklás nélkül felmenthetett. Az első hetman Skoropadszkij tábornok lett, aki addig a kozák hadsereg főparancsnoka volt. A kormányfő Volodimir Vinnicsenko (1880–1926) lett, hadügyminisztere Simon Petljura (1877–1936) tábornok, aki később átvette Skoropadszkij tábornoktól az államfői hatalmat. A helyzet még nem rendeződött, amikor a bolsevikok 1918 januárjában forradalmat robbantottak ki, nem sokkal később az Ukrán Szocialista Köztársaság csapatai bekerítették és elfoglalták Kijevet, a polgári kormány Volnyinba menekült, de továbbra is Ukrajna területének felét birtokolta. Az 1918. januári Breszt-Litovszkban kezdődött béketárgyalásokra a központi hatalmak a polgári kormány képviselőit hívták meg. Ezen nem változtattak akkor sem, amikor a bolsevik kormány tiltakozott ellene. A békekötést 1918. január 27-én írták alá az Ukrán Köztársasággal, ami ellen Pétervár tiltakozott, ekkor már Ukrajna jelentős részét a szovjet hadsereg ellenőrizte. Azon a napon, amikor a központi hatalmak békét kötöttek az Ukrán Köztársasággal, a bolsevik kormány ezt tette az Ukrán Szocialista Köztársasággal. Tragikus fordulat 1918 nyarán történt, amikor a központi hatalmak jelentős katonai erőt vontak ki a keleti frontokról, jókora területeket adtak fel. Ezekben a területeken a polgári erők gyengék voltak, öldöklő harcok robbantak ki a polgári ukránok és a szovjet-ukránok között. Petljura jó kapcsolatokat épített ki Franciaországgal, ennek volt köszönhető, hogy Franciaország védnöksége alá helyezte Ukrajnát, jelentős katonai segítséget ígért Kijevnek. Ez annál fontosabb volt, mivel a szovjet katonai erők elfoglalták Harkovot és Kijevet, már Ukrajna 80%-a felett uralkodtak. Az antant csapatok segítségével előbb Gyenyikin, majd Vrangel ukrán tábornokok 1919/1920-ban megkísérelték felmorzsolni a szovjet hadsereget. Mindkét hadművelet Ukrajna területén folyt, ennek egyik mellékfrontját jelentette a lengyel–szovjet háború. Kirobbanásának igazi oka a lengyel állam keleti határvonalának kijelölése volt. Igaz, Lengyelország és az Ukrán Köztársaság sem állt jó viszonyban, hiszen Petljura csapaival benyomult Galiciába, elfoglalta Lemberget, amire a lengyelek kiszorították az ukrán erőket, s mélyen benyomultak Ukrajna területére. A lengyelek kinyilatkoztatták, hogy Ukrajnának, hasonlóan a balti államokhoz és Belorussziához, független államnak kell lennie. 1920. április 25-én a lengyel kormány megegyezett Petljura tábornokkal és lengyel csapatok segítségével felszabadította Kijevet, a szovjet hadsereget jelentős ukrán területekről szorította ki.

A szovjethatalom 1920-ban megszilárdult Ukrajnában, az Ukrán Szocialista Köztársaság besorolódott Szovjet-Oroszország rendszerébe. A harcok során felőrlődtek az ukrán nemzeti erők, közöttük a kozákság is, akik a polgárháborúban hol egyik, hol a másik oldalon harcoltak, vérüket áldozták a polgárháború poklában. A vereség után jelentős kozák katonai erő kényszerült Nyugatra, többek között Jugoszláviába,

ahol megszervezték a rendőrséget és a határőrséget. Legtöbben az Egyesült Államokba kerültek, erősítették az ukrán kolóniákat. Otthon a szovjethatalom széttelepítéssel törte meg őket, hasonlóan bántak az összefüggő ukrán zónákkal. A görögkatolikus egyházat beolvasztották a pravoszlávba. Ezt csak alig ellensúlyozta a nagyobb városokban alapított ukrán egyetemek sora, ahol az oktatás nyelve az ukrán lett.

(A két világháború közötti évtizedek) Az első világháború után – különböző békeszerződések következményében – a szovjethatalom unalma alá került Nyugat-Ukrajna, Kárpátalja pedig a csehszlovák állam részét képezte. Az intervenció háború után a hivatalos adatok szerint Ukrajna területe 447 610 km² volt, lakossága 26 millió, amelyből 19,3 millió volt az ukrán. Ukránok éltek még Belorussziában, Oroszországban, közel annyian mint Ukrajnában. A világháború és a polgárháború következtében mintegy 5 millió ukrán került Európába és más kontinensre. Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság szoros együttműködésben működött négy szovjet köztársasággal. A szövetségesek között nem létezett határ, a „laza és önkéntes szövetség” sokkal keményebb volt, mintha lettek volna határvonalak. Ebből a „szövetségből” alakult meg 1922-ben a Szovjetunió. Ukrajna fővárosa Harkov lett, Kijev ezt a feladatot csak 1932-ben kapta vissza. Kijevet – mint a polgárháború fészket –, nem tisztelték meg ezzel a ranggal. Az ukrán közigazgatás 12 kerületre oszlott. A hivatalos oktatási nyelv – az orosz mellett – az ukrán lett. A tanácsrendszer legfelsőbb szerve a Legfelsőbb Tanács és a Népbiztosok Tanácsa lett, az egyik a parlament, a másik a kormány volt. Ennek megfelelően sem külügy, sem hadügy, sem kereskedelem, sem pénzügy nem volt, mert ezeket az ügyeket Moszkvában a szövetséges minisztériumok intézték. A moszkvai Szovjet Legfelsőbb Tanácsban 68 ukrainai képviselő vett részt. A szovjet rendszerben Ukrajna látszat függetlenséggel rendelkezhetett, a hivatalos életben Ukrajnát annyi csapás érte, mint azelőtt. A görögkatolikus egyházat bekényszerítették a pravoszláv ortodox egyházba, s mindent üldöztek, ami nem fért bele az állam „internacionalista szellemébe”. A párt belső harcainak sok ukrán esett áldozatául.

Különös üldözetésben részesítették a polgárháborúban résztvevő katonákat, drasztikus módszerekkel telepítették ki otthonaikból. Az agráriumban az 1920-as években látványos termelési visszaesések voltak tapasztalhatók, a gabonatermelés a felére, a zöldségé egyharmadára esett vissza. Majdnem megszűnt a szénbányászat, a kohászat és a vasipar, mindössze tizedét adták az 1914. évi mutatóknak. Az 1928-tól induló ötéves tervek iparfejlesztése majdnem teljes egészében Ukrajnában zajlott le, itt épültek a vízi erőművek, fejlődött a kohászat és a vasipar. Felépült a harkovi traktorgyár, az 1930-as években a moszkvai szovjetvezetés szívesen mutogatta az ukrainai mezőgazdaságot. Közben 1932–1933-ban legalább hárommillió ukrán halt meg vidéken az élelmiszerhiány miatt. Az ipari termelés megtízszereződött. Már ekkor megkezdték a kőolaj és földgáz kitermelését, amely igazán csak az 1960-as években tetőzött. Ukrajna területéből kiszakították a moldvai autonóm köztársaságot. Az ország lakossága 32 millió volt, amelynek érdekessége, hogy nőtt az oroszok létszáma, csökkent az ukrán lakosság száma. Eltűntek a németek, akik az Orosz SZSZK területén szervezett Volgamenti Német Autonóm Területen tűntek fel. Mindez kényszertelepítéssel történt. A soknemzetiségű ukrán államban az orosz lett az összekötő nyelv, a városok teljesen eloroszosodtak.

(A második világháború éve) A második világháborút megelőző évek forrataga erősen érintették az ukránok lakta vidékeket. 1938-ban a müncheni egyezményvel megszűnt Csehszlovákia, Kárpátalja megint Magyarországhoz került. 1939. szeptember

17-én – német szövetséggel – a Szovjetunió megtámadta Kelet-Lengyelországot, ahol a lengyel hadvezetés ki akarta építeni a német hadsereget feltartóztató katonai vonalat. Ez a terület volt Nyugat-Ukrajna, amelyet 1921-ben a rigai békében megkapott a lengyel állam. A terület – népszavazással – csatlakozott Ukrajnához. Az egyesült területen bevezették a szovjet közigazgatást, utat engedtek a nacionalista ukrán nemzeti csapatoknak. Ezzel a szovjet hadvezetés a lengyel erők megtörését akarta elérni. 1941. június 22-e után a német hadsereg majdnem Kijevig elfoglalta és megszállta Ukrajnát, elpusztult a mezőgazdaság, az ipartelepek, a szétszóródott szovjet katonai egységekből kibontakozott a partizánháború. A németek megjelenésével ismét fellángoltak az ukrán nacionalista mozgalmak, bár a németek nem támogatták, megalakult az Ukrán Rada, amellyel Berlin nem akart tárgyalni. A németek kerülték a „látszat”-állam vagy az autonómia gondolatát. Az ukrán területeket az Alfred Rosenberg vezette Keleti Területeket felügyelő Minisztérium gondnoksága alá helyezték, az átszervezésnél létrehozták a Reichskommissariat Ukraine (Birodalmi Kommisszariátus) szervezeti kerületet, Nyugat-Ukrajnát a lengyel főkormányzat alá helyezték, Dél-Ukrajnát Romániához csatolták. A falvakban bevezették a lakosság által megválasztott sztaroszta-rendszert, ami rendfenntartási feladatok végrehajtásával foglalkozott. A mezőgazdaságot és az ipart német hadigazdálkodássá nyilvánították. Feloszlatták a kolhozokat, német gazdák építettek ki birtokokat. Az ukrán lakossággal kegyetlenül bánó németek nem akartak hallani helyi öngazgatásról sem. Berlin Ukrajnában egy német mintaállamot akart kialakítani, ahol csak korlátozott számban élhettek szlávok.

Az Ukrajnában működő partizánok többsége ukrán volt, amiért a német katonai hatóságok a helyi ukrán (és zsidó) lakosságot okolták. A sztálingrádi, a kurszki, a voronyezsi győelmek lehetőséget adtak arra, hogy a szovjet hadsereg felszabadítsa Ukrajnát. 1943 nyarán felszabadult Harkov, a szovjet csapatok visszafoglalták a Donyec-medencét. 1943. november 6-án bevonultak Kijevbe. A szovjet hadvezetés életre hívta az 1., 2., 3. és 4. ukrán frontot amely segítette a németek hátában működő partizán csapatokat.

A hadiszerencse fordultával a németek nem adták fel az Ukrajnában általuk bevezetett igazgatási formákat, nem fogadták el az ukrán nemzeti bizottságok támogatását, de engedélyezték a német fogságba esett Vlaszov tábornok „Oroszország felszabadításáért” hadseregét, amelynek legénységi és tisztii állománya német fogságba esett orosz katonákból került ki. Ez a hadsereg német alárendeltségben működött, elsősorban partizánok ellen vetették be. Viszont Vlaszov hadserege nem egyesített minden németbarát erőt, hiszen a különböző ukrán szervezetek nemzeti csapatokat szerveztek, kozák századokat és zászlóaljkat. Ezeket igen laza szálak fűzték Vlaszov hadseregéhez, de ezeket is főleg partizánok ellen vetették be. Egy újabb polgárháborús veszély fenyegetett: az ukrán nemzeti erők nemcsak a szovjetek, hanem egymás ellen is harcoltak. Ezek az ukrán erők a németekkel együtt vonultak vissza a szovjet csapatok előretörése idején. Semmi körülmények között nem akartak fogságba esni, mivel a szovjethatóságok „fegyveres banditaként” kezelték őket. Végül Vlaszov seregét kiadták a Szovjetuniónak, Vlaszovot kivégezték.

Amikor 1943-ban a szovjet hadvezetés kialakította az ukrán katonai frontokat, Ukrajnát a németek ellen harcoló hadviselő félnek ismerték el – hasonlóan Belorussziához –, s ennek értelmében Sztálin 1943-ban Jaltában Ukrajnát is ajánlotta a szervezés alatt álló ENSZ alakuló ülésére. 1945. április 25-én Ukrajna képviselője részt vett az ENSZ alakuló ülésén és 1947-ben a Párizs környéki békeszerződéseknél is. Ám ez csak látszatdiplomácia volt, mert az ukrán és belorusz külügyminiszterek mindig hűen követték a moszkvai irányvonalat.

Ukrajna 1944 októberében végleg felszabadult a német megszállás alól, visszatért a szovjet rendszer. A nagyvárosok (Kijev és Harkov) szinte teljesen romba dőltek, 28 ezer falu is elpusztult. Eszközök hiányában nem indulhatott el a mezőgazdaság, rendezni kellett a tulajdonviszonyokat, újjáalakítani a kolhozokat. Sok ukránok lakta területet egyesítettek Ukrajnával, így ide került Kárpátalja ruszin-rutén lakta vidékei is. A helyreállításra vezényelték a hadifoglyokat és a megszállt területekről a polgári lakosságot. A Kárpát-medencéből, Kárpátaljáról összesen 130 ezer személyt hurcoltak el málenkij robotra. A büntetés hosszát adminisztratív jellegű törvényes „eljárással” intézték.

(A független Ukrajna) A háború után Lengyelország délkeleti, ukránok lakta részével és Kárpátaljával kibővült Ukrán SZSZK a Szovjetunió tagállama volt 1991-ig. 1954-ben az Oroszországi SZFSZK-től hozzá csatolták a Krím-félszigetet. 1986-ban a Pripjaty folyó mellett fekvő Csernobilban bekövetkezett a történelem legnagyobb atomkatasztrófája. Ennek következményeképp a Kijevtől északra található vidékek, Fehéroroszország déli területei, valamint az oroszországi Brjanszk környéke sugárszennyezetté vált. A szovjet szövetség recsegett-ropogott. 1991. december 21-én Ukrajna részvételével megalakult a Független Államok Közössége, mely egyfajta laza konföderációban a Szovjetunió szétbomlása utáni békés átmenetet volt hivatva szolgálni. De ez már csak formális volt: Ukrajna 1991. augusztus 24-én kikiáltotta függetlenségét, amelyet egy december 1-jén megtartott választáson az ukránok többsége támogatott. Még ugyanebben az évben kisebb konfliktus alakult ki Ukrajna és Oroszország között a Krím hovatarozásáról. Magyarország az elsők között ismerte el az önálló Ukrajnát.

Ukrajna vezetése a 90-es évektől a nyugatra nyitás és az oroszbarát politika közt lavírozott. 2004-ben Leonyid Kucsma elnöklése után az elnökválasztásokon két jelölt mérkőzött meg, Viktor Janukovics, aki mind Kucsma, mind Oroszország támogatását maga mögött tudhatta, illetve Viktor Jusczenko, aki a nyugatra nyitás politikáját tartotta szem előtt. A választás győztesének Janukovicsot hozták ki, de az ún. narancsos forradalmat követően a nyugati orientáltságú Jusczenko vált Ukrajna elnökévé. Az ellentétek és gyors vezetőváltások ezután sem nyugodtak. 2010-ben Janukovics alakíthatott kormányt, a korábbi kormányfőt, Julia Timosenkót letartóztatták, 2013-ban azonban megmozdulások kezdődtek Kijev főterén, a Majdanon, aminek végső következményeként Janukovics Oroszországba távozott. 2014. február végén az orosz hadsereg megindította a Krím-félsziget megszállását, márciusban bejelentették a Krím egyesülését Oroszországgal. A donyecki és a luhanszki kelet-ukrajnai területeket oroszbarát szeparatista erők tartják ellenőrzésük alatt. Ukrajna és Magyarország kapcsolatát az utóbbi időkben rendkívül fagyos léggör jellemzi.

IRODALOM

- Arató Endre: Kelet-Európa története a 19. század első felében. Bp., 1971, Akadémiai Kiadó.
 Arató E. – Csatári D. – Dolmányos I. – Perényi J.: A Szovjetunió története. Bp., 1981, Tankönyvkiadó.
 Czeh M. – Olsanszki T.: Ukrán kisebbség Lengyelországban. Varsó, 1997.
 Gebei Sándor: A kozákság mint a lengyel határ védői. /Kőrösi Csoma Kiskönyvtár./ Pécs, 1994.
 Font Márta – Varga Beáta: Ukrajna története. Szeged, 2006, Bölcsész Konzorcium, JATEPress.
 Maha László: Ukrajna története. Tankönyvszerű szöveggyűjtemény Ukrajna magyar tannyelvű iskoláinak 7–11. osztálya számára. Beregszász, 1994.
 Perényi József: Lengyelország története. Bp., 1962, Gondolat.
 Szokolay Katalin: Lengyelország története. Bp., 2006, Balassi K.

A 9. osztályos ukrainai középiskolás történelem-tankönyvek magyarságképe (1991–2020)

A tankönyvek sokkal nagyobb hatással vannak ránk, önmagunk és a környezetünk megismerésére, mint azt gondolnánk. Életünk során a család után az első információkat és impulzusokat a külvilágról az iskolapadban ülve, a tankönyvekből szerezjük. Egy tankönyv lehet az egymás elleni gyűlöletkeltés és az egyetértés, lojalitás eszköze.¹ Különösen igaz ez a történelemtankönyvekre, amelyek befolyásolhatják a népek egymással való kapcsolatát. Vetíthet egy rossz, téves képet, vagy a megbékélés, békés együttélés alapköve lehet.

Európában a tankönyvírás napjainkban egy külön szakirányt képez, hozzáértő és munkájukat gyakorló oktatók, szaktanárok munkája, azonban nem mindenhol képviselik ezt a nézetet. Ukrajnában a tankönyveket az egyetemi előadótanárok, adjunktusok, professzorok írják és szerkesztik.

Az elmúlt egy-két évtized folyamán a nemzetképek és sztereotípiák kialakulásának, a történelem változásainak kutatása Európa keletebbi területein is egyre népszerűbb és dinamikusán fejlődő tudományos szakterületté vált.²

A nemzetkép (francia vagy angol szóval: image) összefoglalja a saját vagy az idegen nemzet legjellemzőbbnek tartott tulajdonságait. Ez évszázadokon át alakul ki, és nehezen változtatható meg. Minden nemzet képet fest önmagáról és a vele kapcsolatban lévő többi nemzetekről. A nemzetkép gazdagabb a sztereotípiánál: történeti képződmény, amely magába foglalja mindazokat a lelki, magatartási és kulturális vonásokat, melyek egy nemzet tagjait külön vagy együtt jellemzik.³

A nemzetképkutatás (imagoológia) szempontjából fontos az interdiszciplináris megközelítés: vagyis a közösségi tudat társadalomlélektani, nyelvészeti, történeti szociológiai, irodalomtörténeti aspektusú vizsgálata.⁴

Ukrajna csupán a 20. század utolsó évtizedében (1991. augusztus 24.) nyerte el függetlenségét, s vált így kisebbségből többségi nemzetté. Mint minden nemzetnek, az ukránnak is meg kellett, meg kell teremtenie képét a múltból, a maga nemzeti mitológiáját. A nemzeti közösségek számára a múlt adja az érzelmi összetartozás élményét, a múlt, azaz a történelem. A történelem elengedhetetlen princípiuma a közösségalkotásnak, melyre egy identitását kereső nemzetnek szüksége van.

Ukrajna egy nagyon fiatal állam. Folyamatosan formálódó, változó és saját öntudatát, identitását kereső szervezet, amelynek megvannak a maga sajátosságai. Egy alig három évtizednyi történelemre visszatekintő országban, amely mind területileg, mind etnikailag heterogén, fontos szerepe van a mítoszteremtésnek, a nemzeti emlékezet megteremtésének. Ha mélyen a dolgok mögé tekintünk, és megpróbáljuk függetleníteni magunkat saját meggyőződésünktől, az ukránoknak a történelmi emlékezet megalkotására tett lépései merőben logikus és megkerülhetetlen lépéseknek tekinthetők. Az ukrán történelemnek a történelmi, politikai és kulturális szempontokon túl olyan értelmezést kellene kapnia, amely az ukrán népnek az idők során szerzett tapasztalatait adja vissza.

Az ukrainai tankönyvekben az „Ukrajna” megnevezés helyett gyakran használják a „nyugati ukrán földek” kifejezést.⁵ Az ukrán földek egy több száz évet magába foglaló terminus. A „nyugati ukrán földek” szókapcsolat a történelemtankönyvekben és a köztudatban egy bizonyos történelmi múltnak a rekonstrukcióját képezi. Ezt a kifejezést azokra

a mai nyugat-ukrajnai területekre használják, melyek az Osztrák–Magyar Monarchiához tartoztak. Ezzel párhuzamosan beszélhetünk kelet-ukrajnai területekről is. Azok a területek számíthatók ide, ahol a hatalmat az Orosz Birodalom gyakorolta.

A nyugati ukrán földek kifejezéssel megnevezett területeket tekintik az anyaországnak, ahol az ukrán nemzeti öntudat és eszme megszületett és formálódott (Kárpátalját kivéve). Mindezek ellenére a legutóbbi politikai fordulat bekövetkeztével kezdődően egyre növekvő tendenciát mutat az „Ukrajna” fogalom megjelenése a „nyugati ukrán földek”-kel szemben.

A Szovjetunió szétesése és Ukrajna 1991-ben elnyert függetlensége új viszonyokat teremtett Kelet-Közép-Európában és az itt végbemenő politikai és kulturális folyamatokban. E változások leképződését pedig a történelemoktatás szemléletesen közvetíti.

Az ukrán általános és középiskolai oktatási rendszer utóbbi 25 éve változó és bizonytalan jelleget mutat. A 2001 előtt beiskolázottak számára tizenegy tanévet irányzott elő, míg az ezután beiratkozott tanulóknak (az európai normáknak megfelelően) tizenkét évet kellett volna tanulniuk általános és középiskolai oktatásban.⁶ A tizenkét osztályos iskolarendszer gondolata az 1992–93-as oktatási reformtörekvések részeként jelent meg. 2001-től elvben működött is a reformkísérlet, azonban 2011-re már kiderült, hogy az új oktatási szisztémához igazodó tankönyvek, módszertani eszközök és főként a tanerő finanszírozása olyan többletkiadásokkal jár, amit az ukrán oktatási minisztérium nem tud biztosítani, így 2011. július 6-án a Legfelsőbb Tanács újabb törvénytervezetet fogadott el, mely szerint vissza kell térni a 11 osztályos iskolai rendszerre, melyet egyéves kötelező óvodai előkészítő előz meg.⁷

A hat és tizenhét éveseket oktató intézményeket összefoglaló néven általános képzésű iskoláknak nevezik.⁸ Az általános középfokú oktatásról szóló törvény szerint az iskolák háromfokozatúak.⁹ Az I. fokozat a négyosztályos elemi iskola, a II. az első fokozatra épülő ötosztályos általános iskola, a III. pedig a II. szintre épülő középiskola. Eszerint Ukrajnában vannak ún. I. fokozatú iskolák, ahol csak elemi osztályok működnek; vannak I–II. fokozatú iskolák, ahol kilenc osztályt végezhetnek el a tanulók; s vannak I–III. fokozatú intézmények, a hagyományos középiskolák, amelyekben az elsőől a tizenegyedik osztályig (az érettségig) tanulhatnak.¹⁰ Történelmet a második és a harmadik fokozaton oktatnak.

A történelemtanítás terén a legnagyobb változtatásra 1992-ben került sor, ekkortól a Szovjetunió története helyett Ukrajna történetét kezdték el tanítani az iskolákban.¹¹

Bár sorra jelentek meg a tervezetek, tantervek, de egyik sem alkotott egységes, elfogadható rendszert. Erről a problémáról tárgyalt 2001 októberében a közoktatási dolgozók összukrajnai kongresszusa is. A kongresszus egyik alapkérdése az oktatási rendszer átalakítása volt. Fontos kérdésekre keresték a választ. Néhány közülük¹²:

- Milyen legyen a történelemtanítás tanterve – lineáris, koncentrikus vagy spirális?
- Két különálló tárgyat oktassanak, egyetemes történelmet és Ukrajna történelmét (a nemzetiségi iskolákban ez kiegészülne a nemzeti történelemmel), vagy egy integráltat?
- Használhatnak-e az iskolák alternatív tanterveket és tankönyveket?

A reformfolyamat része, valamint újabb változások elindítója az volt, hogy Ukrajna 2005. május 19-én csatlakozott az európai oktatási térséghez, és aláírta a bolognai nyilatkozatot. A 2004/2005-ös tanév érettségijén már bevezették az úgynevezett külső vagy független tesztelési formát történelemből, amely egyszerre volt – vagy lehetett – érettségi és felvételi vizsga.¹³

Az újkor a legújabb ukrajnai történelemoktatás anyagának beosztása szerint a 18. század végén és a 19. század elején kezdődik, és egészen a 19–20. század fordulójáig tart. (Itt meg kell jegyeznünk, hogy nagyon sok esetben a tankönyvek kronológiailag nem

egyeznek meg a tananyagbeosztással.) Ezt a tananyagot a 9. osztályba járók tanulják. A 9. osztályos Ukrajna történelme tankönyvekben szereplő magyarsággép alaposabb megismeréséhez érdemes áttanulmányozni, hogy az eddig nyomtatásban megjelent történelemtankönyvek hogyan mutatják be a 18–19. századnak azon időszakát, mikor a mai nyugat-ukrajnai területek még a Magyar Királysághoz tartoztak.

A továbbiakban négy 9. osztályos Ukrajna történelmét tárgyaló tankönyvet megvizsgálva láthatjuk, milyen magyarsággép rajzolódik ki egy tizenéves ukrán középiskolás előtt a magyarsággal kapcsolatban.

- F. H. Turcsenkó, V. M. Morokó: Ukrajna történelme. 9. osztály. Tankönyv a 9. osztályban tanuló középiskolások számára. Kijev, 2004, Genezis, 424 oldal.

Ez az ukrán történelemtankönyv volt az első az Ukrajna függetlenségének kiáltása óta, amely már az új ukrán identitásnak és gondolkodásmódnak igyekezett megfelelni. Az első, amely nemcsak nevében, hanem tartalmában is leváltotta a szovjet történelemtankönyveket. Bár a túlzott ideológiai elemektől nem mentes, mégis a mai Ukrajnával szomszédos országokról viszonylag pontos képet mutat az adott korra vonatkozóan. Különösebb, kiemelt magyarsággépet nem találunk benne. Az akkori Magyarországot is inkább az Osztrák Birodalom részeként említi, bár vastag betűvel nyomtatva kiemeli, hogy a mai Kárpátalja a Magyar Királyság része volt, és így kapcsolódott a Monarchiához.¹⁴ Ezen kívül nem tesz sok említést a magyar nemzetről. Az adott korszakban meghatározó jelentőséggel bíró 1848–49-es magyar forradalom- és szabadságharcról sem tesz külön említést, csak úgy tárgyalja, mint európai jelenséget, az Európán végigsöprő forradalmi hullám egyik állomását. A március 15-i Pest-Budán történt eseményeket egyáltalán nem említi, csak a korábbi napokban történt bécsi zavargásokat.¹⁵ Hiányosságai ellenére ez a történelemtankönyv nagyon részletesen mutatja be a tanulóknak, milyen volt a kor ipara a Monarchia területén, és nemcsak a mai leMBERGI területen, hanem Kárpátalján is. Ám mégis hiányzik belőle a magyarságnak olyan bemutatása, amelyet a lengyelekről kapunk. A tankönyv a lengyeleket, mint kizsákmányoló nagyurakat említi (az osztrák földesurakkal együtt).

- O. K. Sztrukevics: Ukrajna történelme. 9. osztály. Tankönyv a 9. osztályos tanulók számára. Kijev, 2009, Gramota, 288 oldal.

A tankönyv szerzője Sztrukevics az Ukrán Tudományos Akadémia tagja, az Ukrán Történelemtudományi Intézet munkatársa. Az általa megszerkesztett tankönyvben kevés szó esik az akkori Ukrajnát körülvevő vagy a nyugati ukrán földeket uraló népekről. Kronológiailag ez a tankönyv, megegyezik az előző kiadás beosztásával. A tananyagot a 19. század 10-es éveitől kezdi, s befejezi a 19–20. század fordulójával. E tankönyvben viszont még olyan kevés magyarsággéppel sem találkozhatunk, mint az előzőben. Azokra a területekre, amelyek ma Ukrajna részét, de ezen időszakban még a Magyar Királyság részét képezték (Kárpátalja), az Osztrák Birodalom kifejezést használja.¹⁶ Csak néhány helyen (háromszor) fordul elő az osztrák–magyar szókapcsolat. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharcra külön paragrafusban tér ki a tankönyv, azonban a fő hangsúly itt is az európai folyamatokon és következményeken van. Viszont már találkozhatunk Budapest nevével, és hogy a Magyarországon kitört események után március 18–22. között Ungváron és Lembergben is tömeges megmozdulások voltak.¹⁷ Észrevehető az a szándék, hogy e tankönyvben a magyarsággal kapcsolatban a minimálisnál is kevesebb utalás essen. Ez vonatkozik a lengyelekre is.

- F. H. Turcsenkó, V. M. Morokó: *Ukrajna történelme. 9. osztály. Tankönyv a 9. osztályban tanuló középiskolások számára.* Kijev, 2009, Genезis, 350 oldal.

A 2004–2005-ös „narancsos forradalom” következtében bekövetkezett politikai és ideológiai változások után 2009 volt az az év, mikor az oktatás számára is igyekeztek egyre több és újabb tankönyveket biztosítani (egy érthető és természetes folyamat részeként). Így történt, hogy 2009-re az Ukrajna történelme tankönyvekből az évfolyamoknak több különböző kiadványai is napvilágot láttak. E tankönyvek írói nem azonosak az előbb említett tankönyv szerzőivel, de a tartalom, a fejezetek címe, beosztása ugyanaz. Csak a borító fedele változott, néhány tartalmi és formai eltéréssel. A korról alkotott kép és a magyarság bemutatására szánt mondatok is ugyanazok.

- N. M. Szorocsinszka, O. O. Hiszem: *Ukrajna történelme. 9. osztály. Tankönyv a 9. osztályos tanulók számára.* Ternopil, 2017, Bohdan, 272 oldal.

Ez a tankönyv a 9. osztályban tanulók számára a legfrissebb kiadvány. A tananyagot, az ország történelmét az adott korszakban, már egy újragondolt és az európai normákkal megegyező szinten igyekszik bemutatni minden ukrán iskolás számára. A modern felfogás és a legújabb koncepciók ellenére is, melyek az Ukrán Tudományos Akadémia Ukrajna Történelme Intézetében alakultak ki, az új történelmi tananyag kialakításával nem sok változás történt a szomszédos országokkal való kép bemutatását tekintve. A szerzőpáros a nyugat-ukrajnai területek mellett Kárpátaljjával is bővebben foglalkozik, mint a korábbi kiadványok szerzői (megemlíthető, hogy Hiszem [Гісем] ungvári felmenőkkel rendelkezik). Egy hosszabb fejezetben külön tárgyalják az egykor Osztrák Birodalomhoz tartozó mai ukrán területek helyzetét. Külön paragrafusban elemzi a szerző a Habsburg-birodalom politikáját és annak hatását az ukránokra nézve. Megtudhatjuk belőle azt is, hogy a ruszinok már ebben az időszakban is jelen voltak Ukrajna mai területén (Kárpátalján), ellenben a korábbi kiadványokkal, amelyben egyáltalán nem esik szó – vagy csak elvétve – a ruszinságról. E tankönyvben is megmarad az Osztrák Birodalom vagy Habsburg Birodalom kifejezés. Kárpátalját is inkább az Osztrák Birodalom részének tekintik, mintsem a Magyar Királysághoz tartozónak. Azt az érdekességet a tankönyv magyarságképevel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy sokszor feltűnik benne a „мадяр” (mágyár, magyar) vagy a „мадяризація” (mágyárizáció, magyarosítás) kifejezés.¹⁸ Ez a kifejezés, objektíven nézve nem hagyományos, de nem is szokatlan kifejezés, a magyarsággal kapcsolatban. Ám a мадяр” (mágyár, magyar) szó a kárpátaljai magyarság számára sértő, bántó, lenéző kifejezés.

A történelem tantárgy tananyagainak kiválasztása a történelem szelekciója is egyben.¹⁹ Hiába két szomszédos ország Magyarország és Ukrajna, a magyarságkép az ukrán történelemtankönyvekben elég hiányos, torz. Az Ukrajna történelme tantárgy mellett világtörténelmet is oktatnak a középiskolák tanulói számára. A világtörténelmi tankönyvekben a szomszédos népekkel kapcsolatban bemutatott képek sokkal pontosabbak és többet foglalkoznak a magyarsággal, mint azt az Ukrajna történelmét tárgyaló tankönyvek teszik.

Ennek egy olyan fiatal, identitását és a világban helyét kereső ország esetében, mint Ukrajna, érthető okai vannak. A történelemkönyvek a politikai legitimáció eszközüvé váltak Ukrajnában. Az Ukrajna története tantárgyhoz készült tankönyvekben erősen érezhető, hogy a jelenlegi határok alapján hangsúlyozzák az ukrán területek történelmi-ségét és a függetlenségét.

A 9. osztályos ukrán tanulóknak szánt megvizsgált tankönyvek alapján elmondhatjuk, hogy a magyarság szempontjából nem kapnak kedvező képet az adott korszak (XVIII–XIX. század) eseményeiről. A magyarságkép ezekben a tankönyvekben minimális, nem

tárgyalják megfelelően a korabeli politikai, gazdasági és társadalmi viszonyokat. Nem fordítanak kellő figyelmet a mai Ukrajnával szomszédos népek, köztük a magyarság megismerésére. Ennek legjobb példája, hogy Kárpátalját nem a Magyar Királyság részeként említik, hanem az Osztrák–Magyar Monarchia részeként, ami nem helytelen, de mégis pontatlan, kiváltképp, ha egy szomszédos országgal kapcsolatban kell bemutatni történelmi eseményeket. A legtöbb információval a tanulók a Habsburg Birodalom gazdaságával kapcsolatban találkozhatnak, ahol a kárpátaljai „magyar nagyurakról” elvéve esik szó.²⁰

A négy tankönyv közül meglepő módon a legkorábbi (2004-ben kiadott) kiadás a legalaposabb az „objektív” magyarságkép kialakítását tekintve, ez a legrészletesebb anyaggal rendelkező kiadvány. A legutóbbi kiadások (2017) pedig hamis képet festve ábrázolják a kor ukrán–magyar viszonyait. A magyarságról egy átlagos közép-, dél- vagy kelet-ukrajnai 9. osztályos tanulónak félreérthető képet ad, mivel nem magyaráz meg alapvető tényeket Kárpátalja korábbi hovatartozásával kapcsolatban.

Az ukrán történetírás fő feladatának egyelőre a függetlenségi harcok történetének a mitológiáját és az ukrán nép áldozatszerpe hangsúlyozásának a jelentőségét tartja. Ezek mellett csak harmadlagos szempont juthatna arra, hogy ismereteket nyújtsanak a szomszédos országok népeiről.

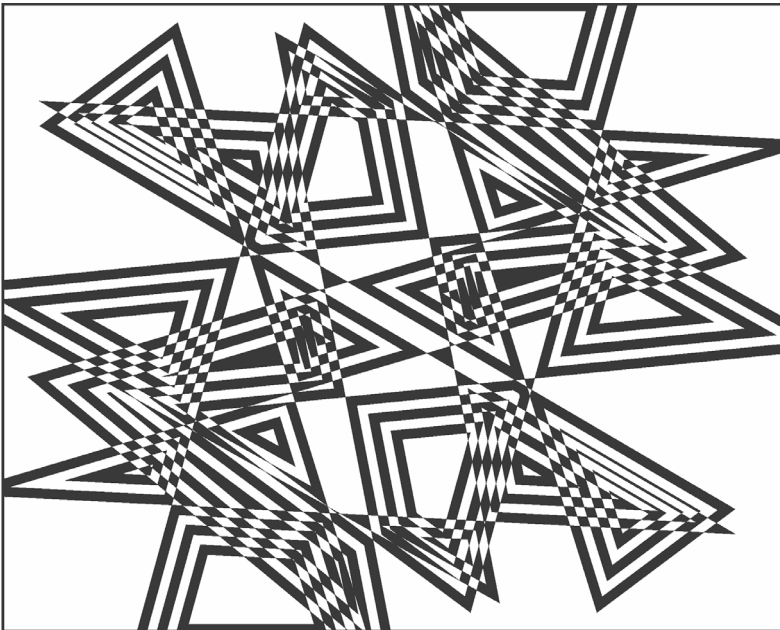
FELHASZNÁLT FORRÁS ÉS IRODALOM

- Szabolcs Ottó: Külföldi tankönyvek magyarságképe. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990.
- Bocskor Medvecz Andrea: Alapvetések az ukránságkép kérdéséhez és a magyar múlt ukrán megítéléséhez (1991–2011), Poliprint, Ungvár, 2012.
- Kiss Gy. Csaba: A Kárpátok felől... A lengyel és szlovák magyarságkép változásai a 20. században. – In: Magyarság-kép és történelmi változásai, 1999.
- Vadim Bandar Szucsasna ukrájinszka isztariohrafija pidszumki i vikliki, Isztariohraficsnyi daszlidzsennija v Ukrajini. 2014. Vp. 25.
- Szaborovszkyné Nagy Ibolya: A történelemoktatás jelenlegi helyzete Ukrajnában. Történelempedagógiai füzetek. 15. sz. Szerk.: Szabolcs Ottó. Budapest, 2003.
- Beregzászi Anikó – Csernyicskó István: Egy új iskolatípus, mint társadalmi és nyelvi strukturáló tényező. – In: Magyar Nyelv, C. évfolyam, 2004. 2. sz.
- Sztaniszlav Kulcsinszkij: Derzsavnyij sztandar aszviti i vimahi do navaha pakalinnija pidrucznikiv z isztariji, Ukrajinszka Isztraricsna Didaktika. 2000.
- Minisztersztva Oszvita i Nauki Ukrajini, Perun, Kijev, 2005.
- Olekszij Szuhij: Szucsasna isztaricsna nauka v Ukrajini: vizji ta naprjami. Jevrapa- Szvit, Kijiv, 2012. r.
- O. K. Sztrokevics: Isztorija Ukrajini 9. klasz pidrucznik dlja 9-oho klasz. Kijiv, Hramota, 2009.
- N. M. Szorocsinszka, O. O. Hiszem: Isztorija Ukrajini 9. Klasz. Pidrucznik dlja 9. klasz, Ternopil, Bohdan 2017.
- F. H. Turcsenko, V. M. Moroko: Isztorija Ukrajini Kinec XVIII. pocsatok XX. Sztolittya. Pidruc. Dlja 9. kl. zahalnooszvít. navcs. zakl.-K.:Geneza 2004.
- F. H. Turcsenko, V. M. Moroko: Isztorija Ukrajini Kinec XVIII. pocsatok XX. Sztolittya. Pidruc. Dlja 9. kl. zahalnooszvít. navcs. zakl., Kijev, Geneza 2004.
- https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/2712/
- <https://tsn.ua/ukrajina/u-shkoli-povernulas-11-richna-osvita.html>

JEGYZETEK

- | | |
|--|---|
| 1 Szabolcs Ottó: Külföldi tankönyvek magyarságképe. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990, 8. o. | литературов, Москва 2005. (Lengyelek és orosz az orosz irodalmárok szemével. Imagológiai vázlatok Moszkva, 2005), Чернішова О. В.: Имагологія Москва-Киев 2000. (Imagológia |
| 2 Ez megmutatkozik olyan írásokban, mint: Хорев В. А.: Поляки и русские глазами русских | |

- Moszkva–Kijev, 2000), Наливайко Д. С. : Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі у XI–XVIII. ст. (A Nyugat szemével. Ukrajna recepciója Nyugat-Európában a XI–XVIII. században, Kijev, 1998.)
- 3 Bocskor Medvecz Andrea: Alapvetések az ukránságkép kérdéséhez és a magyar múlt ukrán megítéléséhez (1991–2011), Poliprint, Ungvár, 2012, 17. o.
 - 4 Kiss Gy. Csaba: A Kárpátok felől... A lengyel és szlovák magyarságkép változásai a 20. században. – In: Magyarság- kép és történeti változásai., 1999, 71. o.
 - 5 Vadim Bandar Szucsasna ukrájinszka isztariohrafija pidszumki i vikliki, Isztariohraficsnyi daszlidzsennija v Ukrajini. 2014. Vip. 25. 95. sz. https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/2712/
 - 7 <https://tsn.ua/ukrayina/u-shkoli-povernulas-11-richna-osvita.html>
 - 8 Szamorovszkyné Nagy Ibolya: A történelemoktatás jelenlegi helyzete Ukrajnában. Történelempedagógiai füzetek. 15. sz. Szerk.: Szabolcs Ottó. Budapest, 2003. 121–144.
 - 9 Olekszij Szuhij: Szucsasna isztaricsna nauka v Ukrajini viziji ta naprjame, Ukrarija- Evrapa-Szvit, Kijev, 2012, 26. sz.
 - 10 Beregszászi Anikó-Csernyicskó István: Egy új iskolatípus, mint társadalmi és nyelvi strukturáló tényező. – In: Magyar Nyelv, C. évfolyam, 2004. 2. sz. 197.
 - 11 Sztaniszlav Kulcsinszkij: Derzsvanij sztandart osviti i bimahi da navaha pakalinnja pidrucznikiv z isztariji Ukrajinszka Isztaricsna Didaktika. 2000, 227. sz.
 - 12 Bocskor Medvecz Andrea: Alapvetések az ukránságkép kérdéséhez és a magyar múlt ukrán megítéléséhez (1991–2011), Poliprint, Ungvár, 2012, 73. o.
 - 13 Minisztersztva Osvvita i Nauki Ukrajini, Perun, Kijev, 2005. 3–12.
 - 14 F. H. Turcsenko, V. M. Moroko: Isztorija Ukrajini Kinec XVIII. pocsatok XX. Sztolittya. Pidruc. Dlja 9. kl. zahalnyooszvit. navcs. zakl., Kijev, Geneza 2004. 80. sz.
 - 15 F. H. Turcsenko, V. M. Moroko: Isztorija Ukrajini Kinec XVIII. pocsatok XX. Sztolittya. Pidruc. Dlja 9. kl. zahalnyooszvit. navcs. zakl., Kijev, Geneza 2004. 97–98. sz.
 - 16 O. K. Szturkevics: Isztorija Ukrajini 9. klasz pidrucznik dlja 9-oho klasz. Kijiv, Hramota, 2009. 68. sz.
 - 17 O. K. Szturkevics: Isztorija Ukrajini 9. klasz pidrucznik dlja 9-oho klasz. Kijiv, Hramota, 2009. 118. sz.
 - 18 N. M. Szorocsinszka, O. O. Hiszem: Isztorija Ukrajini 9. Klasz. Pidrucznik dlja 9. klasz, Ternopil, Bohdan 2017. 94. sz.
 - 19 Szabolcs Ottó: Külföldi tankönyvek magyarságképe. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990, 16. o.
 - 20 N. M. Szorocsinszka, O. O. Hiszem: Isztorija Ukrajini 9. Klasz. Pidrucznik dlja 9. klasz, Ternopil, Bohdan 2017. 99. sz.



Előszó

„Erkel hatásköre mintegy tetőpontra hágván Bánk-bán-jában; mi sem volt természetesebb, minthogy utána következő új művének villanyozó hatása attól fog leginkább föltételezteni a magyar közönségnél, ha vajjon a megtelt villamfolyam medre szélesbülend-e vagy sem általa?” (Ábrányi Kornél)

A 2018-as Erkel Ferenc-émlékév lehetőséget adott arra, hogy a még mindig nem eléggé elemzett zenei életmű mellett az életút más jelentős elemeit is megvizsgálják a következő tanulmányok szerzői. Az MMA Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézete 2018. november 19-én rendezte meg *Kortársunk, Erkel* című műhelytalálkozóját, amelynek keretében a felkért előadók kérdéseket tettek fel az eddigi Erkel-képpel kapcsolatban. A Valóság januári és februári számaiban az előadások szerkesztett változata olvasható. Két, korábban elhanyagolt terület kapott hangsúlyt: a művek párbeszéde a politikával és a vezetői örökség. Erkelt hol „kuruc”, hol realpolitikus zeneszerzőnek tekintették. Az elsőt vallók szerint operáiban a mindenkori uralkodót kritizálja történelmi keretben, míg mások azt hányták a szemére, hogy Albrecht főherceg lányait tanította zongorázni. A Nemzeti Színház, majd a Magyar Királyi Operaház karnagya számos kényszerű lépést tett a művelődéspolitikai terén, ám azokat forráskutatással és eszmetörténeti megközelítéssel sikerült a korszaknak megfelelő értelmezési rendszerbe illeszteni. Az operáin túl a mai napig virágzik zenekari öröksége, amelyet előbb fiai, majd fiainak tanítványai örökítettek át, tanári hagyatéka azonban elhalványult.

A nyolc kutató írása négy tematikába osztható. *Az erkeli életmű öröksége* című tematikában olvasható Somogyváry Ákos írása a zeneszerző több himnuszáról (*A himnusz műfaji stációi az erkeli űuvre-ben*). A szerző a *Himnusz* eredeti kottája alapján tisztázza az 1844-ben pályadíjat nyert nemzeti ima valódi karakterét, valamint bemutatja Erkel más közösségi karműveit is. Kiss Eszter Veronika azt a tételét fejt ki, hogy Erkel dalművei mintaértékűek voltak Szörényi Levente és Bródy János rockoperái számára (*Kottával írt történelem – Párhuzamok Erkel Ferenc és Szörényi Levente életművében*). Elemzésében dramaturgiai, stiláris és konkrét idézetek révén bizonyítja az erkeli operamodell életképességét.

A második tematika, az *Erkel, a vezető* a zeneszerző egyik életrajzi adatsorát, a zenekari és zeneakadémiai feladatkörét mutatja be részletesen. Gombos László a magyar zenetörténet eddig csak utalásokból ismert XIX. század végi hálózatát vázolja fel (*Erkel Ferenc utódlása a Zeneakadémián – Pozícióharcok a zenei életben az 1880-as évek végén*). Az úttörő jelentőségű kutatás lerántja a leplet Liszt és Erkel szakmai feszültségeiről, s főként az utódaik egymás közötti játszmáiról. Teszi mindezt azzal a megjegyzéssel, hogy az átrendeződés a magyar zene aranykorát eredményezte. Debreczeni-Droppán Béla a Budapesti Filharmóniai Társaság alapítását meséli el (*„Ez egy küzdelemben edzett tábor; élén a genialis vezér – Erkellel” – Erkel Ferenc és a Magyar Nemzeti Múzeum*). Zenekart alapítani, annak anyagi és szakmai támogatását biztosítani, s közben a közönséget is nevelni embert próbáló feladat volt. Ez a hősiek erőfeszítés válik érzékletessé a korabeli forrásokat is felhasználó cikkben.

A *Műhelytanulmányok* című fejezetben – mely már a 2021. februári lapszámban lesz olvasható – az Erkel-életmű három részkérdését elemzik a kutatók. Szabó László a zeneszerző hangszerelési gyakorlatát ismerteti (*Anomáliák Erkel szimfonikus zenekari hangszerelésének gyakorlatában, különös tekintettel a mélyrész szólam basszusára*).

Szabó az Erkel-összkiadás során előkerült hangszerszólások összevetésével rekonstruálta a korabeli magyar operazenekart. Arra a megállapításra jutott, hogy Erkel olasz zenekari mintát követett, és így zenekarkezelése élesen szemben áll azzal a XX. századi magyar operaházi gyakorlattal, amely alapvetően németes hangzásúvá vált. Lantos Szabó István Erkel elfeledett kamarazenekari művéről számol be (ld. *Erkel Ferenc Friss Magyarjának kézírata*). Noha operáiról és nyitányairól ismerjük a szerzőt, kamarazenéje, s főként fennmaradt zongoradarabjai is kiemelkednek a magyar zeneirodalom korabeli terméséből. A fejezet utolsó tanulmányában e sorok írója rámutat Erkel és a változó kormányzatok közötti kényszerű kapcsolatra (*Párbeszédben a hatalommal – Az Erkel-életmű új értelmezési kísérletei*). Egy operafelvonás (*Erzsébet*, II. felvonás), egy kantáta (*Magyar Cantate*) és egy meg nem született balett elemzése közben rajzolódik ki a zeneszerző bonyolult zenei jelképrendszere, amely él a politikai kiszólással, de azokkal egyenlő mértékben zenetörténeti utalásokat is tesz.

A tanulmányok utolsó fejezetében, az *Erkel-értéktárban* Szönyiné Szerző Katalin olyan kritikákat ad közre, amelyek Erkel teljes pályáját bemutatják (*Tízennyolc szemlély a Zenészeti Lapok (1860–1876) és Erkel Ferenc kapcsolatának történetéből*). A kutató emléket állít Ábrányi Emilnek, a XIX. század „zenei mindenesének”, a teljes magyar romantika szemtanújának, kritikusának és krónikásának. Személyiségét nem rejtette el írásaiban, sarkos véleményét mindig vállalta, illetve személyes rokon- és ellenszenve is kiérezhető soraiból. Írásai mégis tanulságosak, mert érzékeltetik azt a környezetet, amelyben Erkel a *Bánk bánig* sikert aratott, de azt követően csak alig-alig kapott szakmai elismerést. Ábrányi írásaiból érthetővé válik, hogy miért látta az utókor, köztük Szabolcsi Bence is, oly sikerületlennek a XIX. század második felének magyar zenéjét. A kritikák közreadása révén azonban lehetősége lesz az olvasónak másképpen tekinteni a *Bátori Máriától az Ünnepi nyitányig* tartó hatalmas életműre és kortársai zenéjére.

A cikkek közzétételét a Magyar Művészeti Akadémia és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat együttműködése tette lehetővé.

Tartalmas olvasást kívánunk!

Windhager Ákos

A himnusz műfaji stációi az erkeli oeuvre-ben és utóélete

Erkel Ferencnek a himnusz mint műfaj iránti érdeklődése felébredésében minden bizonnyal meghatározó volt a reformkort követő 1830-1840-es esztendők nemzeti zenei öntudatosodásának közege és Bartay András (Endre), kora polihisztorának inspiratív szerepe. Műfaji elköteleződése a következő évtizedek folyamán több művében köszön vissza. Így 1844-ben született fohászának megidézése az 1857-ben komponált *Erzsébet* operában, az 1867-es koronázásra írt – Szigligeti szövegét saját szavaival kiegészítő – *Magyar Cantate* konkrét műfaji jelölésű záró részében, majd az 1873-as *I. Magyar király-himnuszban*, az *Ünnepi nyitányban*, végül pedig az „Isten tartsd meg országunk királyát...” kezdetű, Jókai versre írott *II. Magyar Király-himnuszban*.

Cikkemben ezen művek jellemző részleteinek bemutatásán túl cáfolni kívánom azt a magát időről időre macacsul tartó feltételezést, hogy Erkel valaha is behódolt volna az uralkodóháznak. Művei „védjegyé”, a magyarság boldogabb jövőjébe vetett hitét annál inkább tekinthetjük egész élete ars poeticájának.

A szakmai pályafutás egyik legkiemelkedőbb, 1844-es esztendejének, valamint a Hunyadi- és a Hymnus-pályázat diadalának közvetlen előzményeként az úgyszintén nemzeti imává nemesült *Szózat* 1843-ban történt megzenésítése tekinthető. Talán a „Gottesglobe” – az akkor hivatalos osztrák himnusz – „ellensúlyaként” is 1843 kora tavaszán Bartay zeneszerzői pályázatot hirdetett Vörösmarty *Szózatára* írandó népmelódiára. Ennek nyertese – mint köztudomású – Egressy Béni lett, dallama máig is nélkülözhetetlen része ünnepeinknek. (Arról Gárdonyi Géza Erkel saját kijelentésére hivatkozó közlése¹ alapján talán kevesebben tudnak, hogy az eredetileg énekhangra és zongorára komponált mű zenekari hangszerelését Egressy alkotótársa, Erkel Ferenc készítette el.²) Őt magát is megragadta a téma, de a nemzeti színházi bírálóbizottság tagjaként nem pályázhatott. A korabeli *Pesti Hirlap* így számol be erről: „*Erkel Ferencz karmesterünk is készítte a Szózathoz zenét, melly mint tudjuk és bizonyosan tudjuk, nem csak a' jutalmazottnál jobb, de magában is jó, s a' Szózat lángeszű költője tetszését is megnyeré, de a' szerző által jutalomra be nem adaték; kérjük ezért a' nemzeti színház igazgatóját, énekeltesse el a' színpadon ezt minél előbb, legalább kárpótlásul, s felszerkentéseül azon reménynek, hogy lesz nem sokára egy a' hazát keresztülriadó nemzeti dalunk.*”³ Alig egy héttel később, május 30-án ezt a *Szózat*-megzenésítést is bemutatták a Nemzeti Színházban. Erkel – eredetileg énekhangra zongorakísérettel komponált – műve mintegy másfél évszázadnyi szunnyadás után Tarczay Zoltán karnagy felkérésére Bárdos Lajos kórusfeldolgozásainak köszönhetően vált ismertté.⁴

Folytatásként rögvést kivéltel tennék a kronológiában, mert – bár keletkezési sorrendben maga a *Himnusz* következne – úgy gondolom a képzeletbeli „i-re” a végén kell majd feltennünk a pontot.

Elővételezésként azonban mégis megemlítendő az 1857-ben a császári pár, még konkrétan Sissi magyarországi bemutatkozó látogatására a Doppler-fivérek és Erkel közös szerzeményeként komponált *Erzsébet* opera, annak is második felvonása. Ez Legány Dezső szavait idézve a *Bánk bán* előtt „*A magyar operairodalom legszebb felvonása*”⁵, amelynek végén orgonakísérettel szólaltatja meg a színpad teljes szereplő gárdája Erkel *Himnusát*. Ehhez 1857-ben igen nagy bátorság kellett, mert négy évvel korábban még

császári pátenst utasított az állami ünnepeken a Gott Erhalte előadására. A *Vasárnapi Ujság* az előadásról szóló beszámolója szerint egy ősz színész „Éljen a király és éljen a haza” köszöntéssel emelt poharat az uralkodó párra.⁶ A hagyomány szerint később Sissi – már Erzsébet királynéként – Vörösmarty Szép Ilonkájából idézett gondolattal viszonzta e királyköszöntést: „*Hadd folytassam én is: Addig éljen, míg a honnak él.*”⁷

Alighanem e gesztus is bátoríthatta Szigligeti Ede szövegírói tevékenységét, amikor Ferenc József 1867-es királlyá koronázása alkalmából megírta *A szent korona* című ünnepi előjátékát. Erkel Ferenc pedig e mű befejező részének szövegére komponálta a (2010 óta magánkiadásban ismét hozzáférhető) *Magyar Cantate*-t.⁸ A bemutató a szerző vezényletével Pesten a Nemzeti Színházban volt 1867. június 11-én. Az előadást a korabeli feljegyzések szerint másnap megismételték.

A mű 34 ütemes zenekari előjátékkal⁹ (Moderato Religioso) kezdődik Esz-dúrban, amely nemcsak hangnemében, hangvételében, de a basszus szólamok teljes első ütemével is utal a *Himnusz* bevezető motívumára. Amelyet azután közvetlen ehelyütt még kétszer ismételnek meg alap-, illetve kvintimitációban további hangszercsoportok, sőt az „bújtatva” a továbbiakban is feltűnik a műben. Erkel már itt finom utalást tesz a nemzeti szimbólumok egységére, az előjátékban megjelenő másik zenei gondolat pedig végigvonul a darab következő, énekes részeiben is. (A partitúra szerint a hangszeres prelúdiumot Szigligeti darabjában próza követte.)

A mű középső, „Cantate” szakaszában a hangnem Gesz-dúrba vált, a négy szólista és a kórus váltakozva énekelve tárja eléink az azt a pillanatot, amikor István király Mária oltalmába ajánlja Magyarországot, illetve a nemzetet megtestesítő legfőbb szimbólumot, a Szent Koronát: „*Istennek anyja, mennynek Asszonya, fogadd kegyedbe e szent koronát! Küldj égi áldást késő korban is...*” Ezt a képet több, látszólag a királyt éltető gondolat követi. Erkel már életében is többször vádolták azzal, hogy behódolt az uralkodóháznak, holott aki belát a sorok közé és érti a zenei motívumokba rejtett utalásokat, az pontosan az ellenkezőjét hallhatja ki ebből a műből is: „*Legyen hatalmas s boldog a király, (azért) hogy boldogítsa a magyar hazát... A királyi eskü záloga, hogy szent a törvény s a nemzet joga.*” Utóbbi akár egy ultimátummal is felér! Vagy egy másik: „*Éljen a király! A szelíd békében boldogított népe áldást mond fejére.*” Minden valamire való királyt dicsőítő motívum triumfáló dúr akkordokban szólal meg az európai zenei gyakorlatban. Nem úgy Erkelnél, aki az akkordfelbontást leszállított hetedik fokra zárja, amivel feszültséget teremt, feltételes módot fogalmaz, s egyben felszólít. Nem mást, mint az uralkodót, akinek mellesteg a darab szól.¹⁰

Az Erkel számára legfontosabb dologról a mű harmadik, 64 ütemes „Hymnus” részének – amely egyfajta tükörmotívuma a bevezető dallamnak – Szigligeti szövegét saját szavaival kiegészítő kezdősorai tanúskodnak: „*Ó áldd meg Isten a magyar királyt, Ó áldd meg Isten a magyar hazát!*” Különösen ez utóbbit, a magyarság boldogabb jövőjébe vetett hitét tekinthetjük egész élete ars poeticájának. Művét végül egy virtuóz, 25 ütemes Presto zenekari rész zárja.¹¹

1867 után legközelebb csak 1953 tavaszán hangozhatott el a *Magyar Cantate* a Kolozsvári Zeneművészeti Főiskolán Lakatos István, az intézmény zenetörténet-tanára jóvoltából, aki 1951-ben találta meg a mű partitúráját Marosvásárhelyen Erkel zongoraművész-tanár dédunokájánál, (Henszelman) Erkel Saroltánál.

A Zeneműkiadó Vállalat 1963-ban ugyan megjelentetett egy *Ünnepi kantáta* kottát szoprán, alt, tenor, basszus szólóra és vegyeskarra, de az '50-es évek szellemiségéhez és elvárásaihoz igazított, a történelmi múltat megtagadó, az új eszmét hirdető szocialista-realista szöveggel. („*Mi fényre vágytunk, s ránk csak éj borúlt, felhőkbe burkolt égbolt volt a múlt...*”

„*Am a szívben tiltva élt a vágy, hogy legyűrjük az éjt, a vak homályt...*”) Érdekességképpen az egyetlen szóazonosság a kétfajta szövegben a zenekari bevezetést követő „Cantate” rész 84. ütemében található „honfi” szó, természetesen merőben más kontextusban.

Ismét eredeti szöveggel csak 1994. június 15-én, a *Hymnus* születése 150. évfordulójának ünnepi hangversenyén a Zeneakadémián mutatta be a művet e sorok írója a Magyar Rádió Énekkarának szólistái, valamint az Erkel Ferenc Kamarakórus közreműködésével, Almási László Attila orgonaművész kíséretével.

Újabb másfél évtized elteltével sikerült a régóta dédelgetett tervet megvalósítani; a Marosvásárhelyen élő Erkel-ükunoka, Szőnyi Zoltán karmester jóvoltából 2010 tavaszán kézhez kapva az eredeti partitúra másolatát, lehetőség nyílt a teljes kórus- és zenekari kottaanyag elkészítésére. Ennek nyomán hangozhatott el ismét eredeti formájában, s válhat reményeink szerint minél szélesebb körben ismertté Erkel Ferenc *Magyar Cantate*-je, hogy végre elfoglalja megérdemelt helyét a magyar zenetörténetben.

Az előző darabhoz hasonlóan az uralkodóhoz, szövegíróként pedig szintén Szigligeti Edéhez kapcsolódik az eredetileg vegyeskarra és zenekarra írott *I. Magyar király-himnusz*.¹² Korabeli bemutatója 1873 novemberében, Ferenc József trónra lépésének 25. évfordulóján volt egy nemzeti színházi diszeloadás részeként Erkel Ferenc vezényletével, amelyen a színház egész társulata magyar népviseletben jelent meg. De beszédes a címadás is, hiszen az uralkodás évfordulója a császárhoz kapcsolódik, a köszöntés viszont már a magyar királynak szól. Szövege talán kissé konformistának tűnik, ekkor azonban már épp negyedszázaddal vagyunk túl a szabadságharc leverését követő haynauai megtorláson, az azt követő lassú, de mégis egyirányú konszolidáción, annak szimbolikus tiaráján, az imént már megidézett koronázáson és a haza bölcse, Deák Ferenc egyengette kiegyezésen. Aki – nem mellékesen – először használta Erkelrel kapcsolatosan a „karnagy” kifejezést. A darab ma inkább Szabó Miklós szövegével – Éljen a haza! – ismert.

Majd’ másfél évtizeddel később ugyancsak jubileumra, a Nemzeti Színház megnyitásának 50. évfordulójára készült az *Ünnepi nyitány*, amelynek bemutatója 1887. szeptember 28-án volt. A művet Erkel felkérésre komponálta, amely az iránta való vitathatatlan tiszteletet tükrözi. Annak a muzsikusnak a megbecsülését, aki ekkorra már egy korszak szimbóluma, a magyarság első számú zeneszerzője.

A nyitány zenei témáinak nagyobbik része korábbi műveiből ismerhető. Többek között felhangzik benne a *Sarolta* két motívuma, korálszerűen, bár töredékesen megidézi saját *Hymnus*át is, dallami szempontból azonban sokkal konkrétabban ráismerhető Egressy Béni *Szózata*. S bár az 1800-as évek vége felé valójában már nemigen lehetett újat mutatni az évszázados múltra visszatekintő szonátaformában, a zenemű kidolgozásának kivételesen igényes volta mégis igazolja az alkalmazott forma létjogosultságát. Erkel kompozíciója épp a többféle zenei téma, ugyanakkor az egymástól merőben különböző karakterek mesteri ötvözése révén tölti be ünnepien összegző küldetését, a magyar nemzeti romantika és saját életútja elválaszthatatlan esszenciáját.

A zeneszerző 1892. augusztus 19-én állt életében utoljára pulpituson. Ebben az évben komponálta a *II. Magyar király-himnusz*t Jókai egy esztendővel korábban írt „Isten tartsd meg országunk királyát” kezdetű versére és adta elő további két Petőfi-megzenésítéssel (*Elvennélek én..., A faluban utcahosszat...*) együtt. A költemény mondánivalója, az uralkodónak szánt üzenete a harmadik versszakban válik nyilvánvalóvá; az ő feladata minden korban és helyzetben a jognak, a szabadságnak védelme, a viszályok

elhárítása. A kórusmű zongorabevezetésének 3-4. ütemében – bár némiképp transzformálva, de – nem kifejezetten hízelgő módon felfedezhető a *Hymnusz* „Ha küzd ellenség-gel” zenei sora. A darab Erkel halála után két esztendővel, 1895-ben jelent meg nyomtatásban Harrach József *Arany lant* és *Magyar Arion* gyűjteményeiben zongorakisérettel. Az eredeti kézirat viszont ismeretlen, mint ahogy a zenekari kíséretéről sem tudunk.¹³

„Minden nemzetnek megvan a maga néphymnusza, mellyel királyát élteti. A britnek *GOD SAVE THE KING*je, a németnek *GOTT ERHALTE*je stb. A magyar még nem bir ilyennel. Avagy kevesebb loyaltás melegítené keblünket? Bizonyosan nem. [...] Be dicső volna birni egy nagyszerű néphymnuszt, mellyre Vörösmartynk' koszorúzott koboza és Erkelünk' gyönyörű lyrája egyesülnének. Rajta dicső magyar költér!”¹⁴ Alig egy hétre rá, 1844. február 29-én Bartay András zeneszerző, tankönyvíró, a reformkori kulturális vezetés kiemelkedő képviselője, aki az 1843–1844-es esztendőben állt igazgatóként a pesti Nemzeti Színház élén: „ismét 20 arany pálya díjt tűz ki a' legjobb népmelodiáért – KÖLCSEY FERENC KOSZORÚS KÖLTŐNK' HYMNUSÁRA' ének és zenekarra téve. [...] A pályaművek beküldésének határnapja 1844 május 1ső napja...”¹⁵

A jó három hónappal későbbi beszámoló szerint „egy több műkedvelő urakból alakult választmány” június 15-én hozott egyhangú határozata alapján „a beküldött 13 műek közül – melyek között számos dicséretreméltó szerzemény van – legtekéletesbnek, minden megkívántatóságot magában leginkább egyesítőnek lenni találtatott (pedig közértelemmel) az I. számmal, és 'Itt az írás olvassátok' [sic!] jeligével ellátott pályamű, melly a mondott díjat nyerendi...”¹⁶ Amint az írásból is kiderül, Erkel – mert övé volt az egyes számú pályamű – jeligeként Kölcsey *Vanitatum Vanitas* című versének első két sorát idézte, a nyomda ördöge azonban itt is közbeszólt: „Itt az írás forgassátok, Érett ésszel, józanon...” A *műkedvelő urak* összegzést pedig érdemes kicsit pontosítani, hiszen többek között olyan neveket takart, mint Petrichevich Horváth Lázár, Szigligeti Ede vagy Vörösmarty Mihály... A zenei *Hymnusz* születésnapjának tehát 1844. június 15-ét tekinthetjük. (Különös egybeesés, hogy szerzője negyvenkilenc esztendővel később, 1893-ban ugyanezen a napon hunyt el Budán egy Diana úti villában.)¹⁷

A himnusz tehát mint műfaj, akár konkrétan vagy utaló jelleggel a nemzeti fohászunkra, de mindenképpen meghatározó, központi szerepet töltött be Erkel énekes műveiben. Ha nem is életmű-kronológiában, de műfaji szempontból mégis a legmeghatározóbb maga Erkel *Hymnusza*, amelynek 2019. június 15-én volt a 175. születési évfordulója. Ahogy ő megkomponálta a korabeli Nemzeti Színház zenekarára a ma ismertnél jóval puritánabb hangszereléssel; verbunkos stílusjegyekkel, apró nyújtott ritmusokkal, 32-ed felfutásokkal a vonós szolamokban és a nándorfehérvári diadalt, valamint a pozsonyi diákkort idéző harangszóval a bevezető és a záró ütemekben. Egyetlen eltérésként – Lukin László tanár úr egykori szótalányával élve: a „közének” számára – az egyházi gyakorlatban majd' évszázada jelen lévő B-dúr transzpozícióban is rögzítettük 2000-ben a Ciszterci Szent Alberik Kórus és a MÁV Szimfonikus Zenekar előadásában.¹⁸

Legutóbb 2013 nyarán készítettünk felvételt a MÁV Szimfonikus Zenekarral Erkel eredeti partitúrája alapján a Magyar Olimpiai Bizottság felkérésére sportolóink hazai és nemzetközi versenyeken történő méltó, ugyanakkor autentikus zenei delegálására.¹⁹

Erkel Ferenc *Hymnusát* annak 1844-es keletkezése óta többen átdolgozták, a műből sokféle átírat született. Közülük több mint két generáció óta máig a legismertebb Dohnányi Ernő hangszerelése. A történeti hűség kedvéért azonban tisztázni kell, hogy bár ezt a változatot a XX. század egyik valóban legkiválóbb magyar muzsikusa hangszerelte, mégis

a kották (és a felvételek) összehasonlításából egyértelműen kiviláglik, hogy Dohnányi *feldolgozása* (különösen a *magyaros zenei elemek tekintetében, azok teljes elhagyása miatt*) az eredeti **Erkel-műtől** lényegesen különbözik. Ezen fontos elemek, jelentős eltérések a következők:

- verbunkos nyújtott és éles ritmusok, valamint a záratokban (rövid – „secco”) nyolcadok alkalmazása,
- harmincketted futamok felvezetése a fő motívumok kezdőhangjaira hat helyütt a vonósszólamokban,
- Erkel eredeti zenekari hangszerelésében ütőhangszerként csak üstdob, illetve a bevezető és a záró négy ütemben harangszó (vagy tam-tam) szerepel; t. k. a *kisdobot, nagydobot, a cintányért Dohnányi* a korszak – vélhetően elvárt – későromantikus hangzásképzéhez igazodva *1938-ban illesztette átíratának partitúrájába,*
- a csúcspont harmóniai megváltoztatása
- az utolsó himnuszor – az európai gyakorlatból jól ismert – megismétlése, bár időskori (*kíséret nélküli*) kórusletéjébe ezt Erkel sem írta bele.

Mindezek figyelembevételével az Erkel Ferenc által írt nemzeti fohász karaktere, ritmusa, tempója megalapozottan vélelmezhetően jóval frissebb, gyorsabb volt a mai gyakorlatból ismertnél, illetve a felvételek révén megszokottnál. Az eredeti mű puritánabb hangzású verbunkos jellege, s ebből fakadó tempója idővel azonban nemcsak megkopott, de lassan a feledés homályába is merült. A mindmáig egyetlen kottahű felvétel 2000-ben, a magyar millennium esztendejében készült el az eredeti nemzeti színházi zenekari létszámmal Esz-dúrban a Ciszterci Szent Alberik Kórus és a MÁV Szimfonikus Zenekar előadásában.²⁰

2013-ban a **Magyar Olimpiai Bizottság** felkérésére ismét **Erkel Ferenc partitúráját** alapul véve készítettük el a MÁV Szimfonikus Zenekarral a **NOB** lausanne-i archívuma számára **az olimpiai játékokon a jövőben elhangzó magyar himnusz** felvételét. A nemzetközi standard elvárásainak megfelelően ez egy énekszólam nélküli zenekari előadás másfél percben, a közönségi éneklésre is alkalmas B-dúr hangnemben.²¹ Különlegessége továbbá a *zeneszerző által a kotta külön sorában jelzett, ám korábbi hangzóanyagokban még sosem hallott „harangs(z)ó”,* amely egyértelmű utalás az 1456-os fényes nándorfehérvári diadalra, amellyel egyidejűleg III. Callixtus pápa Európa-szerte elrendelte a déli harangszót.²²

2019. június 15-én a Nemzeti Múzeum dísztermében az Erkel által alapított Filharmóniai Társaság Zenekarával, mintegy 120 tagú előadói apparátus közreműködésével adtunk emlékhangversenyt Áder János, a Magyar Köztársaság elnöke védnökségével. Az ünnepi hétvégét követően keresett meg dr. Bencze Izabella jogász asszony azon szándékával, hogy civil kezdeményezést kíván indítani Erkel eredeti művének visszaállításáért a Magyar Köztársaság Alaptörvényében rögzítettek szellemében. Ennek folyományaként számos cikk és interjú után kaptunk értesítést, hogy az emberi erőforrások minisztere támogatásra méltónak találta a Budapesti Filharmóniai Társasággal közös – már lezajlott és megvalósítandó – rendezvényeinket a *Himnusz* 175 éves évfordulójának megünneplésére. December 1-én korábbi terveink szerint a Pesti Vigadóban hivatásos együttesekkel – a Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekarával és a Magyar Állami Operaház Kórusával – rögzítettük Erkel eredeti *Himnuszát* 1844-es partitúrája alapján, „közének számára”, vagyis mindenki által énekelhető módon. A képi és hangfelvételt szakmai beszámolólevél kíséretében juttattuk el az Emberi Erőforrások Minisztériumába, amely így először 2020. január 22-én hangzott el hivatalosan a Kultúráért Felelős Államtitkárság magyar kultúra napi ünnepségén az Uránia Filmszínházban.²³

IRODALOMJEGYZÉK

- F. DÓZSA Katalin: *A világ legszebb asszonya = Rubicon*, 2017, 1. sz.
 LEGÁNY Dezső: *Erkel Ferenc művei és korabeli történetük*. Bp., Zeneműkiadó, 1975, 32., 23.
 SOMOGYVÁRY Ákos: *Magyar Cantate. A Szent Koronáról. Előszó a nyomtatott partitúrához*. 2010.
 SOMOGYVÁRY Ákos: *A reformkori Nemzeti Színház kezdeményezései. A Szózat és a Hymnus megzenésítése, kései utóéletük = Zeneszó*, 2010. január 24.
 SZÖNYINÉ SZERZŐ Katalin: *Gondolatok egy emlékhangverseny után = Liszt magyar szemmel*, 2017. október 29. Utánközlés: *Zeneszó*, 2017, 9. sz.

JEGYZETEK

- 1 FABÓ Bertalan: *Erkel Ferenc Emlékkönyv*. Bp., Pátria, 1910, 212, 1.
- 2 LEGÁNY Dezső: *Erkel Ferenc művei és korabeli történetük*. Bp., Zeneműkiadó, 1975, 32., 23. *Pesti Hírlap*, 1843. május 25.
- 3 HYMNUS – A Ciszterci SZENT ALBERIK Kórus a magyar millenniumra készített CD-felvétele (SACD001 2000, 2002) 4. track. Vezényel: Somogyváry Ákos.
- 4 SZÖNYINÉ SZERZŐ Katalin: *Gondolatok egy emlékhangverseny után = Liszt magyar szemmel*, 2017. október 29. Utánközlés: *Zeneszó*, 2017, 9. szám
- 5 *Vasárnapi Ujság*, 1857. május 10.
- 6 F. DÓZSA Katalin: *A világ legszebb asszonya = Rubicon*, 2017, 1. sz.
- 7 SOMOGYVÁRY Ákos: *Magyar Cantate. A Szent Koronáról. Előszó a nyomtatott partitúrához*. 2010.
- 8 FERENC ERKEL CHORAL WORKS – Hungaroton Classic HCD 32863 20. track *Magyar Cantate* 02:02 mp-ig – MÁV Szimfonikus Zenekar. Vezényel: Somogyváry Ákos.
- 9 FERENC ERKEL CHORAL WORKS – Hungaroton Classic HCD 32863 20. track *Magyar Cantate* 02:03-tól 07:15 mp-ig – Schnöller Szabina, Heim Mercedes, Kovács Barna, Jekl László, Musica Nostra Nőikar (Mindszenty Zsuzsanna DLA), Pécsi Bartók Béla Férfikar (Lakner Tamás DLA), MÁV Szimfonikus Zenekar. Vezényel: Somogyváry Ákos.
- 10 FERENC ERKEL CHORAL WORKS – Hungaroton Classic HCD 32863 20. track *Magyar Cantate* 07:16-tól – Schnöller Szabina, Heim Mercedes, Kovács Barna, Jekl László, Musica Nostra Nőikar (Mindszenty Zsuzsanna DLA), Pécsi Bartók Béla Férfikar (Lakner Tamás DLA), MÁV Szimfonikus Zenekar. Vezényel: Somogyváry Ákos.
- 11 FERENC ERKEL CHORAL WORKS – Hungaroton Classic HCD 32863 20. track *Magyar Cantate* 07:16-tól – Schnöller Szabina, Heim Mercedes, Kovács Barna, Jekl László, Musica Nostra Nőikar (Mindszenty Zsuzsanna DLA), Pécsi Bartók Béla Férfikar (Lakner Tamás DLA), MÁV Szimfonikus Zenekar. Vezényel: Somogyváry Ákos.
- 12 FERENC ERKEL CHORAL WORKS – Hungaroton Classic HCD 32863 2. track *I. Magyar király-himnusz* – Pécsi Bartók Béla Férfikar. Vezényel: Lakner Tamás DLA.
- 13 HYMNUS – A Ciszterci SZENT ALBERIK Kórus a Magyar Millenniumra készített CD-felvétele (SACD001 2000, 2002) 10. track. Zongorán közreműködik Áchim Erzsébet. Vezényel: Somogyváry Ákos.
- 14 *Honderű*, 1844. február 24.
- 15 *Regélő Pesti Divatlap*, 1844. március 3.
- 16 *Honderű*, 1844. június 22.
- 17 SOMOGYVÁRY Ákos: *A reformkori Nemzeti Színház kezdeményezései. A Szózat és a Hymnus megzenésítése, kései utóéletük = Zeneszó*, 2010. január 24.
- 18 HYMNUS – A Ciszterci SZENT ALBERIK Kórus a magyar millenniumra készített CD-felvétele (SACD001 2000, 2002) 1. track. Közreműködik a MÁV Szimfonikus Zenekar. Vezényel: Somogyváry Ákos.
- 19 <http://olimpia.hu/magyarorszag-olimpiai-es-sport-himnusz>
- 20 HYMNUS – A Ciszterci SZENT ALBERIK Kórus a magyar millenniumra készített CD-felvétele (SACD001 2000, 2002) 12. track. Közreműködik a MÁV Szimfonikus Zenekar. Vezényel: Somogyváry Ákos.
- 21 http://www.nemzetisport.hu/egyeb_egyeni/mob-itt-meghallgathato-a-himnusz-olimpiai-valtozata-2282181
- 22 *Az olimpia előtt a magyar Himnusz olimpiai felvételéről*. Az Erkel Ferenc Társaság közleménye, 2016. augusztus 1.
- 23 https://www.youtube.com/watch?v=Iypr_XM9q28&feature=youtu.be

Kottával írt történelem

Párhuzamok Erkel Ferenc és Szörényi Levente életművében

„A Hunyadi László és a Bánk bán valójában nem történelmi opera, hanem egy nemzeti mitológia szép művészi megőrkítése” – írja Fodor Géza¹ a *Muzsika* című lapban a Hunyadiról készített *Erkel vákuumban* című zenekritikájában. Fodor megállapítása arra a jelentős különbségre hívja fel a figyelmet, amely a színpadi művekben gyakran megjelenő általános történelmi téma keretei és a számos politikai-társadalmi üzenettel megtöltött mítoszteremtés között húzódik. Erkel operáin kívül egyetlen zeneszerző színpadi műveire áll meg ez az állítás, Szörényi Levente alkotásaira. A két életmű között ezen kívül is számos zenei, történelmi, társadalmi kapcsolatot, párhuzamot találunk. Különösen időszerű ezekről a kapcsolódási pontokról beszélni, elsősorban a *Bánk bán* és az *István, a király* összehasonlítása kapcsán, hiszen a nemzeti alapterv részeként mindkét mű minden magyar iskolás gyermekhez eljut az iskolai ének-zene oktatás részeként. Ennek egyik oka, hogy ez a két mű a kulturális nemzeti minimum részeként azon magyar zeneművek közé tartozik, amelyeket életkortól és zenei képzettségtől függetlenül a legtöbb magyar ember ismer. A másik szempont, amiért érdemes a témával foglalkozni, hogy láthassuk, a ma népszerű könnyűzenei művek is ezer szállal kötődnek a magyar zenetörténet komolyzenei előzményeihez, azok ismerete nélkül nem érthetők meg.

A két szerző operái, különösen a *Bánk bán* és az *István, a király* közötti párhuzamok sora nem független attól a ténytől, hogy nagyon hasonló politikai-társadalmi szituációban született művekről beszélünk, olyanokról, amelyek találkoztak a nemzet akkori vágyaival, problémáival, az aktuális rendszerkritikával. Éppen ezért is váltak a történelmet, a társadalmi változásokat formáló alkotásokká, s talán ezért is tekintjük annyira forradalmi jelentőségűnek ezt a két művet. Az *István, a király* királydombi ősbemutatóját például a politikai elemzők közül is többen egyenesen a rendszerváltást előkészítő eseményként tekintik. Ugyanakkor talán ez is az oka annak, hogy ez a két darab és a mondanivalója – miközben a világ teljes magyar lakosságát megéri – nemzetközi téren nem igazán tudott komolyabb pályát befutni, annak ellenére, hogy a jellegzetes magyar konfliktushelyzetek mellett olyan általános jelenségeket mutatnak be, mint a féltékenység, a testvérharc, vagy épp a szegénység, az elnyomás, a vallási intolerancia és az ezek elleni küzdelem.

A témaválasztás mint a politikai rendszer kritikája és az aktuálpolitikai mondanivaló nagyon fontos szerephez jut a művekben, miközben valóban egyfajta mítoszteremtés zajlik. Mindkét szerzőnél fontos üzenetté válik a cselekmény, a történelmi párhuzamokkal hívják fel a figyelmet az újra aktuális problémákra, a mítoszteremtés pedig ugyanezt pozitív példa- és iránymutatással erősíti meg. A közös mondanivaló is egyértelmű: magyarok egy csoportja a nemzet hagyományait érzi veszélyeztetve, mert egy idegen kultúrát próbálnak meg felülről az országra erőltetni, és közben egy belső elnyomás is fennáll.

A *Bánk bán* keletkezéstörténete közismert. Erkel esetében a magyarságra való tudatos eszmélés bár korábbi, a visszavonhatatlan elköteleződést és a magyar történelmi témák elsődlegessé válását az 1848–1849-es szabadságharc és annak leverése hozta el, amely óriási traumaként érte az egész nemzetet.

Az *István, a király* keletkezésével kapcsolatban több eseményt is meg kell neveznünk. Ugyanez az eszmélés és elköteleződés Szörényi Leventénél, ha nem is ekkora traumaként, de mégis erőteljes hatásként az 1968-as csehszlovákiai események követ-

keztében kezdődik, amikor az Illés együttes éppen azokban a napokban nyerte meg a táncdalfesztivált, amikor a prágai tavaszt eltiporták. Elindultak turnéra mint a táncdalfesztivál győztes együttese, és meg kellett állniuk az úton, mert szó szerint szembejöttek a tankok a magyar sorkatonákkal. Persze 1956-ról és úgy általában a rendszerkritikáról nem ekkor hallottak először az Illés tagjai, de világosan kimutatható, hogy ez az a pont, amiktől az erőteljesebb politikai üzenetű számok irányába indul a Szörényi-Bródy-páros.

Ennek az eseménynek a folyománya az 1971-ben megjelent úgynevezett „fehér lemez”, amelyen az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatából vett részletekre írt beatoratórium található, és amely a mai napig jelentősnek és aktuálisnak tekinthető akár zeneileg, akár mondanivalójában. Ha zeneileg nézzük, ez az első szvitszerű, összefüggő Szörényi-zenemű, amelynek nyitó tétele, a *Te kit választanál?* később az *István, a király* nyitószáma lett, tehát tagadhatatlan az összefüggés a két mű között. A másik kapcsolódási pont az, hogy az *István, a király* sem opera a szó igazi értelmében, sokkal inkább szvitszerű a szerkesztése. Azt is fontos megemlíteni, hogy itt jelenik meg elsőként hangsúlyozottan a tudatos üzenet, a politikai, társadalmi utalás.

Erősíti a kapcsolatot a két mű között, hogy a *Bánk bán* és az *István, a király* bemutatásának körülményei is hasonlóak voltak. Az elnyomás, a jól eltalált párhuzamok egyfajta nemzeti ünneppé alakították mindkét bemutatót, és ehhez az érzéshez próbált minden előadás alkalmával visszatérni a közönség. Nyilván annak is oka van, hogy bő 100 évnek kellett elteltie, mire annyira megváltozott a zenei ízlés és a korstílus, hogy a *Bánk bán* mellé nemzeti operának odakerülhetett az *István, a király* is. Jelen tanulmányban a társadalmi-politikai párhuzamok mellett két fontos zenei kapcsolódási pontra fókuszálok az Erkel- és Szörényi-életműben: a népzene és az Erkel által megzenésített Himnusz motívumainak jelentőségére.

A művek hangszerelési és zenei kapcsolódási pontjai: a népzene és a népi hangszerek

Az egyik legfontosabb kapcsolódási pont Erkel Ferenc és Szörényi Levente között a népzene mint a nemzeti jelleg kifejezésének egyik legfontosabb eszköze, ezen belül pedig egyfelől a népi hangszerek zenekarba emelése, másfelől pedig a népzene feldolgozásának, megjelenítésének a módja és jellembrázolási funkciója.

Erkel népzenevel való találkozása közismert: Pozsonyban hallotta Bihari Jánost hegedülni, és ez életre szóló élményt jelentett számára. A kortársak közül nem volt egyedül azzal a törekvésével, hogy a zenei nyelvet magyar népzenei, pontosabban népies műzenei elemekkel tegye magyaros jellegűvé, elég, ha csak Liszt Ferencet említjük. Tudjuk, hogy a verbunkos reneszánszát élte ebben a korszakban, virágzott a palotás és a csárdás, ugyanakkor tény az is, hogy Erkel Kolozsváron nemcsak népies műzenét, hanem számos magyar népdalt is hallott.

Szörényi Levente találkozása a népzenevel korábbi, mint a táncházmozgalom '72-es megjelenése, sőt bizonyos értelemben éppen az ő egész korai, az Illés-számokban megjelenő népzenei feldolgozásai voltak azok a pontok, amelyek inspiráltak és a népzene felé fordították a táncházmozgalom elindítói közül sokakat, például Sebő Ferencet és Halmos Bélát, akik erről maguk is többször beszéltek. Ez tehát egy nagyon tudatos népzene felé fordulást és a kort megelőző népzenei ismereteket feltételez, hiszen az Illés alkalmazott már a hatvanas években népi hangszereket – citerát, furulyát –, illetve konkrét népdalokat dolgozott fel. Utóbbira példa a Bródy János által jegyzett *Atkozott féltékenység* című Illés-szám, amely tulajdonképpen az ismert, Pátria-lemezen is megjelent Lajtha-gyűjtés 1942-ben rögzített *Elmegyek, elmegyek* kezdetű széki népdalának szó szerinti áttemelése egy új, saját szöveggel, érdemben még a kíséző harmóniasor sem változik.

Ugyanakkor említhetnénk Szörényi Levente több Illés-számát is, amelyek nem szó szerint átemelt népzenei dallamok, de motívumaiban, dallamépítkezési struktúráiban teljesen a népzénét idéző melódiák. Ilyen a *Virágének* a végén tekerőlanttal, a *Sárga rózsza* citerával, a *Március 1848*, az *Alig volt zöld* kezdetű dal, vagy az *Amikor én még kisserác voltam* furulyával.

Éppen az utóbbi kettő a bizonyítéka annak, hogy nemcsak magyar népzenei kapcsolatokban bővelkedő Illés-számokat találunk már rögtön az Illés együttes első éveiből, de a délszláv dallamvilágot is több számban felfedezhetjük, a Szörényi-család által gyakran hallgatott belgrádi rádió népzenei adásainak köszönhetően. Ekkor még jóval Vujicsics Tihamér hazai délszláv gyűjtései előtt járunk. Érdekesség, hogy ezt tudatosítandó a közönségben, a közelmúltban egy egész estés műsort állított össze a Vujicsics együttes és Szörényi Levente, amelynek során számos Illés-szám – többek között az említett két délszláv motívumokra épülő dal – és magyarországi szerb kóló közötti zenei összefüggést, adott esetben pontos egyezést mutatnak be.

Nem tartozik ide szorosán, de azért meg kell jegyeznünk, hogy ez a törekvés nem volt példa nélküli a nemzetközi könnyűzenei életben sem. A Beatles is korán a népzene felé fordult – jó példa erre a *You've got to hide your love away*, vagy a *Norwegian Wood*, ahol az indiai szitárművésszel, Ravi Shankarral dolgoztak együtt –, ráadásul a szitár az Illésnél is megjelenik, éppen az említett fehér Illés-lemezen található *Approximáció*ban.

Szörényi Leventénél a korai Illés-időszak után a folkelemek skálája évről évre növekszik, a Fonográf vagy a szólólemezei bizonyos értelemben az ilyen jellegű zenei kísérletezgetéseknek is nagyon hasznos műhelyei voltak, és a magyar népzene mellett más irányba is kitekintettek. Mindezt kiegészítette az időközben elindult táncházmozgalommal és az autentikus magyar népzenevel való személyes találkozása is, hiszen talán kevesen tudják, de részt vett több korai Muzsikás-lemez felvételén zenei rendezőként. Sebestyén Mártával, ifjabb Csoóri Sándorral való megismerkedése is ebből az időszakból ered, és a nyolcvanas évek elején Kallós Zoltánt személyesen is elkísérte egyik mezőségi gyűjtőútjára.

Ezen a ponton jutottunk el az *István, a királyig*, hiszen itt Géza fejedelem temetésén egy konkrét mezőségi halottkísérő hangzik el, amelyet Szörényi Levente élőben hallott ezen a bizonyos mezőségi Kallós-gyűjtésen. Az *István, a király*ban ez a dallam mielőtt átalakul gregorián jellegű vokális melódiává, utalva a népzene és az egyházi zene kölcsönhatásaira, töröksípokon hangzik el. Tudjuk, hogy a ma ismert vonósbanda elterjedése előtt a teljes magyar nyelvterületen „síp-pal-dobbal” zenélhettek. Ez például az archaikusabb és a vonós gyakorlattal csak a XIX. század második felében találkozó gyimesi népzene fűvós megoldásaiban² is tetten érhető, ahogy éppen a Gyimesben gyűjtött *Rákóczi-mars* és annak töröksípszerű hangszerre utaló jellege vezette el a kutatókat a mai Törökország területére. Vujicsics Tihamér éppen a *Rákóczi-mars* törökországi változatáért indult útnak, amikor a repülőgépe lezuhant, a dallam szintén fűvós változatát végül Kobzos Kiss Tamásnak sikerült megtalálnia egy törökországi gyűjtés során.

A mezőségi zene hatása nem áll meg itt a darabban, valahányszor Koppány lánya, Réka karaktere színre lép, Szörényi Levente megidézi a mezőségi népzénét a dallam-szerkesztés és a díszítések alkalmazása során. Nem egyszer a klasszikus mezőségi vonósbanda is megjelenik hegedűvel és háromhúros népi brácsával, és a kíséretben is visszaköszön az a jellegzetes dúr hármashangzatokra épülő harmonizációs stílus, ami a mezőségi népzeneire jellemző. A „Halld meg, Uram, a kérésem...” kezdetű Réka által énekelt dal sorszerkezete a népdalokéhoz hasonló, kifejezetten – a magyar népzeneben is különlegesnek számító – mezőségi népdalkincsre emlékeztet.

Erkel Bánk bánjában is találunk olyan hangszereket, amelyekkel a népi jelleget próbálta ábrázolni, ilyen például a cimbalom, amelyet egyedülálló módon emelt a zenekarba, de a régi tárogatóhoz hasonló hatást tudott elérni az angolkürttel, amelyet elsőként használt a magyar zeneszerzők közül. Szintén első magyarként alkalmazta a zengőhúros viola d'amorét is. Ez a három hangszer, a viola d'amore, az angolkürt és a cimbalom hárfával kiegészülve együtt akkor szól, amikor Melinda kéri Bánkot, hogy ne átkozza kisleányát. Erkel pikolóval idézi meg a furulyát a Tisza-parti jelenetben, amelynek a zenei anyaga is a valódi magyar népzenevel rokon megoldásokat alkalmaz, ráadásul ebben a részben a verbunkos lassú, gyors, még gyorsabb szerkezete is megjelenik.

A népzene megidézésének módja is sok esetben hasonló: általában nem egy konkrét gyűjtött dallamot hallunk, Géza fejedelem temetését leszámítva, hanem egy olyan dallamot, amelyik különböző ritmikai megoldásaiban, motívumaiban a népzene eszköztárából, Erkel esetében pedig leginkább a verbunkosból építkezik.

A népi elemek a jellemábrázolásban is megjelennek mindkét szerzőnél, Rékát már említettük, ahogy Géza temetését is, ahol az ősi halottkísérő dallam változik át gregorián jellegűvé, érzékeltetve a rockoperában énekes szereplőként meg sem jelenő, ám fontos hivatkozási pontot jelentő Géza fejedelem politikai-vallási életútját.

Erkelnél ugyanezt a jellemábrázoló funkciót tölti be a címszereplő Bánk bán énekszólama, amely az opera első felvonásában az olasz és francia operák nyelvezetét követi, és csak Bánk saját történelmi feladatának, magyar identitásának felismerését követően, a második felvonásban vált át magyaros jellegre.

Ahogy Liszt Ferenc és Erkel bevitte a zenei köztudatba a magyaros jelleget, még ha ők nem is az autentikus népzenevel találkoztak, hanem csak a népies műzenével, az hatott a későbbi magyar szerzőkre is. Ez biztosan nem független a XX. századi népzenei reneszánsztól, Bartók és Kodály munkásságától, ahogy bő száz évvel később a népzene rockzenébe emelése szintén nagy lökést adott a táncművészet népszerűségének. Ahogy a táncművészet indulása előtt megjelenő Illés-dalok inspiráltak későbbi nagy táncművészeket, az is egyértelmű, hogy szélesebb körben az *István, a királlyal* vált ismertté ez az akkor még mindenképp rétegjelenségnek tekinthető revival mozgalom. Azzal, hogy a királydombi ősbemutatón Novák Ferenc „Tata” az összes fontos tömegmozgásnál néptáncot alkalmazott, és hogy a Sebestyén Márta által énekelt Rékát kísérő népzenei elemek – nem mellesleg a táncművészetben szintén egyfajta ikonnak számító ifjabb Csoóri Sándorék – élőben muzsikáltak, azok is szembesültek ezzel a hangzásélménnyel, akik korábban nem nagyon találkoztak az autentikus népzenevel. Nemcsak az mutatható ki, hogy a darab megjelenése után egy csapásra az egyik legnépszerűbb névvé vált a korábban ritkán tekinthető „Réka”, de hirtelen tömegesen kezdtek el fiatalok autentikus népdaléneklést tanulni, éppen Sebestyén Márta hangszínének, hangképzésének hatására, és ugyanezt mondhatjuk el a hangszeres népzenei tanulók számának növekedéséről is.

A Himnusz motívumainak tudatos megjelenítése a Szörényi-művekben

A Himnusz mára az *István, a király* elmaradhatatlan részévé vált, pont úgy, ahogy Beethoven zenéje az elején, hiszen a végén automatikusan elénekeljük. Most azonban nem erről a spontán kialakult szimbiózisról szeretnék említést tenni, hanem a Himnusz jellegzetes motívumainak kevésbé feltűnő feldolgozásairól, megjelenéseiről a Szörényi-művekben, amelyek egyfajta utalásként, mintegy vezérmotívumként ívelnek át szinte az összes színpadi művön. Itt jegyezném meg, hogy a Szörényi-művek' egyébként is jellemző a vezérmotívumokban gondolkodó szerkesztési elv, bizonyos motívumok az

egy rockoperákon belül több ponton, illetve utalásként más művekben is megjelennek. Jó példa erre a Koppány felnégyelését jelölő dallamrészlet, amely nemcsak az István, a király más pontjain, például a Géza temetésén elhangzó „Uram, te jónak láttad elszólitani...” szövegrészénél, de a trilógiában – *István, a király, Veled, Uram!, Árpád népe* művekben – több helyen is megjelenik, és még *A kiátkozottban* is halljuk István király szellemének érkezésekor.

Szörényi Levente vezérmotívumos technikájának első jele a már említett, 1971-ben megjelent *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatáig* nyúlik vissza. Ez az első szvitszerű Szörényi–Bródy-mű, amelynek a kezdő száma az a *Te kit választanál?* című szám, amely 1983-ban az *István, a király* nyitódalaként debütál újra, tudatosan utalva a két mű közötti kapcsolatra. Ebből a dalok egymást zenei kapcsolat és szöveg szerint elrendezett sorrendjéből, vagyis a szvitszerű gondolkodásból fejlődik ki az *István, a király* szerkezete, amelyik annak ellenére, hogy hivatalosan rockopera a műfaja, szerkezetileg egyáltalán nem tekinthető operának. Az *István, a király* négy színre tagolódik, az egyes részekben a dalok sorrendje egymáshoz képest szabályszerűséget mutat, a hasonló vagy azonos karakterű dallamok adott pontokon jelennek meg. Ilyen karakterdarab a helyezkedő nagyurak visszatérő triója, vagy ilyen szabályszerűség alapján találjuk az *Oly távol vagy tőlem* és a *Felkelt a Napunk* című dalokat is a második és a negyedik rész végén. A tudatos utalás a többi szín megfelelő részére, a dallamok visszatérése ebben a szvitszerű szerkezetben már megelőlegezi azt a fajta vezérmotívum-technikát, amely aztán az Árpád népében már wagneri mennyiségben, egy valódi operai szerkezetben van jelen. Éppen a fentiek miatt a Szörényi-féle vezérmotívum-technika és a nagyobb lélegzetű művek origójának ezt az 1970 körüli időszakot, és magát az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát* tekintem.

Szörényi Levente és a *Himnusz*, mint utalásként megjelenő motívum kapcsolatát egy egészen korai, talán kevésbé ismert dátumtól eredeztethetjük. 1970. október 23-án Sopronban koncertezett az Illés, és az 1956-os forradalomról ekkoriban még nem volt szokás megemlékezni, sőt kifejezetten problémásnak számított egy ilyen nyilvános akció. Az Illés tagjai azonban már ekkor megemlékeztek róla a maguk módján a zenei sorok közé rejtve, így aztán ennek a koncertnek a műsorába is becsempészték az erre való utalást. A *Bűbájosok* című filmhez készült egy szám, amelyet pár perces változatban rögzítettek is egy kislemezen, azonban ezt a számot akkoriban közel félórás, hosszú improvizációs szakasszal kibővítve adták elő élőben a koncerteken, általában a műsor megkoronázásaként. Ezen a napon az improvizációs szakasz közepén megjelent a *Himnusz* néhány üteme gitáron, úgy elrejtve, hogy a cenzorok és a besúgók hada minden bizonnyal észre sem vette, s ha mégis észrevették volna, bizonyítani akkor sem lehetett volna a tudatosságot. Ez pedig akkor egy teljesen tudatos gesztus volt, egy kalózfelvétel megőrizte ezt a koncertet a *Himnusz*-feldolgozással.

Még mielőtt a *Himnus*ra térnénk részletesebben, egy rövid kitekintés erejéig a Beethoven-kapcsolatokra is fel szeretném hívni a figyelmet, ez ugyanis szintén tudatos és jelentős a Szörényi-művekben. Ez a párhuzam is mutatja, hogy Szörényi Levente viszonylagos rendszerességgel segíti a közönség asszociációját más szerzők műveire való utalásokon keresztül. Kezdődött ez az *István, a királlyal*, amelynek nyitánya Beethoven István király nyitányának kölcsönzése, a végén rockszekcióval dúsítva a hangszerelést, ez a hangzás vezet aztán át a *Te kit választanál?* című kezdő számhoz. A másik fontos Beethoven-adaptáció az *Egmont-nyitány*, amely az *Árpád népe* nyitányaként jelenik meg, és amely szintén egy rockszekciós megerősítéssel zárul. Amíg az *István, a király* esetében érthető a közös tematika okán a Beethoven-mű, az *Egmont-nyitány* már magyarázatra

szorul. Az *Egmont-nyitány* ráadásul nemcsak utólagos hozzáillesztés a rockoperához, hanem az egész művet átszövi, több ponton is megjelenik a zenekari részekben annak jellegzetes kezdő ritmusa és dallama, egyértelműen jelezve, hogy nem véletlen a darabválasztás. Az *Egmont-nyitány* Magyarországon elsősorban 1956 ikonikus zenéjét jelenti. Szörényi Leventét többször is kérték, hogy írjon 1956-ról szóló művet. Magával a korról tudatosan nem kívánt foglalkozni annak közelsége és a még élő szereplők okán, de az Árpád népe a maga történelmi párhuzamaival felvállaltan az 1956-os hősök előtt tisztelgő opera, és ennek egyik tudatos eszköze a művön végigfutó *Egmont-nyitány*.

A Szörényi-művekben megjelenő *Himnusz*-utalások sorát a keletkezésük sorrendjében ismertetem. Az *István, a király* több dallama is utal a *Himnusz* zenéjére. Egyik jelentős és talán kevesek által ismert pontján egy hét hangból álló motívumot idéz a *Himnusz* kezdősorából, az „Isten, áldd meg a magyart” szövegre eső hangokat más ritmusban, de dallamban teljesen egyező módon halljuk az *Oly távol vagy tőlem* című dalban. Ez kétszer is megjelenik a rockopera során, egész pontosan a „Mondd, mennyit ér az ember” szövegszakasz alatt. További kapcsolat, hogy mindkét szöveg Istenhez szóló imát fogalmaz meg. Ez a zenei rész csúcspontja ki a „Felkelt a Napunk” kezdetű, István királyt éltető himnuszban, amelynek hangszeres bevezetője a domináns szeptimmal, majd a szeptimhangról a szextre lelépő fordulatával egyértelműen a *Himnusz* előjátékát idézi. Maga a *Felkelt a Napunk* kezdőmotívuma is utal a *Himnuszra*, csak a kis szekundos kezdést nagy szekundra változtatva.

Kronológiában *A kiátkozott* következik, amely Kun Lászlónak állít emléket: itt István király látomászerű megjelenése ad lehetőséget a *Himnusz* megidőzésére. Ezen a ponton nemcsak a *Himnusz* dallama, de még a szövege is megjelenik, számos *István, a királyból* való zenei-szövegi idézettel együtt.

A *Veled, Uram!* mint a trilógia része szorosabban kapcsolódik az *István, a király*-hoz, felvállaltan annak a folytatása. Itt háromszor találkozunk egy adott dallal, amely különböző szituációkban, különböző lelki hangulatban mutatja István király belső vívódásait: az elején Imre koronázásában reménykedő, a közepén Imre halálakor öszszesomló és a végén a haldokló, országát Boldogasszonynak felajánló István énekl. Ez az „Uram, nagy a te hatalmad” kezdetű dal, amely a „Szállj fel a csillagokba” lefelé szekundonként ereszkedő dallammotívumát is tartalmazza a hangszeres bevezetésében. A refrén a „Szép, gyönyörű ország”, illetve a „Bús, keserű ország” szövegrész dallamánál a *Himnusz* három kezdő hangját idézi, utalva a *Himnuszra*, szintén egy Istenhez fohászoló szövegnél. Bár nem kapcsolódik szorosan ide, de az úgynevezett régi magyar himnusz, a *Boldogasszony anyánk* is megjelenik a trilógiában, először a *Veled, Uram!* legvégén, majd ugyanezzel a dallammal, teljesen hasonló módon feldolgozva indul az *Árpád népe*, összefogva a trilógiát.

Az *Árpád népében* szintén egy meghatározó ponton találkozunk a *Himnusszal*. Ez a mű a szerkesztési elveket tekintve az első igazi egybekomponált Szörényi-opera, ahol tulajdonképpen szinte minden motívumnak megvan a jelentése és a jelentősége a cselekmény szempontjából. Itt a zárókórusnál szintén a kezdő háromhangos motívum megidőzésével utal Szörényi Levente a *Himnusz* által képviselt gondolatokra. A szöveg szintén himnikus jellegű, csak ezúttal nem Istenhez, hanem a nagy őshöz, Árpád fejedelemhez könyörög a nép: „Nézz le ránk, Táltoskirály”, ebből a „Nézz le ránk” szövegre esik a *Himnusz*-motívum.

Mindezeket összevetve világosan látszik, hogy Szörényi Levente tudatosan fordult Erkel Ferenchez, amikor történelmi témájú zenés színpadi műveit készítette, és kifejezetten utalásként idézi számos ponton a *Himnusz*t. Erkel Ferenc hatása ezzel a magyar

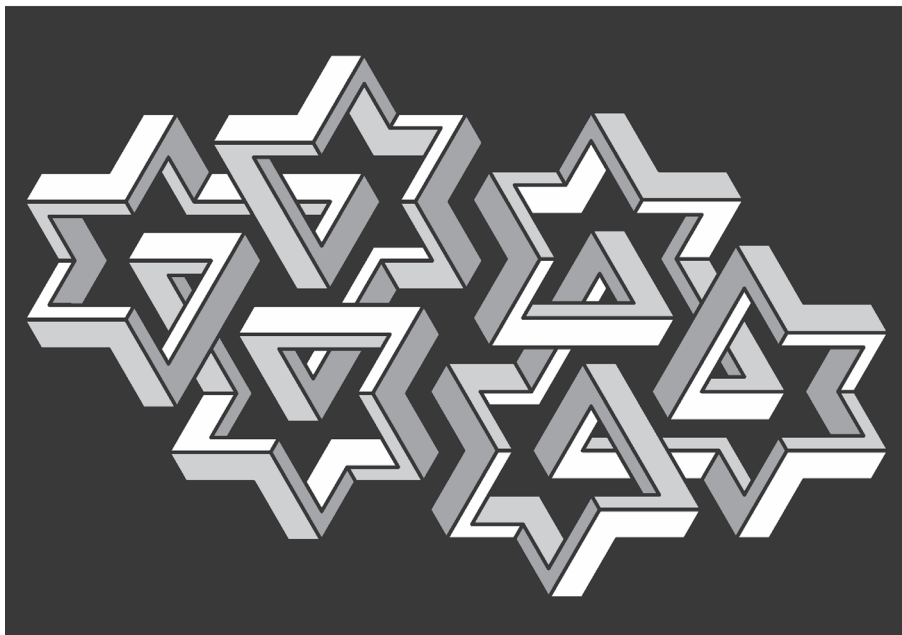
könnyűzenében is egyértelműen kimutatható, ahogy az is egyértelművé válik, hogy a történelmi témájú operák esetében műfajtól függetlenül, több mint száz év múltán is kihagyhatatlan viszonyítási pontot jelent Erkel életműve és zenei gondolkodása.

IRODALOMJEGYZÉK

- FODOR Géza: *Erkel vákuumban, Hunyadi – Erkel Színház = Muzsika*, 2003, 46. évf., 12. sz., 16.
 KISS Eszter Veronika: *A furulya- és hegedűjáték kapcsolata Gyimes hangszeres zenéjében*.
https://folkradio.hu/folkszemle/kisseszter_gyimes/index.php (utolsó leoltés: 2018. 11. 18.)

JEGYZETEK

- 1 FODOR Géza: *Erkel vákuumban, Hunyadi – Erkel Színház = Muzsika*, 2003, 46. évf., 12. sz., 16.
- 2 KISS Eszter Veronika: *A furulya- és hegedűjáték kapcsolata Gyimes hangszeres zenéjében*.
https://folkradio.hu/folkszemle/kisseszter_gyimes/index.php (utolsó leoltés: 2018. 11. 18.)
- 3 Szörényi Levente színpadi művei, filmzenéi kronológiai sorrendben: *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* (beatoratórium, 1971), *Kőműves Kelemen* (rockballada, 1981), *István, a király* (rockopera, 1983), *Fehér Anna* (rockopera, 1988), *Fénylő ölednek édes örömeben* (oratórium, 1989) *Atilla, Isten kardja*, ösváltozat (rockopera, 1993), *A kiátkozott* (rockopera, 1997), *Atilla, Isten kardja*, átdolgozott változat (rockopera, 1999), *Veled, Uram!* (rockopera, 2000), *Ének a csodaszarvasról* (filmzene, 2003), *Elég volt!* (kóruskantáta, 2003), *Árpád népe* (rockopera, 2006).



Erkel Ferenc utódlása a Zeneakadémián Pozícióharcok a zenei életben az 1880-as évek végén

„Szálfa dőlt ki közülünk” – mondta Szabolcsi Bence a Farkasréti temetőben Kodály Zoltán ravatalánál, és ugyanezek a szavak joggal hangozhattak volna el 1893-ban is, amikor Erkel Ferenc, a magyar nemzeti opera megteremtője távozott az élők sorából. Erkel életművének nagyságát kétségkívül a zeneművek hirdetik legtovább és legszembevetőbben, de nem feledkezhetünk meg az intézményvezetés, a szervezőmunka, a tanítás és az előadó-művészet területén szerzett érdemeiről sem. Erkel valóban szálfa volt a magyar zeneélet erdejében, aki nem egyetlen pillanat, hanem közel egy évtized leforgása alatt „dőlt ki közülünk”. Az operák sora megszakadt az 1885-ben bemutatott *István királlyal*, a zenekari műveké az 1887-es *Ünnepi nyitánnyal*, amelyeket követően már csak néhány kisebb kompozíciója – egy dala, egyik kórustételének átírata és két férfikara – készült el.

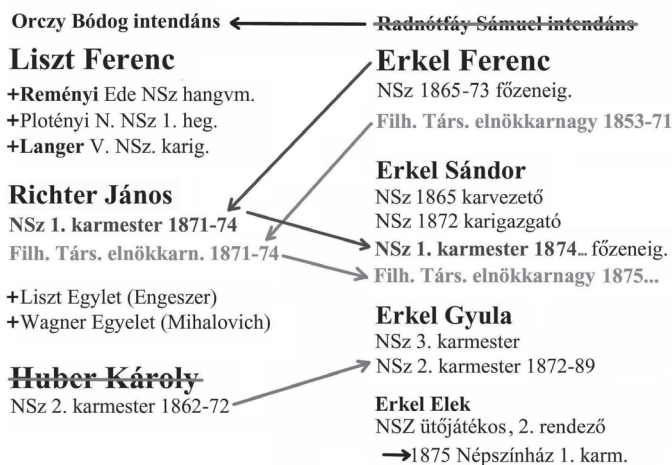
Fokozatosan megvált a pozícióitól is: az 1880-as évek közepén az Operaház nyugalmazott főzeneigazgatójaként már nem volt beleszólása az intézmény ügyeibe, csupán saját műveit vezényelte néhány alkalommal, és az Országos Dalárszövetség karnagyi funkcióját is évek óta Huber Károly töltötte be helyette. A nyolcadik évtizedének közepén járó Erkel számára jelentős megterhelést jelentett igazgatóként a Zeneakadémia vezetése és a zongora-főtanszakos növendékek tanítása.

Ekkor, 1886-ban valóságos lavinát indított el Liszt Ferenc váratlan távozása. Délceg törzse és hófehér koronája óriási robajjal zuhant alá, és egy csapásra átrendezte a zenei élet erőviszonyait. Megbomlott az egyensúly, és a természeti törvények értelmében a hatást ellenhatásnak kellett követnie. Alighanem ennek volt a következménye, hogy a következő, 1887–1888-as tanév elején lemondott verebi Végh János, a Zeneakadémia alelnöke és Liszt helyettese, és vele együtt Erkel is távozott az intézmény éléről, majd egy további esztendő elteltével, 1888 végén a tanítást sem vállalta tovább. Ugyanekkor kérte nyugdíjazását az iskola alapító gárdájának két megmaradt tagja, id. Ábrányi Kornél és Nikolits Sándor is.¹

Néhány évvel ezelőtt, amikor egy konferencián előadással köszönhettem a 70 éves zenetörténészt, Berlász Melindát, hipotetikusán két, egymással szemben álló táborra osztottam a XIX. század második felének vezető hazai muzsikusaikat.² Ugyanis, ha végigtekintünk a művészek sorsának alakulásán, arra lehetünk figyelmesek, hogy a fővárosban történt zenei pozícióváltásokban különös rendszer mutatkozik meg. Ami Liszt és közvetlen hívei érdekében történt az évtizedek során, az gyakran az Erkel-család számára volt hátrányos, és fordítva, az ellenlépések általában a Liszt- és a Wagner-hívek befolyását gyengítették. A szereplők többségét valamilyen módon vagy az egyik, vagy a másik említett táborhoz közel állónak érezzük, és a változások (mondhatnánk: a győzelmek) érdekében tett lépéseket logikus ellenlépések követték, akárcsak egy sakkjátszmában. Az intrikák ma már kibogozhatatlan hálójában és az események láncolatában egyetlen fő rendezőelv mutatkozott: a lépések az erőegyensúly megváltoztatásának vagy visszaállításának rendelődtek alá.

Példaként egyetlen eseményláncot emelek ki az Erkel visszavonulását megelőző évtizedből: 1870 októberében Orczy Bódog lett a Nemzeti Színház intendánsa, aki azonnal a Liszt–Wagner-tábor embereit helyezte vezető pozícióba: Reményi Edét hangversenymesternek,

Plotényi Nándort első hegedűsnek szerződtette, Langer Viktort pedig kinevezte karigazgatónak, aki Liszttel együtt közreműködött Wagner famulusa, a nagy tehetségű Richter János hazahívásában. Richter szinte szabad kezet kapott az intendánstól, és nemcsak a legtöbb opera dirigálását vette át Erkel Ferencről, hanem a Filharmóniai Társaság Zenekarának vezetését is. Közben Liszt-egylet alakult Engeszer Mátvás vezetésével, és a Liszt-hívek hamarosan Wagner-egyesületet is alapítottak Mihalovich Ödön elnöklétével.³



Pozíciók a főváros zenei életében az 1870-es évek első felében

A sorozatos győzelmek miatt a másik tábor válaszlépéseket követelt, és elérte, hogy 1872 áprilisában eltávolítsák a Nemzeti Színházból Huber Károly másodkarmestert, Liszt feltétlen hívét, aki hat évvel korábban – Erkel tiltakozása ellenében – kiharcolta a *Lohengrin* előadását. Ez volt az intézmény első Wagner-bemutatója, Huber vezényletével. 1872-ben Huber joggal gondolta, hogy feláldozták, akárcsak egy gyalogot a sakkjátszmában. Elbocsátásával engesztelték ki Erkel Ferencet, és lehetőséget adtak két Erkel-fiú előléptetésére: Gyula a másodkarmesteri, Sándor a karigazgatói állást kapta meg, majd mire három éven belül Richtert is sikerült elüldözni, Sándor már az első karmesteri, majd 1875-re az igazgatói posztig jutott.⁴

Kik álltak az egyik vagy a másik csoport mögött? Talán ugyanazok, akik elvették Richter kedvét Budapesttől, illetve akik Liszt halálát követően revánsot vettek Erkel Ferencen, és hol ilyen, hol olyan indokkal keltettek botrányt és gyakoroltak nyomást a zeneélet szereplőire. Igaz, hogy Erkel lemondását idős kora és egészségügyi problémái indokolták, de Liszt távozásával úgy érezhette, hogy rajta is csökkent a nyomás, és már nem kell tovább állnia a sarat a bástya ormán.

Utódaiként 1887-ben Mihalovich Ödön zeneszerző, Wagner híve lett a Zeneakadémia igazgatója, és különös módon ő egyetlen év alatt elért sok mindent Trefort Ágoston miniszteriumában, ami Erkelnek hosszú idő alatt sem sikerült: lehetőséget teremtett új tanerők alkalmazására és az előkészítő osztályok indítására, és több tanár magasabb fizetési kategóriába került, állandó, nyugdíjképes kinevezéssel. Támadták is mindenfelől, főként nemzeti oldalról, és a sajtó kirohanásaiban gyakran nevezték a Zeneakadémiát a germanizáció

melegágyágyának, ahol szerintük üldözik a magyar szót, a magyar érzést és a magyar szellemet. Való igaz, három tanár, Koessler János, Passy-Cornet Adél és Popper Dávid⁵ nem tudott magyarul, ráadásul Mihalovich már nem adott Erkel Gyulának főtanszakos növendékeket, így ő ezután csak a melléktanszakon tanított zongorát (kötelező tárgyként az organista- és a zeneszerzős növendékeknek). A *Budapesti Hirlap* 1887. december 10-i számából idézünk egy szakaszt, amelynek lényegében egyetlen megállapítása sem felelt meg a valóságnak, de kellően feltűzelhette a tájékozatlan olvasókat:

„Ha Trefort építette volna az operát, akkor Erkel helyén ma bizonyosan Mihalovich szobra, vagy Passy Cornet asszonyé díszelgne, esetleg Kössleré, az ő német szocialista-kalapjával.

Mikor Liszt Ferenc meghalt, Trefort kárpótolta e kedvenceit s a helyett, hogy a zeneakadémia elnöki székébe a legérdemesb magyar zeneszerzőt ültette volna, - lemondatta az igazgatói állásról, ledegradálta közönséges tanárrá, Mihalovichot pedig megtette Erkel Ferenc fölibe dupla igazgatónak, Passy-Cornet asszonynak adott két, Hansz Köszlernek négy tanári állást. E taktikával nemcsak a legérdemesb magyar zeneszerzőt alázta meg, hanem a zeneakadémián hat magyar tanerőtől sikerült a működési tért megvonnia. S még Trefort miniszter kérdi, miért nem kenyérpálya nálunk a zene s éppen Mihalovich úrtól kérdi ezt! És ketten csodálkoznak, ha a magyar ifjakkal nincs kedvük a zenészpályára lépni.”

Ugyanebben az időben az Operaházban is gyengült az Erkel-család befolyása: már 1886 őszén felröppent a hír, hogy Erkel Sándor igazgatót menesztik, és helyére Nikisch Artúrt hívják haza Lipséből. A napilapok információi szerint Erkel Schwerinbe vagy Karlsruheba kívánt távozni, de sem ebből, sem Nikisch szerződötéséből nem lett semmi.⁶ A hírek azonban mégsem bizonyultak alaptalannak: a Podmaniczky Frigyest felváltó intendáns, Keglevich István októberben valóban felterjesztette a belügyminiszternek Erkel Sándor elbocsátását, majd december 31-én fel is függesztette állásából.⁷ Erkelnek egy teljes évig kellett várnia, mire Keglevich utóda, Beniczky Ferenc kormánybiztos visszahelyezte pozíciójába, de alig tíz hónap elteltével újabb megpróbáltatások vártak rá: Beniczky 1888 októberében Gustav Mahlert nevezte ki igazgatónak, Erkel hatáskörét pedig a vezénylésre korlátozta.⁸ Emellett a következő év áprilisának elején nyugdíjba küldte Erkel Gyulát, az intézmény másodkarmesterét, így a korábbi három helyett hamarosan egyetlen Erkel maradt az Operaház állományában.

A sajtó egy része kezdettől ellenségesen fogadta az „idegen” Mahlert és vele a „magyar” Erkeleket állította szembe, de ugyanazon lapok Erkel Sándort, mint a Filharmóniai Társaság évről évre újraválasztott elnökmagját is támadták nemzetellenesnek vélt műsorpolitikája miatt. Való igaz, nemcsak apjának műveit mellőzte a filharmonikusok hangversenyeiről, hanem számos hazai kompozíció megszólaltatásával is adós maradt. A jellegzetes sajtóvélemények közül a *Budapesti Hirlap* 1887. november 7-i számából idézünk: *„Erkel Sándort, mikor megjelent a karnagyi állványánál, nem fogadta a szokott taps. [...] azt minden rokonszenvünk és tiszteletünk mellett is elmondjuk, a mit évről-évre ismételnünk: hogy érzékeny hiány a hangversenyekben a magyar zene elhanyagolása. Miért nem hallunk soha egy hangot sem a jó Mosonyi Mihály műveiből? Az eredeti, nagy tehetséget igazi vétek végkép elfeledni.*

Például a mai Reinecke-féle »Zenobia«-uvertür helyett örömeztobb hallottuk volna az ő »Álmos«-át.”

Erkel talán javíthatott volna valamelyest a hazai és a külföldi művek arányán, azonban figyelemmel kellett lennie annak a német nyelvű kereskedőrétegnek az ízlésére, amely a zenekar bérleteinek zömét megvásárolta. Nélkülük ugyanis azonnal csődbe ment volna az együttes. Ők pedig szinte kizárólag a *Pester Lloyd*ot és a *Neues Pester Journal*t olvasták, amelyekben zenei téren a bécsi Eduard Hanslick és társai befolyása érvényesült.

Erkelék önjelölt támogatói 1889 nyarán revánsot vettek az elvesztett pozíciók miatt, és az Országos Dalárszövetség szegedi ünnepén – a nagyszerű hangversenyek közepette tartott közgyűlésen – egy jól szervezett kisebbség leváltotta a szövetség szinte teljes korábbi vezetését. Szentirmay Elemér alelnök és Ságh József titkár helyére más került, az előző napokban még ünnepelt és ovációkkal fogadott országos karmagy, Hubay Jenő helyett –



Erkel Ferenc az 1880-as években.

Forrás: Zenei történelmi Múzeum

feltehetően a tudtán kívül – Erkel Sándort választották.⁹ Ennek hírére lemondott Bartay Ede elnök és az előző nap egyhangúlag, örökös díszelnöknek kikiáltott Zichy Géza gróf, és távozott a választmányból többek között Erney József, dr. Hubay Károly és Gobbi Alajos. A *Szegedi Napló* véleménye szerint az ügy háttérében a Rózsavölgyi és a Harmonia cégek versengése állott.¹⁰

Ebben a kiélezett helyzetben kellett a Zeneakadémia vezetésének utódot találnia Erkel Ferenc helyére, aki 1888 decemberében hivatalosan is visszavonult a tanítástól, és csak olajat öntöttek a tűzre az olyan a hírek, amelyek szerint Mihalovich idegen muzsikusokkal akarja betölteni a megüresedett zongoratanárséket. A *Budapesti Hírlap* 1889. márciusi 13-i információja szerint Johannes Brahmszal és a Liszt-növendék Eugen d'Albert-rel is tárgyalt ez ügyben. Erkel az 1888–1889-es tanévben Gobbi Henrik, a párhuzamos zongoraosztály tanára helyettesítette, közben pedig napirenden voltak a találgatások a lehetséges utódot illetően.

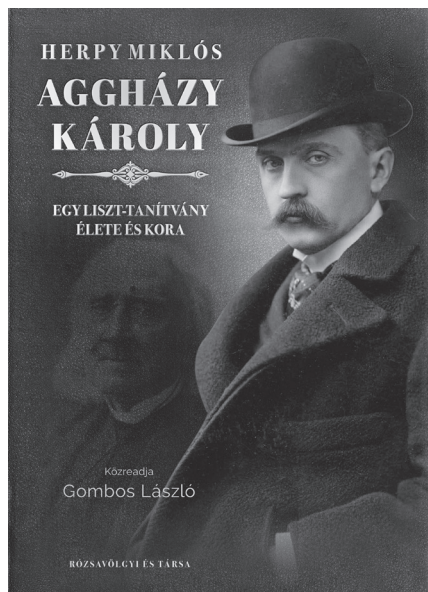
A sajtóban megnevezett jelöltek között első helyen Aggházy Károly állt, Liszt egykori kedves tanítványa. Róla 2018-ban különösen sok szó esett, mivel halálának 100. évfordulójára emlékeztünk. A nyár végén jelent meg Aggházy unokájának, Herpy Miklósnak a könyve,¹¹ amelyben számos új információ látott napvilágot a mára szinte elfeledett művészlőről. Aggházy ifjúkorában Hubay Jenő kamarapartneréként szerzett hírnevet Nyugat-Európában, majd egy rövid hazai tartózkodás után 1883-ban Berlinben telepedett le, ahol Liszt Ferenc ajánlásának köszönhetően a Stern-, majd a Kullak-féle konzervatóriumban tanított. A következő levelet, amelynek részletét Herpy Miklós munkájából idézem, Liszt írta 1883. január 20-án Julius Stern igazgatónak:

„Lenne kedve, tisztelt barátom, egy magyart felvenni? Miért is ne? Joachim maga is magyarországi születésű. [...] Aggházy Károlyt igen kiváló zongoristának és jól képzett muzsikusnak tartom. Már jelentős eredményeket ért el Párizsban, Brüsszelben és más-hol. Jól beszél németül és franciául, és az elmúlt év óta az itteni konzervatóriumban alkalmazták tanárként (nem a Zeneakadémián, melynek elnökségével engem tiszteltek meg – mert én nem szívesen engedném el.)

Ha Ön érdeklődik Aggházy iránt, írja meg neki a feltételeit... ”¹²

Aggházy erős nemzeti elkötelezettsége miatt nem igazán találta a helyét idegenben, és várta az alkalmat, hogy mielőbb hazatérhessen. A *Zenei lexikon* szócikke szerint¹³ Trefort Ágoston kultuszminiszter ajánlotta fel számára Erkel tanári pozícióját, erre azonban nem találtunk korabeli bizonyítékot. Mindenesetre Aggházy jól időzített, amikor 1889 januárjára tette első budapesti látogatását, mivel ekkor már publikus volt Erkel távozása.¹⁴ Először 11-én,

a Hubay–Popper vonósnégyes koncertjén működött közre a Pesti Vigadóban, majd 16-án ugyanitt önálló hangversenyt adott. Jókai lapjában, a *Nemzetben* már az első eseményt követően szorgalmazták Aggházy hazahívását: „Mily kár, hogy a jeles magyar művész berlini iskola tanára. Berlini iskoláé, mikor mi itthon oly szükében vagyunk jó zenetanároknak. [...] meg vagyunk győződve arról, hogy a zeneakadémia tapintatos igazgatója nem fogja elhalsztani a jó alkalmat arra nézve, hogy megint egy kiváló zenei erőnket hozza haza.”¹⁵



A cikkíró a „kiváló zenei erő” alatt minden bizonnyal Hubay Jenőre gondolt, akit Liszt Ferenc 1886 márciusában személyesen keresett fel Brüsszelben, hogy hazahívja Budapestre, a hivatalos megkeresést pedig Trefort Ágoston már 1886 elején megtette ez ügyben Zichy Géza és Mihalovich Ödön ösztönzésére. Három évvel később azonban Aggházy már nem számíthatott sem Lisztre, sem az előző nyáron elhunyt Trefort Ágostonra, akiknek ifjúkorában sokat köszönhetett. Barátai: Hubay Jenő, Feszty Árpád, Wohl Janka és Justh Zsigmond viszont mindent megtettek az érdekében. Justh így számolt be neki 1889. március 8-án: „Édes öreg szeretett Károlyom! [...] Itt nagy a harc. [...] Csákyné¹⁶ rábírtuk [Hubay] Jenővel, hogy forduljon információért Zichy Gézához, ki tudvalevőleg nincs a legjobb viszonyban Hagbart és Signe koszorús költőjével. A művészvilág Pesten mind oldaladra állt, ma (pénteken) volt vagy 15 különféle brancsú és irányú artista nálam, mind rólad beszélt és mind melletted.

Fő matadorjaim Wohl Janka és kivált Feszty Árpád, ki tüzzel, lélekkel szónokol melletted. [...] Levelemmel jő az »Ország–Világ«-ban általam írt pár sor (szerkesztője szintén kormánypárti képviselő), vasárnap reggeli számban a meghódított Budapesti Hirlap tör melletted pálcát (Balogh Pál tollából), a jövő hét szerdán pedig ismét a kormánypárti nagy lapok és a Magyar Bazar megint az ingótikus (már ekkor igen nagyon gótikus) pennámból. Wohl Janka, Szmracsányi (a művészházi titkár) és Feszty Árpád Berzeviczy Albertet puhítják, Jókai a minisztert, szóval dolga az »ügyben« mindenkinek akadt.”¹⁷

A „jövő szerdára”, azaz március 13-ára beharangozott írások közül kettőt emelünk ki. Elsőként a Budapesti Hirlap cikkéből idézünk: „A zeneakadémia érdeke, mint magyar műintézeté, szintén megkívánja, hogy tanári kara magyar erőkből teljék. Idegen tanárok alatt nemzeti művészet nemhogy fejlődni tudna, hanem még csiráiban is elfojtódik. Ideje volna zeneakadémiánknál a külföldi-eskedés babonájával felhagyni s véget vetni a fonák helyzetnek, hogy míg itthon idegenekre vadásznak, külföldi műintézeteknél kapva kapnak a magyar művészeket. Ilyen a helyzet most is. Berlinben a legelső német zeneakadémia zongora-tanszékét évek óta művész-hazánkfíára: Aggházy Károlyra bízzák, – nálunk ugyan-e szakmára németet szánnak. Igazi felfordult világ. Aggházy, mint zongoraművész európai körútján nagy sikereket aratott, mint zeneszerző és író szintén figyelmet keltett, s mint tanár elsőrendű

A „jövő szerdára”, azaz március 13-ára beharangozott írások közül kettőt emelünk ki. Elsőként a Budapesti Hirlap cikkéből idézünk:

„A zeneakadémia érdeke, mint magyar műintézeté, szintén megkívánja, hogy tanári kara magyar erőkből teljék. Idegen tanárok alatt nemzeti művészet nemhogy fejlődni tudna, hanem még csiráiban is elfojtódik. Ideje volna zeneakadémiánknál a külföldi-eskedés babonájával felhagyni s véget vetni a fonák helyzetnek, hogy míg itthon idegenekre vadásznak, külföldi műintézeteknél kapva kapnak a magyar művészeket. Ilyen a helyzet most is. Berlinben a legelső német zeneakadémia zongora-tanszékét évek óta művész-hazánkfíára: Aggházy Károlyra bízzák, – nálunk ugyan-e szakmára németet szánnak. Igazi felfordult világ. Aggházy, mint zongoraművész európai körútján nagy sikereket aratott, mint zeneszerző és író szintén figyelmet keltett, s mint tanár elsőrendű

pedagógiai tehetségnek bizonyult. Miért, hogy zeneakadémiánknál, mikor Erkel utódát keresik, nem gondoltak Aggházyra, kit már hét év előtt Liszt Ferenc ajánlott a berlinieknek s Bülow utódaul alkalmaztak.”

Aznap az Ország–Világ hasonlóképpen írt Aggházy hazahívása érdekében: „a lehető legkivánatosabb lenne, ha [Aggházy] elfoglalná itthon azt a helyet, a melyet sokoldalú és kiváltságos tehetségei folytán méltón csakis ő tölthetne be.

Kiváló zeneszerzői tehetség, kitől még sok szépet várhatunk, szív és lélekben magyar, Liszt tanítvány és így Liszt (a zeneakadémiában sajnosan nélkülözött) tradícióit is folytathatná, a mellett pedig, finom műveltségű, sokat látott, sokat tapasztalt ember; ki zenei életünkön, így társadalmilag is nagyot lendíthetne. Hazahívására e perczben a legjobb alkalom nyílik, az Erkel Ferenc által oly nagy érdemekkel betöltött zeneakadémiai zongoratanári állás, az ősz mester nyugdíjba vonulása által, megürült: azt hiszszük, a magyar Erkel Ferenc helyét a legméltóbban a magyar Aggházy Károly töltheti be.”

Trefort Ágoston kultuszminiszter → 1888.08. Csáky Albin

Liszt Ferenc

Mihalovich Ödön

ZAK igazgató 1887-1919

Gobbi Henrik

ZAK zong. főtanszak 1879-1889

Gustav Mahler

Operaház ig. 1888-91

Chován Kálmán

Zak zong. főtanszak 1889-1916

Thomán István

Zak zong. főtanszak 1889-1907

Szendy Árpád

Zak zong. főtanszak 1890-1922

Erkel Ferenc

ZAK igazgató 1875-87

ZAK zong. 1875-1888.12.

Erkel Gyula

Operaház 2. karmester 1872-89

ZAK zong. melléktanszak 1878-1908

főtanszak 1886-87

Erkel Sándor

Operaház főzeneig. → karmester

Filh. Társ. elnökkarnagy 1875...

Erkel Elek

1875 Népszínház 1. karm.

Aggházy Károly

Zenede 1881-3, 1889-1918

Pozíciók a főváros zenei életében Liszt halálát követően

Május végére tovább árnyalta a képet, hogy Gobbi Henrik, a másik zeneakadémiai zongoratanár botrányba keveredett és „erkölcstelen üzemekkel” vádolták. Ügye, amely jó alkalmat kínált a Zeneakadémia lejárására, még a képviselőház ülésén is téma volt, ezért Gobbi kénytelen volt azonnali nyugdíjazását kérni.¹⁸ Ezzel nyár elejére a zongora főtanszakon mindkét állás betöltésre várt. Neves kollégája, Hubay Jenő így kommentálta az eseményeket június 1-én Justh Zsigmondhoz írott levelében:

„Kedves Zsigám,

Milyen igazságos a sors keze! Az az ember ki legjobban intrigált [Aggházy] Károly ellen, s ki állítólag azt mondta, hogy ha Károlyt akadémiai tanárnak ki-nevezik, ő köszön le, most kényszerült beadni lemondását. Gobbi különben váltig állítja, hogy az ő lelkiismerete tiszta s hogy ő csak áldozata a leggyalázatosabb intriguáknak.

Annyi tény, hogy akár milyen ártatlan légyen is, az akadémiában semmi szín és körülmény között tovább meg nem maradhat, miután ő általa az akadémia is compromittálva van. [...]

Az a kérdés, vajjon meg fogja-e hívni Mihalovich Károlyt, még nem nyert megoldást. Különbön meg vagyok győződve, hogy negatív eredményű lesz. Inkább fűt-fát fog kinevezni Mihalovich, mint Károlyt; – most már csak azért is. [...]

Szerencsére megválasztották a zenekedvelők Károlyt a zongora kiművelési osztály tanárának. Azonkívül ma beszélt Bartayval bátyám,¹⁹ s a Zenede részéről is följánlhatunk neki egy állást. A zenekedvelők 800 frt-ot, a Zenede 400 frtot jövedelmezne egyelőre [...] utóvégre is annyi a mennyi fixuma Berlinben van. Privat leczkékkel még egyszer annyit kereshet, s abból egyelőre jól megélhet [...]. Tehát Károly csak jöjjön – te is ily értelemben írjal neki.”²⁰

Aggházy hazatért, de Mihalovich egyik megüresedett posztra sem őt választotta. Számos tekintetben egy oldalon állottak, ahogy a Liszt táboraéhoz tartozó Gobbival is, de amíg utóbbi az állását vagy a hírnevét félthette a virtuóz zongoristától, addig Mihalovich attól tarthatott, hogy túlságosan megnő Hubay és barátai befolyása a Zeneakadémián. Erre utalt Aggházy egyik Justhnak írott levelében: „Hát M. persze veszedelmesnek tartana Jenő mellett. Legjobb szeretné ha az sem volna ott.”²¹

Így az egyik állás a Magyarországon ismeretlen Chován Kálmánnak jutott, aki még február 19-én hangversenyt adott a Vigadó kistermében, hogy bemutatkozzon a hazai közönségnek, elsősorban pedig a Zeneakadémia vezetőinek. A *Pesti Napló* másnapi beszámolójának megfogalmazása szerint: „vizsgát tett a zeneakadémia tanári kara előtt”, mai szóhasználatlalt élve castingolt. A Szarvason született művész már fiatalon Bécsbe költözött házitánítónak, majd 13 évig volt a Horak-féle zeneiskola tanára, és az előző hét évben igazgatója.²² A *Budapesti Hírlap* így írt róla február 20-án:

„Hangversenyének célja, mint halljuk, az volt, hogy képességeit megismerjék a zeneakadémia vezetői, mert Chován úr ez intézetnél óhajt állást nyerni. A mai est eredményével meg lehet elégedve a Bécsbe szakadt magyar zeneprofesszor, ha a zeneakadémia részéről jelen voltak is oly kedvezően ítélték meg tehetségeit, mint a közönség. Chován Kálmán, a nélkül, hogy nagyobb művészi pretenziói volnának, derék és főleg a pedagógiai pályán nagyon értékes tulajdonságokkal dicsekszik: értelmes, ízléses, mintaszerűen képzett zenész, a ki a hallgatóra mindig a tudatosság, megbízhatóság és lelkiismereteség jó hatásával van. Játéka, iskolája nem fényeskedésre, de melegségre törekszik s ez nagyon becsülendő olyan zenészben, a kinek hivatása a tanítás.”

A cikkíró jellemzése szerint tehát Chován egy kiváló tanár tulajdonságaival rendelkezett, de nem az a fajta művész volt, akit korábban Liszt javasolt a Zeneakadémiának. Liszt Erkel Ferenchez írott leveléből idézek: „Nézetem szerint legközelebb egy fiatal, tehetséges, virtuóz zongoristára van szükségünk, aki képes a növendékeknek nehéz dolgokat helyesen előjátszani. E célra Juhász kitűnően megfelel: ha azonban betegeskedése miatt továbbra is kifejezetten akadályokba ütközik, hogy az állást elfoglalja, azt szeretném, hogy találjunk valaki mást, aki hasonlóan virtuóz jellegű. Ezért nem tudok okvetlenül egyetérteni az Ön által megjelölt kombinációval.”²³ Amint Liszt leveleiből és számos megnyilatkozásából tudjuk, Juhász Aladár mellett Aggházy Károlyt tartotta alkalmasnak erre a feladatra, amely meghaladta mind Chován Kálmán, mind a korábban főtárgyat tanító Gobbi Henrik és Erkel Gyula képességeit.

A Zeneakadémia első 13 évében Liszten kívül egyedül Erkel Ferenc rendelkezett ilyen adottságokkal, majd pedig a fiatal Thomán István, akit Mihalovich 1889 nyarán Gobbi helyére szerződtetett. Thomán Liszt osztályában végzett három évvel korábban, és már számtalan alkalommal bizonyította kivételes pianisztikus képességeit, nemcsak Budapesten, hanem számos hazai és nyugat-európai városban. Hangverseny-közreműködések mellett

több mint tucatnyi önálló estet is adott, és látszott, hogy sikeres nemzetközi karrier előtt áll. 1889 tavaszán Popper Dáviddal tett turnét Itáliában és Törökországban. Emellett pedig a tanév során tanári tapasztalatot is szerzett a Zeneakadémia zongora-előkészítő tanfolyamán.

Thomán mellett a melléktanszakon Liszt egykori osztályának másik feltörekvő csilagja, Szendy Árpád is tanított az 1888–1889-es tanévben. Ő egyévi tanulmányutat követően 1890-ben szintén alkalmazást nyert a főtanszakon, ahol egészen 1922-ig működött nagy sikerrel. Ezáltal Aggházy Károly helyett két másik Liszt-növendék kapott főszerepet a hazai zongoraoktatásban, harmadikként pedig a már említett, szintén magyar Chován Kálmán, aki a főtárgy tanítása mellett évtizedekig eredményesen vezette a zongoratanár-képző tanfolyamot.

Erkel Ferenc tanszékének betöltése társadalmi és politikai viharokat kavart, régi harcostársak ugrottak egymásnak és egykori ellenfelek küzdöttek vállalva a háttérben, hogy vélt vagy valós igazukat bizonyítsák, és hogy kiálljanak érdekeik védelmében. Aggházy végül két évtizeden át megmaradt a Budapesti Zenekedvelők Egyesületének zeneiskolája és 29 évig a Nemzeti Zenede vezető tanáráként. A Zeneakadémia pedig nélküle haladt tovább azon az úton, amely a következő század elejére elvezetett ahhoz, hogy zseniális tanárai és növendékei révén Európa egyik vezető zeneintézménye legyen.

IRODALOMJEGYZÉK

- BÓNIS Ferenc: *A Budapesti Filharmóniai Társaság százötven esztendeje (1853–2003)*. Bp., Budapesti Filharmóniai Társaság – Balassi Kiadó, 2005.
- ECKHARDT Mária: *A Zeneakadémia Liszt Ferenc leveleiben = A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola 100 éve*. Szerk. UJFALUSSY József, Bp., Zeneműkiadó 1977.
- GOMBOS László: *Erkelék és Huberék. A zenei élet erőviszonyai a 19. században = Részletek az egészhez. Tanulmányok a 19. és 20. század magyar zenéjéről. Emlékkönyv a 80 éves Bónis Ferenc tiszteletére*. Szerk. ITTÉS Mihály, Argumentum Kiadó – Kodály Zoltán Archívum, 2012.
- GYÖNGYÖSI Szilvia: *Gobbi Henrik, a Zeneakadémia zongoratanára. Liszt és Gobbi kapcsolata = Muzsika*, 2001. április, 34–36.
- HERPY Miklós: *Aggházy Károly. Egy Liszt-tanítvány élete és kora*. Közreadja: GOMBOS László. Bp., Rózsavölgyi és Társa – MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2018.
- KOZOCSA Sándor: *Justh Zsigmond naplója és levelei*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977.
- LEGÁNY Dezső: *Liszt Ferenc Magyarországon 1869–1873*. Bp., Zeneműkiadó, 1976.

JEGYZETEK

- 1 Erkel Ferenc betegségéről és lábműtétéről 1888 őszén rendszeresen tudósítottak a napilapok, és november végére már egészségének helyreállításáról írtak. Az ősz mester december közepén részt vett 50 éves karnagyi jubileumi ünnepségein, 16-án maga dirigálta a *Bánk bán* I. felvonását. Ábrányi és Nikolits a Zeneakadémia 1888–1889-es évkönyve szerint 1888. november 1-i hatállyal vonulhatott nyugállományba, utódaik (Beliczay Gyula, Herzfeld Viktor, Szabó X. Ferenc és Harrach
 - 2 József) kinevezéséről a *Budapesti Hirlap* 1888. október 12-én adott hírt.
 - 3 A témában megjelent: GOMBOS László: *Erkelék és Huberék. A zenei élet erőviszonyai a 19. században = Részletek az egészhez. Tanulmányok a 19. és 20. század magyar zenéjéről. Emlékkönyv a 80 éves Bónis Ferenc tiszteletére*. Szerk. ITTÉS Mihály, Argumentum Kiadó – Kodály Zoltán Archívum, 2012, 137–153.
- Utóbbi vezető tisztségviselői közé tartozott Mihalovich mellett Bartay Ede, Engeszer Mátyás,

- Gobbi Henrik, Langer Viktor, Reményi Ede és Ábrányi Komél. LEGÁNY Dezső: *Liszt Ferenc Magyarországon 1869–1873*. Bp., Zeneműkiadó, 1976, 119.
- 4 Bár a belügyminiszter hivatalosan 1876. január 1-től nevezte ki Erkel Sándort a Nemzeti Színház operai részlegének igazgatójává, a pozíciót ténylegesen már Richter távozásától, 1875 áprilisától betöltötte. Lásd BÓNIS Ferenc: *A Budapesti Filharmóniai Társaság százötven esztendeje (1853–2003)*. Bp., Budapesti Filharmóniai Társaság – Balassi Kiadó, 2005, 36.
 - 5 A három kiváló tanáregyéniség nevét, akik a zeneszerzés, az ének, illetve a cselló főtárgyat oktatták, magyar változatban használjuk, mivel az évtizedek során megkerülhetetlen tényezői voltak a főváros zenei életének, és a korabeli dokumentumokban is így szerepeltek. Többször is ígéretet tettek a magyar nyelv elsajátítására, ami nem járt teljes eredménnyel.
 - 6 Lásd t. k. *Budapesti Hirlap*, 1886. október 5. és november 4.
 - 7 BÓNIS: *i. m.* (2005), 47.
 - 8 Erkel Sándor, a század egyik legkiválóbb magyar karmestere, maga is szívesebben vállalt több vezénylést a számára terhes igazgatói feladatok helyett, de kényes helyzetbe került, amikor a sokkal fiatalabb, külföldről érkezett Mahler beosztottja lett. Utódát nehezen találták meg az év közepén. Amint a *Pesti Hirlap* írta 1888. augusztus 25-én: „Az igazgató-válság még mindig tart, a mennyiben sem Nikisch lipcsei, sem Mottl, a jelenleg berlini, sem pedig Schmiadt [Schmitt], braunschweigi karnagy nem fogadta el a felajánlott igazgatóságot; azért egyelőre még Erkel Sándor végzi az igazgató teendőit.”
 - 9 A *Fővárosi Lapok* írta Erkel Sándorról 1889. augusztus 22-én: „nem kereste ezt az állást s nagy kérdés: hogy elvállalja-e”. A szakirodalom Erkelt 1892-től nevezi meg a daléregyesület országos karnagyaként, de a korabeli sajtó beszámolói szerint már 1890 végétől (ekkor kezdődött meg az 1892-es budapesti dalárünnep szervezése) ebben a tisztségében vett részt a választmány ülésén. Lásd *Budapesti Hirlap*, 1890. december 23.
 - 10 Utóbbi megállapítást a *Fővárosi Lapok* idézte a *Szegedi Naplóból* 1889. augusztus 20-án, az eseményekről részletes beszámolókat közölt augusztus 19. és 22. között a *Budapesti Hirlap*, a *Fővárosi Lapok*, a *Pester Lloyd* és a *Pesti Napló*.
 - 11 HERPY Miklós: *Aggházy Károly. Egy Liszt-tanítvány élete és kora*. Közreadja: GOMBOS László, Bp., Rózsavölgyi és Társa – MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2018.
 - 12 „Sind Sie disponirt, Geehrter Freund, einen Ungarn aufzunehmen? Warum nicht? Joachim ist ja selbst aus Ungarn gebürtig. [...] Zudem halte ich Carl Aggházy für sehr befähigt als Pianist und gebildeten Musiker: Er produzirte sich bereits mit anständigen Erfolg in Paris, Brüssel, etc; spricht gut deutsch und französisch, und ist seit vorigem Jahre angestellt als Lehrer am hiesigen Conservatorium (nicht an der Musik Akademie welche ich die Ehre habe zu präsidiren, – sonst würde ich ihn nicht gerne fortlassen). / Falls Sie auf Aggházy reflectirten, schreiben Sie ihm ihre Bedingungen.” HERPY: *i. m.* (2018), 77–78.
 - 13 Bónis Ferenc 1965-ben megjelent Aggházy-szócikkét vette át 1983-ban a *Brockhaus-Riemann zenei lexikon*, itt azonban már nem említik Trefort meghívását.
 - 14 A napilapok 1889. január 1-én közölték a hírt, hogy Erkel megváltik zeneakadémiai állásától, és hogy az uralkodó jelentős összeget, évi 2000 forint kegydíjat engedélyezett számára az udvartartás művészi keretéből.
 - 15 *Nemzet*, 1889. január 12.
 - 16 Bolza Anna grófnő, Csáky Albin kultuszminiszter felesége.
 - 17 KOZOCSA Sándor: *Justh Zsigmond naplója és levelei*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 492.
 - 18 Gobbi Henrik, akit Liszt nagyra becsült, 1879 őszétől tanított a Zeneakadémián zongora fő- és melléktárgyat, eleinte csak az alsóbb osztályokban. Nyugdíjazását követően szinte eltűnt a magyar zenei életből. Élete utolsó évtizedében, az 1910-es években a Fodor Zeneiskolában tanított. Lásd GYÖNGYÖSI Szilvia: *Gobbi Henrik, a Zeneakadémia zongoratanára. Liszt és Gobbi kapcsolata = Muzsika*, 2001. április, 34–36.
 - 19 Dr. Hubay Károly, a Harmonia zeneműkiadó és hangversenyrendező cég vezérigazgatója.
 - 20 OSZK Kézirattára, Levelestár, Hubay–Justh levelek no. 4.
 - 21 OSZK Kézirattára, Levelestár, Aggházy–Justh levelek no. 30, dátum nélkül. Idézi HERPY: *i. m.* (2018), 160.
 - 22 Valószínű, hogy Chován figyelmét az álláslehetőségre Szendy Árpád hívta fel, aki szintén Szarvason született, és Chován apjánál, Zsigmondnál kezdte meg zongoratanulmányait. Szendy az 1888–1889-es tanévben önként ismételte a negyedik osztályt a Zeneakadémián, és emellett segédtanárként a vonós tanszakon tanította a kötelező zongora tárgyat. Szendyről lásd SZIRÁNYI Gábor: *Szendy Árpád, Liszt Ferenc tanítványa = Parlando*, 2011, 2. szám (www.parlando.hu).
 - 23 Weimar, 1879. július 14. ECKHARDT Mária: *A Zeneakadémia Liszt Ferenc leveleiben = A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola 100 éve*. Szerk. UJFALUSSY József, Bp., Zeneműkiadó 1977, 18–68., ide: 45. Liszt az utolsó idézett mondatban feltehetően Erkel Gyulára gondolt, akit apja Juhász helyett alkalmazott a Zeneakadémián. Liszt május 12-én Trefort Ágostonhoz írott levelében Gobbi Henriket összhangzattan- és zeneszerzéstannak javasolta, Erkel mégis zongoratanárnak vette fel (*i. m.* 44.).

„Ez egy küzdelmekben edzett tábor,
élén a genialis vezér – Erkel!”¹
Erkel Ferenc és a Magyar Nemzeti Múzeum

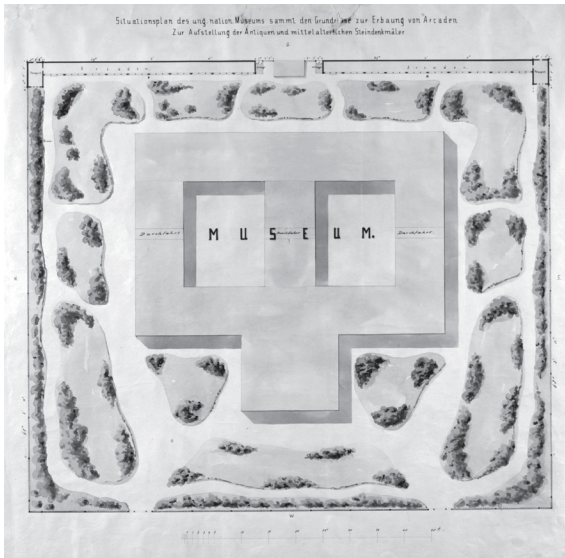


1. kép: A filharmoniai koncertek színhelye: a Magyar Nemzeti Múzeum épülete.

Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok

A 125 éve elhunyt Erkel Ferencnek a Nemzeti Színházhoz fűződő kapcsolata közismert és magától értetődő, de az, hogy nagy zeneszerzőnknek, a nemzeti opera megteremtőjének milyen kapcsolata volt a Magyar Nemzeti Múzeummal, az már korántsem olyan ismert történet. Bár Erkel bizonyára többször járt a múzeumban, mint látogató, és talán valamilyen adománnyal is gyarapíthatta annak gyűjteményeit, tanulmányunkban elsősorban nem ezt tesszük vizsgálat tárgyává, hanem azt, hogy Erkel „a nemzet múzeumában” hogyan, milyen minőségében jelenhetett meg. Természetesen első magyar közgyűjteményünkben is zenészként láthatjuk őt.

Erkel Nemzeti Múzeumhoz való kötődésének két fontos eleme volt, pontosabban szólva két cél találkozott ebben a kapcsolatban: a múzeum körüli terület parkosítása és a filharmonikusok zenekarának létrehozása. Berzeviczy Albert a korról írt átfogó munkájában ezt így fogalmazta meg: „A filharmonikusok avatták fel a Nemzeti Múzeum dísztermét hangversenyteremmé, az addig használt Nemzeti Színház helyett. Ebben érdekük találkozott Kubinyi Ágoston múzeumi igazgató igyekezetével, ki a közönség oda vonzásával akarta siettetni a Múzeum kietlen környékének parkká alakítását.”²



2. kép: A Múzeumkert helyszínrajza Reitter Ferenc 1859-ben készült tervén. Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok.

szükségleteiről, amelyet aztán minden országgyűlési képviselőnek eljuttatott. A tervbe vett munkálatok között szerepelt a múzeum körüli udvar rendezése is.⁴ A szabadságharc időszakában a kérdés végül nem kerülhetett napirendre és 1849-et követően is csak Kubinyi kitartó próbálkozásain múlott, hogy a Múzeumkert ügye nem vált reménytelenné.

A Magyar Nemzeti Múzeum e kérdésben az állam anyagi támogatására nem számíthatott, úgyhogy a szükséges összeget adományokból, társadalmi összefogással kellett előteremteni. A pénzzadományok viszont elég lassan gyűltek, ezért Kubinyi igazgató 1851. december 23-án kérvényt nyújtott be a teljhatalmú császári biztoshoz, hogy a parkosítás javára a múzeumban „a zenede segédműködése mellett” hangversenyeket rendezhessen.⁵ Az első „kerti” hangversenyt 1852-ben tartották. Ezt követően majd másfél évtizeden át a múzeum díszterme számított a legrangosabb koncerthelyszínnek Pesten.

A múzeumot övező terület rendezésére az épület 1847. évi elkészülte után került volna sor, Pollack Mihálynak meg is volt az elképzelése a múzeum „küludvarának” parkosítására,³ de a történelem közbeszólt. 1848–1849-ben a múzeum-palota körül ugyanis nemzetőrök gyakorlatoztak, katonák táboroztak, és a híres-nevezetes március 15-i népgyűlésen kívül számos politikai gyűlést is tartottak, amelyek közepette gondolni sem lehetett kertészeti munkálatokra. A múzeum igazgatója, Kubinyi Ágoston azonban így is mindent megpróbált elérni intézménye számára, például azzal, hogy 1848-ban egy rövid füzetet nyomtatott ki a múzeum helyzetéről és



3. kép: Kubinyi Ágoston, a Nemzeti Múzeum igazgatója. Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok.

Fővárosunk közönségét a színház felvonásközi zenéje ismertette meg elsőként a szimfonikus zenével. Az 1830-es évek derekától a Pestbudai Hangászegyesület tartott koncerteket, amelyeken a karművek mellett zenekari darabok is elhangzottak. Ezek a koncertek azonban nem váltak rendszeressé és professzionálisnak sem voltak mondhatóak. A rendszeres zenekari hangversenyek rendezésének gondolata végül is az 1850-es évek elején fogant meg a Nemzeti Színház zenekarának tagjaiban. Az ügy legaktívabb mozgatói, a színházi zenekar karmesterei, Doppler Ferenc és Károly voltak, akik tervükhöz Erkel Ferencet is megnyerve 1853. augusztus 30-án egy filharmóniai (zenekari) koncertsorozat tervével keresték meg a Nemzeti Múzeum igazgatóját. Hozzá intézett levelükben 46 nagy hangverseny megtartását vállalták azzal, hogy az azokból befolyó tiszta jövedelem egy részét „a tervezett múzeumi sétány” javára ajánlják fel.⁶ Kubinyi válaszelevelét nem ismerjük, de biztosan örömmel fogadta az ajánlatot, mert a múzeumi koncerteket addig elég kevesen látogatták⁷ és Pest legképzettebb zenekarának fellépése mindenképpen nagyobb érdeklődést ígért. Az ügy előkészítése során a következő lépést az jelentette, hogy Erkel Ferenc és a Doppler-testvérek szeptember 29-én a Helytartósághoz folyamodványt nyújtottak be, amelyben engedélyt kértek filharmóniai hangversenyek tartására, amelyek közül négyet a múzeumban, egy-egy hangversenyt pedig a budai Országház termében kívántak megtartani. A folyamodványt a Helytartóság a Nemzeti Múzeum igazgatójának 1853. október 5-én küldte le véleményezésre, amelyre Kubinyi október 24-én válaszolt, beadványában pártolva a tervet és kérve a koncertek megrendezésére az engedélyt. Ennek megadása után a koncertezni kívánó zenekar képviselői, úgymint Erkel Ferenc, a Nemzeti Színház első karmestere, Doppler Károly és Ferenc karmesterek, Ridley Kohne és Huber Károly zenekari igazgatók, Eisler Lipót első fagottos, Suck Lipót első gordonkás, valamint Pfeiffer Antal első mélyhegedűs egy kötelezvényt adtak, amelyben a következő állt:

„Nyilatkozat

Melynek erejénél fogva alulírottak, mint az 1853-54-i hangverseny-évadban a Magyar Nemzeti Múzeum nagytermében rendezendő filharmóniai hangversenyek vállalkozói, kötelezzük magunkat arra, hogy mi egy múzeumi tisztviselő ellenőrzése mellett ezen hangversenyek bevételének egyötöd részét, a fűtés, világítás, a szükséges bútorok megszerzése és a hangszerek szállítása, a szolgálat, jegyek és műsorok nyomtatási költségei és más kisebb kiadások levonása után, a múzeumi sétány javára átengedjük, a négyötödből pedig az előforduló összes művészi tiszteletdíjakat fedezzük.”⁸

A nyilatkozatban mint a hangversenyek vállalkozói szerepelnek a Filharmóniai Társaság vezetői, hiszen a zenei egyesület nem kapott még ez idő tájt engedélyt az abszolútista kormányzattól. Így a zenekar ügyeit intéző bizottság volt az, amely 1853. november 20-án megrendezte az első filharmóniai koncertet és az első évadokat a Magyar Nemzeti Múzeum épületében. A társaság hivatalosan csak a Kiegyezést követően, 1867 augusztusában alakulhatott meg, alapszabályainak belügyminiszeri jóváhagyása pedig 1870 januárjában történt meg. Mindenesetre a Filharmonikusok mindig is 1853-at tekintették alapítási évüknek, amelyet először 1903-ban az 50., majd 2003-ban a 150. évfordulón deklaráltak.

Az Erkel vezényelte zenekar tehát első fellépését 1853. november 20-án, vasárnap tartotta meg. Aznap még egy másik koncert is volt Pesten a Lloyd-palotában. A *Pesti Napló* tudósítója így számolt be róluk olvasóinak: „Vasárnap, f. hó 20-kán két hangverseny tartatott; az egyik a pesti zenedé a Lloydteremben déli 12½ órakor, a másik

**PHILHARMONIAI
HANGVERSENYEK.**

Felőbb engedéllyel a magyar nemzeti színház zenekar tagjai első karmesterök ERKEL FERENCZ ur vezérlete alatt folyó
nov. 20-kán és dec. 8-kán, továbbá 1854-ki mar. 12-kén és april 9-kén a **nemz. muzeum** teremében
a mivel világ nagyobb és középsejára városainak példáiára
négy philharmoniai hangversenyt
szándékoznak tartani. Ezen hangversenyekhez, melyeken csak classical zene a lehető tökélytel adatik elő, az itteni jelöltek művészek
közreműködése is igénybe fog vétetni.

**Az első vasárnap 1853-i nov. 20-án tartandó
hangverseny programja.**

1. 7-ik számú symphonia A-Dur-ban van Beethoven Lajostól.
2. Aria di bravura Mozart „Don Juan”-jából, éneklí Lesniewska kisasszony.
3. Lakadalmi induló a „nyáreji álom”-ból Mendelssohn-Bartholdytól.
4. „Struensee” nyitánya Meyerbeertől.

Ezen hangversenyekre biletet nyitattak, a melyre való aláírású ívek Tröschlager, Wagner és Révészölgyi urak műkereskedéseiben találhatók.
A biletárak mind a négy hangversenyre következők:

Közönség	Minden egyes hangversenyem következő biletjei azk lesznek:		
Stánumost azók a teremben	4	Közönség	2 fl
Biletjei jogy a terembe	2	Stánumost azók a teremben	1
Biletjei azók az I. karzatán	2	Biletjei jogy a terembe	1
	30 kr. pp.	Stánumost azók az I. karzatán	1
		Biletjei jogy a II. karzatán	1
			20 kr. pp.

A hangversenyek jövedelmének egy része a museumi kert javára fordítatik.

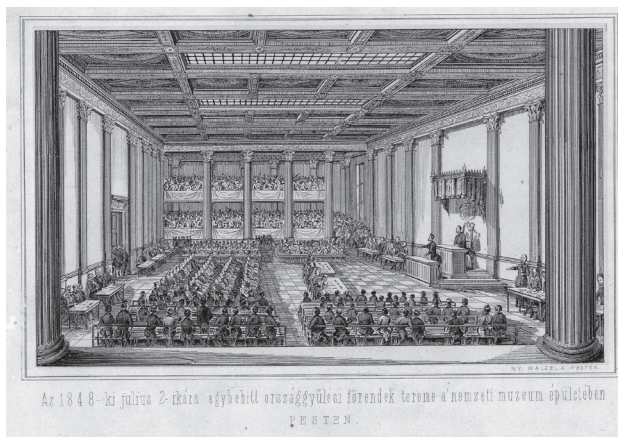
Kezdele esti fél 5 óraker. **Az igazgató választmány.**

**4. kép: Az Erkel vezette filharmoniai zenekar első
koncertsorozatának plakátja. Forrás: Magyar Nemzeti
Múzeum, Történeti Tár:**

a nemzeti színház zenekarának igazgatói által a n. muzeum gyönyörű teremében 4½ óraker rendezett első philharmoniai hangverseny. – Mindkettőben nagymesterek műveit hallhatók, mindkettőben énekeltetett Mozart Don Juanjából Donna Anna bravour-dala. Amabban Hasselt Barth assz., a muzeumi teremben Lesniewszka k. a. énekelte. Hasselt B. a., ki versenyre kelt ki, magas hangon, éles hangon, erővel énekelte, de énekéből, természetesen hiányzott minden bravour mellett is a báj, a szépség, mi Lesniewszka k. a. énekében a nagy közönséget zajos tapsra s azon indiscretióra ragadá, minélfogva e nagyon nehéz aria ismételtetését kíváná. De mit nem kíván a műértő közönség! Így ismételtetett a zajos, a nagyon harsogó lakodalmi induló is Mendelssohn-Bartholdytól. Míg a szellemi zenély gyönyörű quartettjei (Mozart A. dúr és Es dúr) az ez alkalommal is gyér közönségnek valódi műéletet nyújtának, addig a muzeumi terem nagy közönsége elragadtatásának, bámulatának zajos tapsokban adá jeleit s a túlerősödött zenekar praecis művész játéka a legszigorubb zeneismerőt is kielégíté. Erkel ur a közönség méltánylatát vivta ki: Lesniewszka k. a. gyönyörű áriája s a lakodalmi induló mellett Beethoven 7-ik sz. A-dur simphoniája s Meyerbeer Struenseejeének nyitánya adatott. A közönség e magas élv után meglegegedetten hagyá el a termet. – Halljuk, hogy a szellemi zenélyek ezental vasárnap d. u. 4½ óraker s a philharmoniai hangversenyek csütörtökön szinte ez időben fognak tartatni. Remélnünk lehet tehát, hogy ezental a szellemi zenélyekben is fognak találkozní azokkal, kik a klassicai zenében élvet találnak; miután a quartettekben résztvevők művészi játéka is nagyon vonzó erővel birhat.”⁷⁹ A nagyszerű koncertről minden újság elismerően írt, a legnagyobb elismeréssel talán a Délibáb című lap, amelyben a következőket olvashatjuk: „Nemzet színházunk zenekara a kis doboson kezdve fel a karnagyig jelenleg olly fényes tökéletességben alakult össze, hogy a világnak bármelly illetén testületével bátran versenyezhet. Illy zenekarhoz örömmel, s olly karnagy mint Erkel Ferencz vezérlete elé, bizodalommal csatlakoztak több Pesten lakozó művészek, és így alakult azon testület, melly e hangverseny előadását olly mesteri tökéletességgel végrehajtá. Mit kellesen inkább méltányolni a karnagynak tiszta felfogását,

vagy a zenének ügyességét, azt nehéz volna meghatározni. A karnagyban pontosult össze a remek művek óriási felfogása, innen indul ki a tiszta fogalom és innen fogamzik a zenekar minden egyes tagjába a nagyszerű gondolatnak életbeléptetése. A zenekar elérte a karnagy varázsvesszejének intéseit, szemei pillantásait, testének minden mozdulatait, és kiki hangszerét mesterien kezelve, így vivja ki az egész testület nagyszerű alkotással az óriási műnek dicsőségét és szerzője halhatatlanságát. Ennyit és ezt mondhatjuk az előadásról, ennyit oly testületről, mellynek élén Erkel és Doppler testvérek állanak, és mellynek egyes tagjai, egytől egyik nem csak tökéletes művészek, de kiképzett műértők is. Az előadás dicsőségében mindannyian egyaránt osztoznak; mert valamint a karnagy csak akkor érhet célzt, ha kormánya alatt illy testület működik; ugy illy testület csak akkor állithat elő nagyszerűt, ha illy vezére van!”¹⁰ Volt azonban olyan lap is, amely elismerése mellett reményét fejezte ki, hogy az elkövetkezendő koncerteken a zenekar majd magyar zenét is fog játszani,¹¹ valamint megjelent egy olyan óhaj is, amely a vonósok számának növelésére vonatkozott. Ez utóbbi azért is érdekes volt, mert a Nemzeti Színház zenekarának e hiányosságára, amely elsősorban anyagi okokra vezethető vissza, már 1844-ben felhívta a figyelmet a *Honderü*.¹²

A Filharmonikusok első évadának további koncertjeire 1853. december 8-án, 1854. március 12-én és április 9-én került sor. Az egyes előadásokra a helyszínen is lehetett jegyet venni, de alkalom nyílt mind a négy koncertre érvényes bérlet váltására is, amelyeket Treichlinger, Wagner és Rózsavölgyi urak műkereskedéseiben jegyezhettek elő az érdeklődők. A jegyek nem számítottak drágának: a bérlet esetében a körszékkért 6 forintot, a terembeli számozott székért 4 forintot, egyszerű terembe szóló belépőért 2 forintot és az I. karzaton található számozott ülőhelyért 2 forint 30 krajcárt kellett fizetni, ugyanez egy-egy koncertre 2 forint, 1 forint 30 krajcár, illetve 1 forint 10 krajcár volt, valamint jegyet lehetett váltani ebben az esetben a II. karzatra is mindössze 20 krajcárért.¹³ A hangversenybérlet terén egyébként Bécsset is megelőztük, hiszen ott csak 1860 januárjában hirdettek először bérletet filharmóniai hangversenysorozatra.¹⁴



5. kép: A Magyar Nemzeti Múzeum díszterme 1848-ban. A metszeten látható székeket és padokat használták a filharmóniai hangversenyek idején is. Forrás:

Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok.

Az első évad fent említett négy koncertjéből a második, 1853. december 8-án tartott zenetörténeti jelentőségére hívnánk fel a figyelmet: ekkor tartották ugyanis a legelső hazai Wagner-bemutatót a *Tannhäuser* című opera nyitányának előadásával. Ez egy nagyon bátor lépés volt Erkeléktől, a *Hölgyfutár* újságírója hosszú, elemző írásában a következő szavakkal üdvözölte ezt: „igen tudjuk méltányolni azt, hogy a philharmoniai hangversenyek ügyes kezelői a fiatal szerzőknek is engednek és nyitnak szabad tért

a művészet versenyfutására”.¹⁵ Siklós Albert (1878–1942) nyolc évtizeddel később Wagner-premiereket taglaló tanulmányában megjegyezte, hogy ezzel a bemutatóval a pesti filharmonikusok megelőzték a londoni, a párizsi és a zürichi társulatokat.¹⁶ Arra azonban még bő nyolc évet kellett várnia a magyar közönségnek, hogy az egész operát bemutassák, hiszen arra csak 1862. március 6-án került sor a Nemzeti Színházban.



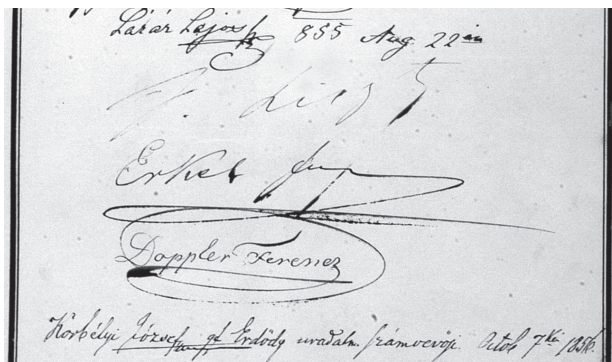
6. kép: Giergl Alajos: Erkel Ferenc, 1861. Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok.

mindezt egy kicsit kiszínezve, dramatizálva meséli el: Kubinyi egy alkalommal egy sötét, ablaktalan szobába vezeti a nála járó Erkelt, ahol gyertyát gyújtva mutogatja az első felelős minisztérium relikviáit, többek közt bútorait, megemlítve, hogy a hatalom elrendelte az elpusztításukat, eltűzelésüket. Erkel később, amikor Albrecht főhercegnél, Magyarország helytartójánál jár zenekara vezető tagjaival engedélyt kérni a filharmóniai koncertek rendezésére, szóba hozza a bútorok dolgát, mint amelyen áll vagy bukik a hangversenyek egész tervezete. Végül a főherceg a következő szavakkal fordul Erkeléhez: „*Hát nem bánom. Ismerem rendőrhatalóságaink álláspontját, de én amondó vagyok: ócska bútorok ellen nem harcolunk...*”¹⁸

A székekre pedig a következő években is szükség volt, mert a múzeum dísztermében számos koncertet tartottak. Ezek közül is minőségileg mindig kitűntek az Erkel vezényletével végbement filharmóniai hangversenyek. Az előre meghirdetett előadások mellett az évek során több jótékonyági koncertre is sor került. Az egyik ilyen maga Erkel szervezte meg 1855 áprilisában szülővárosa, Gyula árvízkárosultjai javára.¹⁹

Az 1855–1856-os évadra a filharmóniai hangverseny már közzükségletté vált, amelyet leginkább a látogatók számán lehetett lemérni: az évad öt koncertjére (1855. december 2., 16., 30., valamint 1856. február 17., március 2.)²⁰ majdnem az összes

A múzeumi koncertek kapcsán felmerül egy érdekes kérdés: honnan volt ennyi szék? A kérdésre kézenfekvő, logikus válasz lenne: a rendező zenekari bizottság szerezte azokat be, mint ahogy azt fent idézett nyilatkozatukban a múzeum felé vállalták. Erre azonban szinte biztosan nem állt rendelkezésükre semmilyen anyagi forrás, úgyhogy más választ kell keresnünk. Kézenfekvőbbnek látszik és talán közelebb áll az igazsághoz, hogy a múzeum rendelkezett megfelelő számú székekkel (esetleg még paddal), amelyek pedig nem sokkal korábban, 1848-ban készültek, mégpedig a múzeum dísztermében üléselő főrendiház tagjai, valamint a karzaton helyet foglalók számára. A főrendiházi ülésterem a szabadságharc leverése után még egy jó ideig bebútorozva állt, pontosan addig, amíg Portmann rendőrfőnök meg nem tudta és el nem rendelte (1852. április 12-én) a bútorok, köztük az elnöki emelvény és a miniszteri székek eltávolítását.¹⁷ Ezek közül aztán a legtöbb visszakerülhetett a „lomtárból” a múzeum hangversenytermébe. Gál György Sándor *Hazám, hazám, te mindenem* című, Erkel Ferencről írt életrajzi regényében



7. kép: A három Ferenc (Liszt, Erkel, Doppler) vendégkönyvi aláírása. Forrás: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár.

helyet előre kibérelték, és az érdeklődés olyan nagy volt, hogy például az első hangversenyt – a korabeli tudósítás szerint – ezer ember hallgatta végig, amely a terem túlzásfoglalását jelentette.²¹ Az öt említett koncerten kívül a Filharmonikusok Erkel Ferencel az élükön a zenede növendékeinek közreműködésével még egy hangversenyt adtak a múzeum dísztermében 1856. január 27-én, mégpedig Mozart születésének 100.

évfordulója alkalmából. A zenei ünnepen természetesen csak a nagy zeneszerző műveit játszották, a befolyó jövedelmet pedig jótékony célra, „a magyarországi szegény zeneművészek gyámolítására” fordították.²² Az évad zárókoncertjének befejezése után Kubinyi Ágoston a rendező választmány tagjait fényes lakomán látta vendégül, amelyen több más író és művész is megjelent. Az esemény ünnepélyességét emelte, hogy a vacsorának hlyet adó teremben kifüggesztették a néhány nappal korábban a múzeumnak ajándékozott Giergl Alajos által festett Erkel-portrét.²³ Az ezekben az években a múzeum közéletében, a Magyar utca 1-ben lakó Erkel minden bizonnyal nemcsak saját koncertjeire járt a Nemzeti Múzeumba, hanem másokéin is megfordulhatott mint hallgató. Az egyik fennmaradt múzeumi (könyvtári) vendégkönyv



8. kép: A Nemzeti Múzeumban tartott Kazinczy-ünnepségről készült metszet, 1859. A múzeumi filharmonikus hangversenyekről nem rendelkezünk képi forrással. Ennek fő oka az lehetett, hogy még ebben az időszakban alig volt képes folyóirat és a legjobb, a Vasárnapi Ujság sem közölt metszetet múzeumi koncerteseményről. Maradnak tehát analógiaként a más alkalmakat rögzítő képek, mint pl. a Kazinczy-ünnepség.

Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok.

tanúsága szerint Erkel Ferenc ott volt, amikor barátja és pályatársa, Liszt Ferenc az *Esztergomi mise* nyilvános próbáját tartotta és vezényelte a múzeum dísztermében 1856 augusztusában. (A nyilvános nemzeti műzeumi próbából kettőt is tartottak, az első augusztus 26-án, a másodikat két nappal később. Erkel, valamint Liszt és Doppler Ferenc dátum nélküli vendégkönyvi aláírása valószínűleg az első próba napjáról való.)²⁴



9. kép: A Bánk bán című Erkel-opera Tisza-parti jelenetének metszete.

Forrás: Vasárnapi Ujság, 1861.

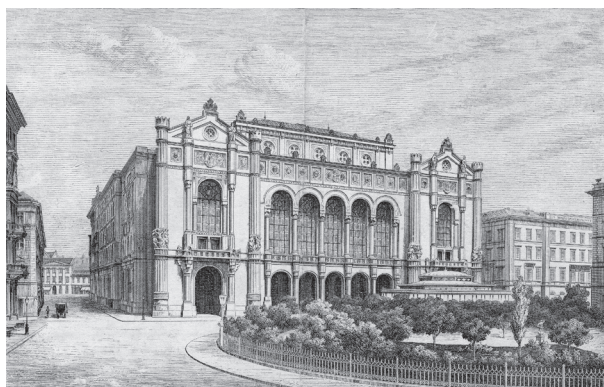
Az 1857-es évadban már érzékelhető lett bizonyos hanyatlás az egyes darabok előadásánál, amely főként abból adódott, hogy a zenekar nem tartott elég próbát. Ez hamarosan meg is bosszulta magát, mert a műértő közönség az 1857–1858-as évadra már alig váltott bérleteket, úgyhogy a rendező bizottság már a második hangverseny (1857. december 13.) után kénytelen volt a Helytartósághoz fordulni, és a teremdíj egy részének elengedését kérni. Ettől kezdve egészen 1875-ig, amikor aztán Erkel Sándor alatt a társaság újjászületett, az egyes évadokat a szélsőségek jellemezték: vagy tele volt, vagy kongott a terem,

sőt 1861 tavaszától egy évig egyáltalán nem tartottak koncertet a filharmonikusok.²⁵

Persze ez nem jelentette azt, hogy ne lettek volna ezek az évek is fontosak, vagy hogy ezen idő alatt ne nyújtott volna jelentőset az együttes. Erkelék a klasszikusok – például Mozart, Beethoven – mellett egyre többször játszottak kortárs darabokat, elsősorban Lisztől, Wagnertől és Berlioztól. Utóbbi Rákóczi-indulóját az 1859-1860-as évad mindhárom hangversenyén előadták akkora sikerrel, hogy a zenekarnak minden alkalommal ismételnie kellett. A tapsvihar, a siker persze nemcsak Berlioznak és Erkel zenekarának szólt, hanem egyúttal az abszolutizmus időszakában elfojtott nemzeti érzés kitörése is volt.²⁶ (A nemzeti öntudat ezekben a hónapokban Kazinczy Ferenc születésének 100. évfordulója alkalmából tartott ünnepségeken nyilvánult meg a legjobban. Erkel *Himnuszát* ettől kezdve énekelték rendszeresen ünnepi alkalmakkor.²⁷) A Rákóczi-indulóval kapcsolatosan D'Isos Kálmán (1878–1956) neves zenetörténészünk jegyzi meg, hogy az, hogy az induló világhírű lett, elsősorban Erkelnek köszönhető, hiszen ő ismertette azt meg Liszttel és Berliozsal is.²⁸

A következő 1860–1861-es évad műzeumi filharmonikus hangversenyei közül az 1861. január 6-it kell kiemelnünk, ez alkalommal hangzott ugyanis fel először nyilvánosan Erkel új nagy nemzeti operája, a *Bánk bán*, illetve a hangverseny jellege és időbeli kerete miatt annak csak egy részlete. A *Bánk bán* 1860 végén már készen volt és elkezdődtek az opera próbái is a Nemzeti Színházban.²⁹ Minden bizonnyal sokan megkeresték Erkelt azzal a kéréssel, amelyet a *Zenészeti Lapok* munkatársa a következőképpen fogalmazott meg: „*A philharmoniai hangversenyekről eszünkbe jut azoknak lelkes, s kitűnő igazgatója Erkel Ferenc, ki mint a nem sokára színre kerülő »Bánk bán« magyar*

dalmű szerzője, nagyon üdvös dolgot cselekednék s leköteleznék a magyar zene iránt lán-goló közönséget, ha addig is, míg műve előadatik, a jövő philharmoniai előadásokban valamit bemutatna e várva várt dalműből. Ha ezt a maga idejében az »Észak csillagá-val« s »Dinoráhhval« tehette, ugy azt hisszük még inkább teheti egy olyan művel, mely a magyar közönséget okvetlen jobban, s melegebben érdekli mint a nevezett két idegen dalmű. Ajánljuk ez indítványt komoly figyelmébe.”³⁰ Erkel figyelembe vette az „indít-ványt”, illetve engedett a nagy nyomásnak és beillesztette filharmóniai hangversenyének műsorába. Még egy indítványt elfogadott, amelyet Mosonyi Mihály tett nem sokkal korábban,³¹ és zenekari hangszerként alkalmazta a cimbalmot, először a magyar ze-netörténetben. A cimbalmos pedig nem volt más, mint Erkel Ferenc Sándor nevű fia.³² A zenetörténeti jelentőségű koncerten a *Bánk bán*ból a Tisza-parti jelenet hangzott el, amelyben Melinda szerepét Hollósy Kornélia énekelte nagy sikerrel. A sajtó lelkes és elismerő hangon írt a darabról és annak szerzőjéről: volt olyan írás, amely az opera eredetiségét dicsérte és volt olyan is, amelyben az újságíró megjegyezte, hogy a *Hunyadi László szerzőjét* a *Bánk bán* írója bizony el fogja homályosítani.³³ Az opera díszbemuta-tóját két hónappal később, 1861. március 9-én tartották a Nemzeti Színházban.



10. kép: A Pesti Vigadó épülete, ahová átköltöztek a Filharmonikusok.

Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok.

Az 1861. március 17-i évadzáró előadás után a fil-harmonikus hangversenyek sorozata egy időre megsza-kadt, mert a koncert utáni hetekben a múzeumi díszter-met képviselőházi ülésterem-mé alakították át. Később, 1861 augusztusában aztán hiába ürrült meg a terem az országgyűlés feloszlátása után, mégsem indult újra a filharmonikusok koncertso-rozata. Pedig igény lett volna rá, amelyet az egyik korabeli lapban így érthetünk tetten: „Sajnos, hogy philharmoniai hangversenyek ez idén nem lesznek. Sem Erkel, sem a zenekar nem mozog. Pedig a más nemű hangversenye-

ket mind szívesen elengedhetnők egyetlen egy új nagy zenekari előadásért.”³⁴ Úgy nézett ki, hogy az Erkel vezényelte zenekar koncertjei 1862-ben sem folytatódnak, de ahogy a *Divatcsarnok* című lap fogalmazott „Rosthy Pál buzgó tevékenysége feltámasztá halotta-iból” (más sajtótermékből azt is tudjuk, hogy báró Eötvös József és gróf Károlyi György is ott volt a kezdeményezők között³⁵). Az első filharmóniai koncertre végül 1862. márci-us 23-án került sor Erkel dirigálásával, amelyet a jogászhallgatók segélyegylete javára rendeztek. A mester ezen a hangversenyen mutatta be (még a színházi premier előtt) új operájának, a *Saroltának* a nyitányát. A *Hölgyfutár* négy nappal később megjelent számá-ban így írt erről: „Lelkesült tapsokkal fogadta a közönség... E dalmű a hallott kis részből következtetve, ugy látszik, egyike lesz a magyar zene gyöngyeinek.”³⁶ Ezt követően 1862 ta-vaszán még három filharmóniai hangversenyt tartottak a Nemzeti Múzeumban, mindhárom



11. kép: Mátray Gábor múzeumi könyvtárőr, a Nemzeti Zenede igazgatója. Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok.

zeumi filharmoniai hangversenyeket a korabeli sajtó élénk figyelemmel kísérte. Előre hirdette azokat, majd részletesen beszámolt róluk. Bár néha kritikát is megfogalmaztak a zenekarral szemben, inkább az elismerés hangján szóltak a tudósítók, például ekképpen: „A zenekar Erkel igazgatása mellett oly buzgalmasan, oly mesterileg forgatá magát, mint egy kis légió, mely élén egy jó hadvezérrel biztosan diadalra indul.”³⁹ (Ehhez hasonlóan fogalmazott később talán ugyanaz az újságíró, amikor a tanulmányunk címében idézett értékelését leírta a zenekarról, illetve karnagyáról.) Az 1856–1857-es évad utolsó koncertjét így dicsérték egy másik lapban: „Mind orchestralis műveket játszottak, azon hatással, melyet az Erkel igazgatása alatti jeles zenekartól teljes joggal várhatunk.”⁴⁰ A koncertkritikák mellett összefoglaló értékelést is találhatunk az Erkel vezette zenekarról: „A philharmoniai hangversenyeket [...] „Hunyadi László” nagy tehetségű költője Erkel Ferenc igazgatja. E hangversenyek ismertetőik meg a pesti közönség nagy részével a remek zenét, mely nem használja a hatásvadászat eszközeit, de, mert szívből van írva, minden szívre egyformán hat. E hangversenyek mutaták be nálunk az újabb lángeszű zeneszerzők, egy Schumann Robert, Berlioz, Liszt meghatározó műveit, oly mesteri harmonikus előadással, mely teljesen méltó e zeneköltők szelleméhez.”⁴¹

Meg kell még jegyeznünk, hogy Erkel Ferencet a múzeumban kollegiális kapcsolat fűzte két személyhez is: Mátray Gábor (1797–1875) múzeumi könyvtárőrhez, aki szintén zenész volt és jeles zenetörténész is, a Nemzeti Zenede igazgatója és

bevétele az írói segélyegylet javára folyt be. A múzeumi koncertek sorozatában ezután úgy tűnik az előzőnél is nagyobb szünet állt be, ugyanis Erkel zenekara csak 1864. december 18-án lépett fel újra, amely alkalom azzal vált nevezetessé, hogy ekkor játszottak a zenészek először az új, mély a-ra hangolt fa- és rézfúvós hangszereken. A következő 1865. január 6-i hangverseny pedig azért vált emlékezetessé, mert ez lett a filharmonikusok múzeumi búcsúkoncertje, mivel a rendező bizottság úgy döntött, hogy a zenekar következő fellépését már az időközben felépített Vigadó épületében tartja meg. Erkel Ferenc 1865. március 25-én vezette először új otthonában társulatát.³⁷ Utoljára 1871. március 26-án vezényelte a Filharmonikusokat a Tudományos Akadémia dísztermében megrendezett jótékonyági koncerten, amelyen Liszt Ferenc és Volkmann Róbert is megragadta a karmesteri pálcát. Ezt követően már csak azon a hangversenyen lépett fel, amelyet a Filharmoniai Társaság rendezett 80. születésnapja alkalmából 1890. november 7-én. Utolsó előadásán nemcsak karmesterként szerepelt, hanem zongoraművészként is, eljátszva kedvelt darabját, Mozart d-moll zongoraversenyé.³⁸

Összességében elmondhatjuk, hogy a mű-



12–13. kép: Ezüst asztaldísz az Erkel-hagyatékból, Bécs, 1888 (Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Tár)⁴⁵

Czanyuga Józsefhez (1816–1894), aki 1849-től múzeumi irattárnokként, majd igazgatósági titkárként dolgozott a Nemzeti Múzeumban. Ő írta Erkel *Erzsébet* és *Sarolta* című operáinak a szövegekönyvét.⁴²

Erkel Ferenc 1893-ban bekövetkezett halála után 11 évvel, 1904-ban a Magyar Nemzeti Múzeumba, illetve annak könyvtárába került szellemi hagyatéka, levelezése, saját kezű partitúrái, kottagyűjteménye. Ez a hatalmas kéziratos gyűjtemény lett az alapja a *Zenei levelek* című kézirattári iratgyűjteménynek, de az Erkel-hagyaték hívta tulajdonképpen életre az adományozás után 20 esztendővel, 1924-ben a Zeneműtárat is az Országos Széchényi Könyvtár keretein belül. A hagyaték Erkel születésének 100. évfordulója évében már kutatható volt (Vértessy Jenőnek köszönhetően).⁴³ Emellett Erkelnek 1904-ben még néhány személyes tárgya is bekerült a múzeum Érem- és Régiségtárába. Ezeket a tárgyakat, egészen pontosan 5 db tárgyat (két karmesteri pálcát, egy babérkoszorúról való lantot, egy dísztalat, egy kancsót és egy asztaldíszet) a Nemzeti Múzeum az örökösöktől vétel útján szerezte meg.⁴⁴

Erkel Ferenc születésének 100. évfordulójának alkalmából 1910. november 5-én tartott előadásában D'Iszo Kálmán a következőképpen értékelte a mester múzeumi koncertjeit: „*A Nemzeti Múzeum díszterme zenetörténetileg fontos hely. Zenei művelődésünk fejlesztésének hatásos tényezői voltak és maradnak azon zenekari hangversenyek, a melyeket Erkel itt szólított életre.*”⁴⁶ Az Erkel vezetésével létrejött filharmonikus zenekar Budapesti Filharmoniai Társaság néven ma is működik. Magyarország legrégebben működő zenekarának első otthona, hangversenyeinek első befogadója a Magyar Nemzeti Múzeum volt. Főként ennek okán jelenthetjük ki – csatlakozva D'Iszo fent idézett megállapításához –, hogy Erkel Ferenc és a Nemzeti Múzeum kapcsolata a magyar zenetörténet valóban fontos, említésre és emlékezetre méltó részévé vált.

IRODALOMJEGYZÉK

- CSUKA Béla: *Kilenc évtized a magyar zeneművészet szolgálatában*. Bp., 1943.
- BERZEVICZY Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon*. Bp., 1927.
- DEBRECZENI-DROPPÁN Béla: *150 éve így ünnepelték. Kazinczy-megemlékezések 1859-ben = Honismeret*, 2009, 5. sz., 39–44., 43.
- D'ISOZ Kálmán: *A filharmonikusok története 1853–1903 = A Filharmoniai Társaság multja és jelene 1853–1903*. Szerk. MÉSZÁROS Imre – D'ISOZ Kálmán, Bp., 1903, 51.
- D'ISOZ Kálmán: *Erkel és a szimfonikus zene = Erkel Ferenc emlékkönyv*. Szerk. FABÓ Bertalan, Bp., 1910, 129.
- D'ISOZ Kálmán: *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzéke. VI. Zenei kéziratok jegyzéke. I. köt. Zenei levelek*. Bp., 1924., V.
- D'ISOZ Kálmán: *A Filharmoniai Társulat = A magyar muzsika könyve*. Szerk. MOLNÁR Imre, Bp., 1936.
- FEJŐS Imre: *Százéves a Muzeumkert*. Bp., 1955.
- GÁBRY György: *A Nemzeti Múzeum és a zene*. Bp., 1970.
- GÁL György Sándor: *Hazám, hazám, te mindenem. Erkel Ferenc életregénye*. Bp., 1963.
- KUBINYI Ágoston: *A Magyar Nemzeti Museum*. Pest, 1848.
- MÁTRAY Gábor: *A Magyar Nemzeti Múzeum korszakai*. Pest, 1868.
- MOSONYI Mihály: *Egy szó a cimbalom érdekében = Zenészeti Lapok*, 1860. november 7., 6. sz., 45–46.
- MOSONYI Mihály: *Bánk bán = Zenészeti Lapok*, 1861. március 27., 26. sz., 204.
- SIKLÓS Albert: *Wagner-premierok hazánkban = A Zene*, 14., 1932–1933, 10. sz., 185.
- SZABOLCSI Bence – TÓTH Aladár: *Zenei Lexikon*, II. köt., Bp., 1965.

JEGYZETEK

- 1 *Hangverseny délelőtt, hangverseny délután = Hölgyfutár*, 1858. március 15., 60. sz., 239.
- 2 BERZEVICZY Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon*. Bp., 1927, 508.
- 3 FEJŐS Imre: *Százéves a Muzeumkert*. Bp., 1955, 2.
- 4 KUBINYI Ágoston: *A Magyar Nemzeti Museum*. Pest, 1848, 20.
- 5 MÁTRAY Gábor: *A Magyar Nemzeti Múzeum korszakai*. Pest, 1868, 64–65. Zenede: ti. a Pestbudai Hangszegyleti Zenede.
- 6 D'ISOZ Kálmán: *A filharmonikusok története 1853–1903 = A Filharmoniai Társaság multja és jelene 1853–1903*. Szerk. MÉSZÁROS Imre – D'ISOZ Kálmán, Bp., 1903, 51.
- 7 Az 1853. április 24-i koncerttel kapcsolatosan a következőt olvashatjuk: „A muzeumi hangverseny válogatott, azonban oly kis számú közönség előtt ment véghez, miszerint, ha e részvétlenség tovább is így tartandó, a muzeumi sétányt majd csak unokáink élvezhetendik.” (*Hölgyfutár*, 4. évf., 1853. április 26., 78. sz., 324.)
- 8 D'ISOZ: *i. m.* (1903), 52.
- 9 *Pesti Napló*, 4. évf., 1853. november 22., 1111. sz. (4.)
- 10 *Philharmoniai hangverseny I. = Délibáb*, 1853. november 27., II., 22. sz., 700–701.
- 11 „Reméljük, hogy a rendező választmány jövő előadásiban nem fog egészen megfélekezni a magyar zenéről? Vagy ez nem való philharmoniai hangversenyekbe?...” (*Divatesarnok*, 1853. november 24., 68. sz., 1381.)
- 12 D'ISOZ Kálmán: *A Filharmoniai Társulat = A magyar muzsika könyve*. Szerk. MOLNÁR Imre, Bp., 1936, 90.
- 13 A belépti díjakat ld. az 1853. november 20-i koncert plakátján (eredetije pl. a Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállításán látható). A koncert jövedelmének egyötödét valóban a muzeumkert javára, négyötödét pedig az 50-60 tagból álló zenekar és a vendégművészek tiszteletdíjára fordították.
- 14 D'ISOZ: *i. m.* (1903), 56–57.
- 15 *Philharmoniai hangverseny II. = Délibáb*, 1853. december 11., II., 24. sz., 763–765.
- 16 SIKLÓS Albert: *Wagner-premierok hazánkban = A Zene*, 14., 1932–1933, 10. sz., 185.
- 17 D'ISOZ: *i. m.* (1903), 50.
- 18 GÁL György Sándor: *Hazám, hazám, te mindenem. Erkel Ferenc életregénye*. Bp., 1963, 376., 381.
- 19 Erkel 1855. március 28-án fordult Kubinyi múzeumigazgatóhoz a következő kéréssel: „A víz által károsult gyulaiak, földieim javára, folyó év április 1-én egy jótékony czélú philharmoniai hangversenyt ohajtván adni: esedezem, kegyeskedjék e napon hét órára a muzeumi termet átengedni.” (OSZK Kézirattár. Zenei levelek. Fond XII/277. – jelenleg a Liszt Ferenc Múzeum kiállításán. Fakszimiléjét ld.: D'ISOZ: *i. m.* [1903], 56. és 57. oldal között.) A koncertet végül is április 15-én tartották meg (*Budapesti Hírlap*, 1855. április 17., 697. sz., 3855.).
- 20 *Délibáb*, 1855. november 25., 24. sz., 292.
- 21 D'ISOZ: *i. m.* (1903), 57. A szám egy kicsit túlnak tűnik, maximum 500 fő látszik reálisnak,

- ennyi ülőhelynél több ugyanis a karzatokkal együtt sem férhetett el.
- 22 *Déliabáb*, 1856. január 27., 4. sz., 47.
- 23 *Divatcsarnok*, 1856. március 10., 14. sz., 272. A festményt gróf Pejacevich János adományozta a múzeumnak (*Déliabáb*, 1856. március 2., 9. sz., 111.).
- 24 A Széchényi-Országos Magyar Könyvtár Főrendi Vendégeinek című vendégkönyv (1852–1981). OSZK Kézirattár Fol. Hung. 3532 12a. fol. A próbákról ld. *Hölgyfutár*, 1856. augusztus 27., 197. sz., 805., 1856. augusztus 29., 199. sz., 813.; *Budapesti Hirlap*, 1856. augusztus 17., 198. sz. (2.), 1856. augusztus 29., 200. sz. (2.).
- 25 D'ISOZ: i. m. (1903), 58.
- 26 A *Nővilág* pl. így írt az induló sikeréről: „A Rákóczy-induló miatt különösen kedves filharmoniai hangversenye harmadikának is oly nagy és lelkesedett közönsége volt, mint már megszoktuk. A Rákóczy-indulót háromszor ismételte meg a közlekedés, melyről egyáltalán nem volt csoda, hogy meglegel a zenészeket is megszállta, ezek is, - kik hangszerük miatt tehették - állva adták elő e mennyi ihletéssel írt művet. Nem bir arról eleget beszélni, ki egyszer hallotta, s a hangversenyek e szakában valóban csak róla lehet hallani mindenütt, mint a saison zene-arszlánáról. Természetes tehát, hogy mai hirrovatunkat mi is ez indulóval kezdtük.” (*Nővilág*, 4. évf., 1860. január 15., 3. sz., 42.) Nemzeti hagyományaink felé fordulásnak nagyon fontos zenei eseménye volt Suck Andrásnak, a Nemzeti Színház zenészeinek első tárogató-hangversenye 1859. december 8-án a Nemzeti Múzeum dísztermében (a koncertről ld. pl. *Vasárnapi Ujság*, 1859. december 18., 51. sz., 609.). A nevezetes hangverseny előtt még tartottak egy próbát a múzeumban, amelyre csak néhány embert hívott meg Kubinyi Ágoston; köztük volt Erkel is (*Ujabb tárogató-próba = Vasárnapi Ujság*, 1859. december 4., 49. sz., 584.).
- 27 DEBRECZENI-DROPPÁN Béla: *150 éve így ünnepelték. Kazinczy-megemlékezések 1859-ben = Honismeret*, 2009, 5. sz., 39–44., 43. Annak is van nyoma, hogy a központi Kazinczy-ünnepségre, amelyet a Nemzeti Múzeum dísztermében tartottak, elvárták volna, hogy Erkel komponáljon egy ünnepi nyitányt (*Hölgyfutár*, 1859. október 15., 123. sz., 1008.).
- 28 D'ISOZ Kálmán: *Erkel és a szimfonikus zene = Erkel Ferenc emlékkönyv*. Szerk. FABÓ Bertalan, Bp., 1910, 129.
- 29 „*Erkel befejezte »Bánk bán« operáját. A színháznál már (!) szerepezik.*” (*Nővilág*, 1860. december 9., 50. sz., 797.)
- 30 *Zenészet Lapok*, 1860. december 26., 13. sz., 103.
- 31 MOSONYI Mihály: *Egy szó a cimbalom érdekében = Zenészet Lapok*, 1860. november 7., 6. sz., 45–46. (Vö. *Hölgyfutár*, 1860. november 12., 136. sz., 1077.) *Mosonyi Mihály G.* (1815–1870): kiváló magyar zeneszerző és zeneíró, akinek halálára Liszt gyászzenét írt. Mosonyi Széchenyi István halálára írt *Gyászhangok* című művét, a társulat 1860. december 16-i *Ünnepi zenéjét* a 1861. január 6-i hangversenyen mutatták be először (SZABOLCSI Bence – TÓTH Aladár: *Zenei Lexikon*, II. köt., Bp., 1965, 637.)
- 32 Mosonyi a következőképpen dicsérette a fiatal cimbalmost már az opera díszbemutatója után: „*A cimbalom is – mely mint zenekari hangszer e dalműben szerepelt legelőször – különös figyelmet érdemel, mert kibizonyul, hogy azzal nem mindennapi hatást lehet előidézni. E hangszer kezelhetése sokkal nehezebb mint sokan talán képzelik s sok időre van szükség míg valaki csak tűrhetőleg is begyakorol rajta valamit. A fiatal Erkel Sándor (Erkel Ferenc ifjabbik fia) kevés idő alatt sajátította az ahoz megkívántató ügyességet, s már a vele tett első kísérlet után is reményelhetjük, hogy idővel e hangszer méltó helyet fog elfoglalni a nemzeti színház zenekarában.*” (MOSONYI Mihály: *Bánk bán = Zenészet Lapok*, 1861. március 27., 26. sz., 204.)
- 33 *Hölgyfutár*, 1861. január 8., 4. sz., 31.; *Zenészet Lapok*, 1861. január 9., 15. sz., 119.
- 34 *Hölgyfutár*, 1861. november 28., 143. sz., 1150.
- 35 *Ne felejtis*, 1862. február 23., 47. sz., 555.
- 36 *Budapesti hírharang = Hölgyfutár*, 1862. március 27., 37. sz., 294.
- 37 D'ISOZ: i. m. (1903), 62.
- 38 CSUKA Béla: *Kilenc évtized a magyar zeneművészet szolgálatában*. Bp., 1943., 7. A műhöz még fiatalabb korában saját kadenciát komponált, amelyet ezúttal is előadott – emlékeztetből.
- 39 *Hölgyfutár*, 1857. március 23., 67. sz., 295.
- 40 *Divatcsarnok*, 1857. április 15., 8. sz., 179.
- 41 *Divatcsarnok*, 1857. március 15., 3. sz., 136.
- 42 A Magyar Nemzeti Múzeum zenei, illetve zenetörténeti vonatkozásaira ld. még: GÁBRY György: *A Nemzeti Múzeum és a zene*. Bp., 1970.
- 43 D'ISOZ Kálmán: *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzéke. VI. Zenei kéziratok jegyzéke. I. köt. Zenei levelek*. Bp., 1924., V.
- 44 *Három nemzedék ereklétárgyai*. Bp., 1988, 124–125. (tárgyleírások). A Nemzeti Múzeumba került tárgyakat Erkel működése során kapta ajándékba. E dísztárgy talpára egy nyitott könyv alakú kartus van erősítve, vésett felirata a következő: „Erkel Ferenc országos főzeneigazgató úrnak 50 éves karnagyi jubileumára a budapesti hangszerkészítők 1888 Deczemb hó 16. – Schunda V. J. Placht T. Bruckner N. Kaiml F. Pilát F. Lédeczy S. Stowasser I. Csupport J. Hevesi B. Reibel P. Heckenast G.” Az asztaldísz tálkájára pedig apró hangszerek vannak erősítve: lant, hegedű, hárfá, szárnykürt, gitár, trombita, cimbalom üstdob, fuvola és klarinét, továbbá nyolc aranyozott kartus a következő operák bevéssett címeivel: Hunyadi László, Sarolta, Dózsa György, Névtelen hősök, Brankovits György, Bátori Mária, Erzsébet, Bánk bán.
- 45 D'ISOZ Kálmán: *Erkel Ferenc = Budapesti Szemle*, 144. k., 1910, 408. sz., 446–454.

A Kárpát-medence legkülönlegesebb Árpád-kori templomai

Dr. Németh Zsolt fizikus immár harmadik alkalommal gazdagítja ismereteinket a Kárpát-medence legkülönlegesebb Árpád-kori templomairól. Az előző két kötetében a Dunántúl és a Csallóköz, illetve a Felvidék nyugati részének építményeivel foglalkozott, ezúttal azonban Magyarország északkeleti, valamint keleti részén található templomokat tárgyalja. A kötet igényes kivitelezését a templomokról készült alaprajzok és fotók emelik, a szerző felvételei mellett többek között Nemes Zsuzsa, Bárdossy László, Buza László, Mészáros József és Váry István képei hozzák testközelbe a szóban forgó építményeket. A kiadvány megjelenését a 2018-ban kormányzati szándékkal alakult Magyarságkutató Intézet támogatta, amelynek legfőbb célkitűzése, hogy a nemzeti érték mentén végzett kutatásokat irányítsa és közvetítse.

Németh Zsolt a kötetet észak-borsodi templomok ismertetésével kezdi, a Kárpát-medence hatkaréjos rotundáinak bemutatásával folytatja, és ezekhez kapcsolódva egy erdélyi és két dunántúli építményt is elemez. Helyet kapott a kiadványban többek között Szalonna, Süvéte, Kisperlász, Mágor-Halom, Kiszombor, Rakacaszend, Tornaszentandrás, Tarnaszentmária, Lengyeltóti, Kallósd és Karcsa különleges temploma. Mindegyik közös jellemzője, hogy emberléptékű, kisebb templomokról van szó, különleges az alaprajzuk, amelyek a szerző szerint azért érdekesek, mert sokkal többet tudnak elmondani a kor kereszténységéről és keresztény emberének világlátásáról, mint a „típusok”.

A nyomozómunka során a szerző a funkcióra és az egyes épületek építési, illetve átépítési idejére keresi a választ, a megközelítés módja azonban egyáltalán nem tekinthető szokványosnak, hiszen nem elégzik meg az anyag által kínált és az őt érzékszervvel felfogható racionális magyarázatokkal, hanem a metafizikai síkon értelmezhető kérdésekre is választ keres. Ez a megközelítési mód tudományos munkában az első pillanatban meghökkentően hathat, ám valójában csakis ez lehet a célravezető, hiszen szakrális, transzcendens épületekről van szó, amelyek közvetítők az emberi és az isteni világ között, így egy egészen más dimenzióban (is) működtek, és működtettek, mint a látható, tudati világ. A középkor embere számára ezek az épületek eredetileg a teljesség templomai voltak, a test, a lélek és a szellem hármas egységének érdekében építették valamennyit, jogos tehát a szerző belső igénye, hogy a materialista világból kilépve a teljességre törekedve próbálja meg értelmezni őket. Németh Zsoltot saját bevallása szerint az vezérelte, hogy megtalálja az eredeti, átépítetlen templomok emelésének és működésrendjének értelmét, nem érte be szűk látókörű „ál-magyarázatokkal”, hanem alapos vizsgálatukkal rámutatott, hogy az Árpád-kor első felének történelme és főként vallástörténete mennyire ingatag alapokon áll, hiszen elemi kérdésekre sincsenek meg a válaszok. Kutatómunkája során időt és energiát nem sajnálva többször is ellátogatott a vizsgált templomok helyszínére, méréseket végzett bennük, a szakpublikációkon kívül pedig a régészeti adattárakban felkutatta az eredeti feltárások dokumentációját és többször olyan ellentmondásokra, vagy figyelmen kívül hagyott adatokra bukkant bennük, amelyek segítségével a helyes irányba tudta terelni értelmezésüket és lelejtésük idejét. Sikerének egyik titka, hogy gondolkodó, tehát bölcsész emberként, de

fizikus végzettséggel, sokkal több szempontot tudott figyelembe venni, mint szaktudós társai, így például a történeti, egyházi, kormányzati aspektusok mellett az épületben működő fény és hanghatások szerepére, a tájolásra, vagy a szakrális geometriai építési elvek alkalmazására is sort keríthetett. Utóbbiak már távol esnek a bölcsészek által is bevonható vizsgálatoktól, ezért is szükségszerű minden olyan diszciplína részvétele a kutatásokban, amelyek újat tudnak mondani, hiszen a kutatómunkák célja a minél teljesebb, hitelesebb megismerés.

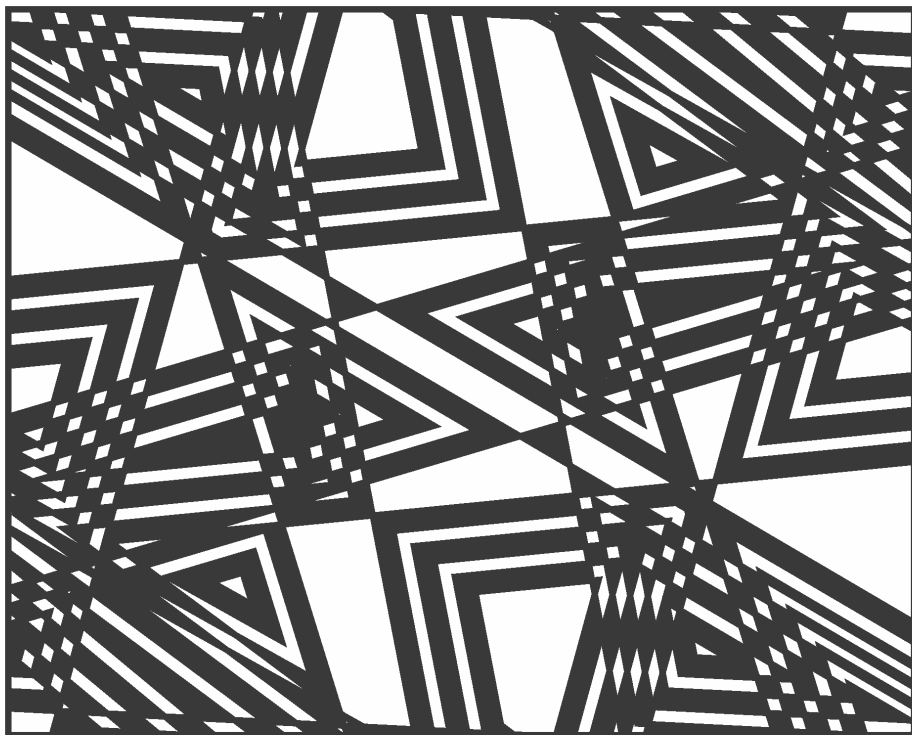
A precíz nyomozómunka és helyszíni vizsgálatok eredményeként Németh Zsolt több olyan felfedezést is tett, illetve olyan kérdéseket is megfogalmazott, amelyek sok esetben módosítják, módosíthatják ismereteinket az Árpád-korra datált különleges templomokról és általánosságban a korszak templomépítészetéről, motívumkincsének jelentéséről, eredetéről, belső tereinek elrendezéséről, funkcióiról, a bennük végezhető rituális szertartásokról. Találó észrevételei elgondolkoztatják nemcsak a kötet olvasóit, hanem reményeim szerint a témával foglalkozó szakembereket is. Így például a rotundák datálásánál Németh Zsolt arra is felhívja a figyelmet, hogy hiába vannak a templomokat megvallató ásató régészek birtokában a közmegegyezést cáfoló megfigyelések, csak igen kevesen mernek szembenenni a hivatalos dogmákkal. Az egyik ilyen hivatalos dogma, hogy a Kárpát-medence legtöbb templomát a kereszténység felvétele utánra keltezik, mondván, hogy a honfoglaló magyarok 1000 előtt pogányok voltak. Szerinte újragondolásra késztet a keleti, kaukázusi templomokkal való formai rokonságuk és motívumkincsük hasonlósága is. Felteszi azt a fontos kérdést is, hogy *miféle* kereszténység *milyen* templomairól van szó? Római, bizánci, vagy esetleg valami más? Rávilágít arra is, hogy az eredetileg kis alapterületű körtemplomok a római liturgiához igazított hosszúházás templomokkal ellentétben kevés ember befogadására voltak alkalmasak és a résztvevők minden bizonnyal állva, egyenrangú félként vettek részt a rituálét vezető személlyel együtt a szertartáson. Az ilyen típusú szertartások egy olyan gondolkodásmódról tanúskodnak, amely a közösséget helyezi előtérbe, szemben a nyugati világ individuális, önközpontú szemléletével és sokkal közelebb voltak az őskeresztény egyház felfogásához, Jézus eredeti tanításához, amelynek a gyógyítás is fontos részét képezte.

A transzcendens átélését, az átlénygülést, de a gyógyítást is segítette a templom tereit betöltő hanghatás, a zene és az énekszó használata. Németh Zsolt könyvében egy egész fejezetet szentelt a hangok templomi használatának. A lengyeltóti templom esetében kísérlettel is bizonyította azt a feltevését, hogy a templomban található 18 ülőfülkét hangterápiára is használhatták. Ehhez a belső teret úgy alakították ki, hogy a legmegfelelőbb hanghatást ériék el, az érthetőség, a visszhang, a hangelnyelés és -visszaverődés érdekében. A kallósi körtemplom kapcsán pedig mérésekkel bizonyította, hogy az oda betérő, testi vagy lelki gyógyulásra váró, a fülkék nyújtotta kínálatból a megfelelő személy segítségével ki tudta keresni azt a hangspektrumot, ami neki a legmegfelelőbb volt. Ezekből a kutatásokból az is kiderült, hogy a rotundák kiemelkedően jó akusztikával rendelkeznek. Németh Zsolt kiemeli, hogy a középkori gregorián dallamokról már a tudomány is bebizonyította, hogy az ébrenléti és az alvó állapotú emberi szívverés ütemére komponálták meg őket, amellyel a nyugalmat, a harmóniát is fokozni tudták. Meghatározott szerepe volt a mozgó fényhatásnak is, amit a templomok tájolásával és az ablaknyílások kialakításával értek el, illetve szabályoztak.

A kötetet olvasva a templomokról kapott kiváló és könnyen áttekinthető ismeretanyagot kívül, a logikusan felépített nyomozómunka izgalmas sorain túl azonban az emberben motoszkálni kezd egy kérdés arra vonatkozóan, hogy vajon a szerzőnek volt-e valami más célja is azon kívül, hogy bemutassa, a teljességre törekedve tisztázza ezeknek a

különleges építményeknek a funkcióját és keletkezésének korát? Sejtésem szerint, volt. Tudatosan, vagy tudat alatt a hívó ember felhívása, de néma jajkiáltása is ez a kötet. Egyre több az omladozó templom, a fogyatkozó, előregedett közösség jószérével ezeknek a kis templomoknak a belső tereit sem tudja betölteni, materialista világunkban a keresztény értékrend és a vallás elenyészőben van. Európa deszakralizálása, a keresztény kultúra zárójelbe tétele beteljesedni látszik, miközben idegen hódítók lépik el az öreg kontinenst. Égető szükség lenne a megújulásra, amihez elengedhetetlen a változás. Vissza kell találnunk az alapokhoz, amikor még a kis léptékű kerek templomokban, körben állva, egyenrangú félként éltük meg a kapcsolódást Istennel és egymással, meglelve a test, a szellem és a lélek hármasságában a teljességet, a békét. Ehhez is útmutató ez a könyv.

(Németh Zsolt: A Kárpát-medence legkülönlegesebb Árpád-kori templomai. Északkelet és a Tisza völgye. Budapest, 2019, Magyarságkutató Intézet, 192 p.)



Emma Green

A fehér protestáns közösség nem hivatalos rasszizmus elleni tanácsadói

Minden olyan faji megbékélésről szóló nyilatkozat, amely fehér bőrű lelkészek szájából hangzik el, egy fekete társuk késő éjszakai javítgatásainak nyomát őrzi.

A George Floyd halálát követő hetekben Philip Pinckney-t elárasztották azok az üzenetek, amelyeket rasszizmussal szembehelyezkedő fehér lelkészekről érkeztek: napi 50-60 telefonhívás, tucatnyi sms- és e-mail-lánc, prédikációvázlatok és cikkek végtelen sora. A 34 éves fekete bőrű lelképásztor olyan helyeken töltötte az életét, ahol származása ellentmondást váltott ki. Kadétként a „Citadellán”, a dél-karolinai Citadel Katonai Műszaki Főiskolán tanult, amelynek tisztjei segédkeztek az amerikai polgárháború kezdetét jelző, Sumter erőd elleni támadás megszervezésében. Egyházi közösséget épített ki a Déli Baptista Gyülekezettel (Southern Baptist Convention), amely felekezeti a rabszolgatartás egyik utolsó védőbástyája volt. Jelenleg, ahogy az országnak több fekete bőrű ember rendőri erőszak miatti halálával kell elszámolnia, Pinckney egy olyan szerepet vállalt fel, amelyre gyakran fel is kéri: a fehér protestáns világ nem hivatalos rasszizmus-ügyi tanácsadójaként működik.

„Nem ismerek egyetlen feketét sem, aki jelentkezett volna azzal, hogy: »Igen, én ezt akarom csinálni« – mondta telefonon, miközben Charlestonból Columbia felé ment kocsijával, hogy lelkészek egy csoportjával rasszizmus és kereszténység témában megbeszélést tartson. – Azért vagyunk, hogy templomi közösségeket építsünk, és tanítsuk az embereket, hogy gyerekeket neveljünk és hirdessük: »Ezt mondja az Úr.« S ugyanakkor itt van ez a sötétség,

meg ez a tudatlanság. Ellenségesség van, és különös kényszer hajt bennünket ebbe az irányba.” Miközben Pinckney nemrégiben átpörgette szöveges üzeneteit, észrevette, hogy egyes fehér lelkészek csak akkor jelentkeznek, ha faji erőszak szerepel a hírekben. „Valószínűleg nem beszélünk az utolsó fekete-gyilkosság óta” – mondta.

Szerte az országban kialakulóban van egy csendes hálózat, amely Pinckneyhez hasonló keresztény vezetőkől áll – fekete lelkészek, nonprofit alkalmazottak és túlnyomórészt fehér protestáns körökben mozgó vallási vezetők kötetlen társasága. Miközben jónevű fehér lelkészek kerülnek gyakran a figyelem középpontjába a rasszizmusról szóló kijelentéseik miatt, fiatalabb, kevesebb befolyással bíró fekete társaik jellemző módon a színpalak mögött dolgoznak és segítik őket. A protestáns világ igen nehéz terepnek bizonyul, amikor az emberek rasszhoz való hozzáállásának megváltoztatásáról van szó: ezeknek az egyházaknak a nagy része régóta ellenzi a faji egyenlőséget, és sok konzervatív hívő gyanakvással tekint a baloldalhoz kötődő, önjelölt társadalmi igazságosságot követelő mozgalmakra.

Júniusban már érezhető volt, hogy a (neo) protestáns, pontosabban fogalmazva az ún. „evangelikál keresztény” világban olyan változások zajlanak, amelyek pár éve elképzelhetetlenek lettek volna. Önjelölt „nem politizáló” lelkészek meneteltek az utcán a tüntetők oldalán. Fehér megachurch-ök (‘megagyülekezetek’) vezetői fogadták fekete társaik szemrehányásait. Mississippi államban ismert konzervatív lelkészek és vezető szeminárium hitoktatók arra szólítottak fel, hogy távolítsák el az állami zászlóról a konföderációs harci jelképeket. A Déli Baptista Gyülekezet vezetője pedig kijelentette, hogy „Black lives matter” („A fekete életek számítanak”). Az fogja majd megmutatni, milyen irányban tart a fehér Amerika, és fogja végleg

eldönteni, kit tudnak megszólítani az egyházak üzenetükkel, ahogy a keresztény vezetők kezelik az elkövetkezendő hetekben a fehér felsőbbrendűség problémáját. Azok a fekete egyházi vezetők és más színes bőrű keresztények járnak az élen, akik úgy döntöttek, hogy maradnak a fehér közösségekben.

Sok konzervatív fehér lelkész, köztük Donald Trump elnök egyes protestáns tanácsadói, évek óta őszintén elítélik a „rasszizmus bűnét” és – az elkülönítést előíró – Jim Crow törvényeken alapuló nyílt hátrányos megkülönböztetést. Konzervatív lelkészek még a büntető igazságszolgáltatást érintő jogszabályok ügyében is egyezségre jutottak; fehér protestánsok vezetésével született meg a tavalyi törvényjavaslat a börtönreformról. A kényes kulturális normák – és a nagy politikai kérdések – azonban keményen megszabják annak módját, ahogy egyes lelkészek a rasszizmusról gondolkodnak.

„Ha valaki egy templomba a feszületre mutatva azt mondja: »Hé, Jézus képe a falon hangsúlyos. Egy közel-keleti zsidó nem így néz ki«, akkor támadja a Bibliát – mondta Pinckney – Ez az az ügy, amiért kiállunk – és ez a közös pont számunkra a rasszról folytatott beszélgetésben.”

Az amerikai történelem során a keresztény vezetők támogatták a túlzott faji előítéletességet, illetve szemet hunytak felette – taglalja a nemrégiben napvilágot látott, *The Color of Compromise* ('A kompromisszum színe') című könyvében Jemar Tisby. A teológusok a Bibliából hoztak fel érveket a rabszolgáltatás igazolására. A polgárjogi mozgalmak idején ismert déli lelkészek szólítottak fel mértéktartásra a szegregációról szóló vitákban. A keresztény konzervatív vezetők több évtizede küzdenek ezzel az örökséggel: A Déli Baptista Gyülekezet határozatot bocsátott ki, amelyben elítéli a felekezetnek a faji előítéletesség előmozdításában játszott szerepét, és bocsánatot kér „minden afroamerikaitól”, hogy akár „tudatosan, akár öntudatlanul elfogadtuk az egyéni vagy szervezeti szinten megjelenő rasszizmust életünk során”. A déli baptista vezetők továbbra is szorgalmazták a szerintük faji megbékélésről szóló beszélgetéseket, és más felekezetek is tettek hasonló erőfeszítéseket.

A protestánsok közti, fajgyűlöletről szóló beszélgetéseket gyakran beárnyékolják a nézeteltérések a faji megbékélés és politikai tevékenység közti határ tényleges hollétét illetően. Mindössze négy évvel ezelőtt, egy fekete nő, Michelle Higgins rendkívüli visszatetszést váltott ki beszédével Urbana városban egy népszerű ifjúságilelkész-konferencián, mivel hangsúlyozta, hogy keresztény testvéreinek támogatniuk kellene a Black Lives Matter mozgalmat. A Trump elnök megválasztása utáni nyáron káoszba fulladt a Déli Baptista Gyülekezet éves közgyűlése, miután elakadt az Alt-Right [alternatív jobboldal] mozgalmat elítélő határozathozatal; állítólag politikailag túlfűtött nyelvet használtak. Amikor J. D. Greear észak-karolinai lelkész, aki jelenleg a felekezet elnökeként szolgál, nemrégiben felvett egy videót, ahol a keresztényeket szólítja fel a *Black lives matter* hangoztatására, elővigyázatosan tisztázta, hogy ő és egyháza nem támogat semmilyen Black Lives Matter szervezetet. „A mozgalmat és a weboldalt kisajátította néhány politikai szereplő, akiknek a világnézete és a politikai elképzelései éles ellentétben állnak az enyémmel” – mondta. Más protestáns lelkészek még ennyire messze se mennének, mint Greear. Úgy érzik, hogy olyan ez a szlogen „mint amikor meghúzzunk egy apró fonalat... amely lebontja az egész pulóvert” – mondta el újságunknak Nicole Martin, az Amerikai Bibliatársaság országos lelkészségének igazgatója. „A fehér lelkészek arra kíváncsiak, hogy vajon a *Black lives matter* hangoztatása azt jelenti-e majd, hogy más kérdésekben is engedniük kell, mint például a nők felszentelését vagy az LMBTQ-jogok elismerését illetően – mondta Nicole. – A válaszom a következő: lehetséges.”

A protestáns világban széles körben elfogadottnak számítanak bizonyos típusú politikai tevékenységek. „Most kerül nálunk sorra az élet szentsége vasárnap, ahol az abortusz szörnyű bűnéről beszélünk – lelkes támogatója vagyok az ügynek, ámen” – mondta Pinckney. „Ugyanez az egyértelműség azonban nagyon bonyolulttá válik, ha faji kérdésekről van szó.” Maina Mwaura a Déli Baptistáknál szerezte lelkészi képesítését, és a Promise Keeperekhez

(Ígéret Megtartókhoz) hasonló keresztény szervezeteket és a Barna Group közvélemény-kutató intézetet látja el szaktanácsadással; elmesélte, hogy amikor egy fekete barátjával és egy fehér lelkésszel ebédelt, a fehér lelkész nem volt hajlandó meghallgatni a barátja véleményét arról, amit az az elnök rasszista megjegyzéseinek tekintett. A fehér lelkész kijelentette, hogy Trumpra fog szavazni, mert az ellenzi az abortuszjogokat, ami ténylegesen le is zárta a beszélgetést. „Az életet védő politikai programokat használják minden más, köztük a faji kérdés szőnyeg alá söprésére is” – mondta Mwaura.

Még az „igazságosság” nyelve is ellentmondásos a protestánsok körében. 2018-ban Kaliforniában lelkészek egy csoportja John MacArthur, egy befolyásos kaliforniai fehér megachurch [hatalmas létszámú templomi közösség] lelkészének vezetésével egy nyilatkozatot írt alá, amelyben bírálták a „társadalmi igazságosságot”, és „az interszekcionalitásból, radikális feminizusból és a kritikus fajelméletből fakadó posztmodern ideológiák ellen” érveltek. Elítélte a „politikai vagy társadalmi tevékenységet”, mivel az nem „szerves alkotóeleme az evangéliumnak vagy alapvető eleme az egyház küldetésének”. Ez elterjedt nézet a fehér protestáns lelkészek körében; számos ilyen, fehérrek lakta helyeken szolgáló, vezető állásban lévő fekete lelkész a következőket mondta: A fehérbőrű lelkészek erőszakos módon megszabják annak határait, hogy meddig lehet elfogadható módon rasszizmusról beszélni, fegyvert kovácsolnak minden olyan helyzetből, amelyet a progresszív politikának akárcsak a leghalványabb árnyalata jellemez, a rendszerszerű igazságtalanságról szóló érveket pedig a „társadalmi igazságosság” és „kulturális marxizmus” címkékkel látják el. A fekete vezetők a fehérrek uralta szervezetekben nem győzik hangsúlyozni, hogy a rasszizmussal való foglalkozás evangéliumi téma.

„Ha ez pusztán társadalmi igazságossági vagy kulturális dolog lenne, könnyű lenne figyelmen kívül hagyni, mert ez ideológiailag alapozza meg a beszélgetést” – mondta Arthur Satterwhite III, a Young Life ismert ifjúsági vallási szervezet multietnikai szolgálatának alelnöke. Némelyik

fehér lelképásztor kiválasztja azokat a szócsövekként működő fekete lelkészeket, akik saját politikai meggyőződésüket visszahangozzák, tudtam meg Mwuarától. „Szó szerint fel kellett menjek a közösségi oldalra, és azt kértem, hogy »Legyenek szívesek, ne küldjenek már nekem több Candace Owens videót«” – mondta, utalván a Turning Point USA nonprofit konzervatív szervezet jobboldali kommentátorára és volt kommunikációs igazgatójára. Mwaura szerint, amikor így tesznek a lelkészek, úgy tekintik, mintha „tanítani akarnának nekünk valamit, amiről lemaradtunk. Ezzel az a probléma, hogy igazából figyelmen kívül marad a fekete amerikaiak 90 százalékának a nézőpontja”.

Nem számít, hogy mennyi jóindulattal vannak a fehér protestáns lelképásztorok, ismételten olyan dolgokat mondanak és tesznek, amelyek rendkívül bántók közösségünk színes bőrű tagjai számára. Júniusban, a Floyd halála elleni tiltakozás tetőpontján, Louie Giglio, az atlantai megagyülekezet lelképásztorja beszélgetést folytatott a színpadon Lecrae-vel, a népszerű hip-hop művésszel és Dan Cathy-vel, a Chick-fil-A gyorsétteremlánc vezérigazgatójával. Ott azt találta mondani, hogy [a rabszolgasággal kapcsolatban] a *fehér kiváltság* szót a *fehér áldással* kellene helyettesíteni, hogy „túljussunk azon a kifejezésen, amely megakasztja a rasszizmusról való beszélgetéseket”. A *The Washington Post* szerint ezt követően Lecrae felvette a nem hivatalos rasszizmus-ügyi tanácsadó szerepét, és közölte Giglióval, hogy nem igazán tetszik neki a javaslat. (Giglio később bocsánatot kért.) Júniusban Jerry Falwell Jr., a Liberty Egyetem rektora feltett a Twitterre egy képet egy szájmaszkról, amelyen egy Ku Klux Klan-köpenyt viselő, illetve egy feketére maszkírozott fejű ember látható. Több tucat fekete öregdiák, köztük a lelkészek és más keresztény vezetők, levelet küldtek, amelyben felháborodásukat fejezték ki a rektor éretlen viselkedése miatt. (Falwell Jr. később bocsánatot kért.) Jua Robinson lelkész, aki megagyülekezetet alapított Bostonban, és egyike volt a Liberty-levél aláíróinak, elmondta nekem, hogy már megszokással szemléli, ahogy fehér bőrű keresztény vezetők zavarba jönnek a faji kérdésektől. Történt, hogy amikor Robinson húszas éveinek elején járt, és az Athletes in Action

munkatársaként dolgozott, amely a korábban Egyetemi Hadjárat Krisztusért (Campus Crusade for Christ, Cru) néven ismert szervezet lelkészége volt; megkért egy szertartásvezető lányt, hogy próbáljon lejátszani egy gospel-éneket. A lány összezavarodott, és „tulajdonképpen faképnél hagyta”. Ma már kissé más a hangnem, de ha tudod, hogy itt vagyok, és mások talán értékelik is, miért ne próbálnám meg? Robinson elmondja, hogy gyakran ő az egyetlen fekete bőrű ember a teremben egyházi alkalmakon, és rendszeresen felkéri, hogy beszéljen a kollégáinak faji kérdésekről. „Ezeknek az embereknek egy része nem igazán volt még kapcsolatban színes bőrű emberekkel. Úgy éreztem, mintha Isten adta volna a számba a szavakat, ő jelölte volna ki számomra az utat, és adta volna a reményt hozzá.”

Az utóbbi hetekben, ahogy az ország szembesült George Floyd, Ahmaud Arbery, Breonna Taylor és a faji erőszak [valójában, noha az esetek tragikusak, egyik esetben sem nyert bizonyítást a faji indíték – *a szerk.*] más áldozatainak halálával, a fehér lelkészek nyilatkozatokat adtak ki és vasárnapi délelőtti beszélgetéseket rendeztek a nemzetünk széles körét érintő előítéletességről. Ugyanakkor még ezek a jóhiszemű törekvések is gyakran „a rasszizmushoz társított üres érzelmeségbe” fulladnak – mondta Pinckney, – és egyéni kapcsolatokra, illetve viselkedésre összpontosítanak: „Szeretnünk kell egymást, és jól kell bánni egymással.” Ez nem véletlen. „A protestáns teológia általában nagyon személyes, kapcsolatközpontú, és ezért hihetetlenül nehéz bevonni a rendszer- és szervezeti szintű problémákat” – tudjuk meg Greg Jaotól, aki InterVarsity, az egyetemi kampuszokra összpontosító, befolyásos lelkészszéki szervezet külkapcsolati igazgatója. Sok fehér protestáns egyetért azzal, hogy ki kell irtani szívéből a rasszizmust, de nem áll készen arra, hogy olyan politikai kérdésekkel szembesüljön, mint például a faji politika, amely lehetővé teszi a George Floyd halálához vezető erőszakot. A Nyilvános Vallási Kutatóintézet (PRRI) szerint 2018-ban, a fehér protestánsok 71 százaléka gondolta úgy, hogy a fekete férfiak halálával végződő rendőrségi cselekmények elszigetelt jelenségek és nem egy tágabb viselkedésminta részét képezik. Egy alapvetően intraperszonális, barátságára

épülő kibékülés gyakorlatilag képtelen megváltoztatni a faji alapú, szervezeti és rendszerszinten megjelenő egyenlőtlenségeket ebben az országban” – vélekedett Tisby.

Számos fekete vezető, akivel beszéltem, azon a véleményen van, hogy bármennyi energiát is szentel a fehér protestáns világ a rasszizmus problémájának kezelésére, George Floyd halálának utójátéka nem feltétlenül fordulópontra áll, ahogy a fehér protestánsok a rasszokról gondolkodnak. „Körülbelül négy-öt évente van egy nagyobb nemzeti szintű beszélgetés a rasszizmusról, és ilyenkor sok egyház nemes gesztusokat tesz – mesélte Jao. – Majd utána megint nem beszélnek róla, és nem veszik észre azokat a dolgokat, amelyek helyi vagy országos szinten történnek a következő nagy botrányig.” Az idei nyári tiltakozások hatásának az lesz a fokmérője, hogy vajon konzervatív politikai körökben megváltozik-e a hang a rassz-kérdést és a rendészetet illetően. Az Egyesült Államokban a fehér emberek csaknem egyharmada protestánsnak vallja magát, és ennek a csoportnak jelentős többsége republikánus. A fehér keresztényeknek megkülönböztetett helyzetükben arra kell ösztönözniük a politikusokat, hogy vegyék komolyan ezt a kérdést.

Alapjában véve azonban a fekete vezetők, akikkel beszéltem, munkájukat az egyház érdekében, és nem politikai haszonnyerés céljából végzik. „Nem a hétköznapi fekete ember dolga, hogy a fehér embereket oktassa. Ez önmagában is elnyomást jelent” – mondja Latasha Morrison, a Be the Bridge (Légy a Híd) alapítója és elnöke; a szervezet a túlnyomórészt konzervatív, fehér gyülekezetek és szervezetek munkatársainak nyújt képzést arról, hogy hogyan beszéljenek faji kérdésekről.

Charlestonban Pinckney az elmúlt hónapot a Floyd halála miatti vegyes reakciók között töltötte: szerette volna megvédeni két fiatal fiát az erőszaktól, bölcsen akarta vezetni gyülekezetét, ugyanakkor szeretett volna öklével jól az asztalra csapni. Pár évvel ezelőtt Pinckney és más helyi lelkészek alapítottak egy közösséget, a 1Charlestont, hogy arra ösztönözzék a városi gyülekezeteket, hogy kezdjenek beszélgetéseket a rasszizmusról és az evangéliumról. Pinckney városa nagyon is jól tudja, milyen pusztító hatása van a faji erőszaknak a gyülekezetekre. „Vágyok arra a napra, amikor

nem kapom már ezeket az üzeneteket, és nem kell majd ezekről a dolgokról beszélnem – mondja Pinckney. – De ugyanaz az Isten, aki elhívott, hogy terjesszem Igéjét, arra is elhívott, hogy felemeljem szavam az igazságtalanság ellen.”

(*The Atlantic*)

Nyikolaj Sevcsenko

Nyolc reform, amely megváltoztatta az orosz történelmet

A III. Ivántól Borisz Jelcin elnökig eltelt idő alatt számos gyökeres változáson ment át az élet Oroszországban. A leginkább emlékeztetéseket gyűjtöttük össze az olvasó számára.

1. Nagy Iván: A Rusz egységesítője

III. Iván (más néven Nagy Iván) moszkvai nagyfejedelem volt, aki 1462-ben került az orosz trónra. Néha úgy emlegetik, mint „az orosz földek egyesítőjét”, mert jelentősen kiterjesztette állama területét, miután véget ért a mongol uralom.

III. Iván Moszkvának rendelte alá a Rusz fejedelemségeit, egy uralkodó alatt egyesítette ezeket a földeket, és megkísérelte, hogy kezdetleges formában bevezessen egy állami irányító testületekből, más néven „prikázokból” álló rendszert (a kifejezés a ’parancsol’ jelentésű orosz szóból ered); ezek a mai minisztériumokhoz hasonló intézmények hangolták össze az intézkedéseket az élet különböző területein és az ország különböző régióiban.

2. Rettegett Iván: Oroszország határainak kiterjesztése és Szibéria meghódítása

Amikor 1547-ben – első orosz cárként – IV. Iván került a trónra, hatalmi törekvései épp csak elkezdődtek. Nemcsak Oroszország területének kiterjesztésére szánta el magát – a Kazanyi és az Asztraháni Kánságok, Szibéria és más területek leigázásával – hanem megpróbálta saját hatalmát is megszilárdítani ezeken a területeken a III. Iván által bevezetett közigazgatási rendszer (prikázi) kiépítésével.

IV. Iván hívta össze a Százcikkelyes zsinatot is, az egyház egyik fontos fórumát, amely azért alakult, hogy számos kérdést és problémát oldjon meg az Orosz ortodox egyházzal kapcsolatban. Ez a zsinat *Sztozlav* (’Száz cikkely’) elnevezéssel bocsátotta közre határozatait; szövege sok tekintetben az orosz papság kézikönyvévé és forrásművévé vált.

Rettegett Iván uralkodása idején adták ki az 1550-es Szugyebnyiket is. Ez volt a Moszkvai Cárság első törvénygyűjteménye, amelyet úgy kellett betartani, mint az egyetlen és legmagasabb szintű, bármilyen egyéb és minden helyi törvény felett álló törvénykönyvet.

3. Alekszej Romanov pénzügyi reformja

Oroszország pénzügyi rendszere 1654 előtt igen kezdetleges volt: a nagyszabású tranzakciók bonyolultak voltak, mert nem voltak nagy címletű pénzermék; ehelyett kis értékű pénzermék ezreit kellett számolgotniuk az embereknek. Ugyanakkor a kiskereskedelmet akadályozta az aprópénz hiánya. A pénzügyi rendszernek ez a rugalmatlansága drámai módon visszafogta az ország szükséges gazdasági fejlődését.

Az [orosz–svéd–lengyel] háborúnak és a pestisjárvány kitörésének negatív következményei arra készítették Alekszej Romanov cárt, hogy az orosz uralkodók közül elsőként vezesse be a rubel pénzerméket Oroszországban. Érdemes megjegyezni, hogy mivel Oroszországban nem volt bányászat és nemesfémgyártás, ezért nem volt elég nemesfém az éremveréshez, így az első rubelek ténylegesen újraolvasztott európai tallérokából készültek. Bár kezdetben nem a megfelelő módon vezették be a pénzreformot és inflációt eredményezett, ami feszültséget keltett a különböző alattvalók körében, mégis sorsdöntő lépésnek számított, amely lehetővé tette leszármazottainak, hogy az elkövetkezendő években továbbfejlessék Oroszország pénzügyi és gazdasági rendszerét.

Alekszej Romanov katonai reformjai széles körben ismertek. Uralkodása alatt európai katonai szakértők érkeztek és telepedtek le Oroszországban, és különféle állásokat töltöttek be a hadseregben. Az is lehetségessé vált, hogy a közemberek katonai szolgálat útján nemességet szerezzenek.

4. Nagy Péter: az Orosz Birodalom létrehozása

Nagy Péter volt az első orosz uralkodó, aki európai országokba látogatott el. Első alkalommal 1697–1698-ban indult ilyen utazásra. Ott szembesült vele, hogy Oroszország szinte minden területen Európa után kullog: társadalmilag, gazdaságilag, kulturálisan, és legfőképpen, katonailag.

Péter hazatérésekor hozzálátott, hogy gyökeresen átalakítsa az oroszországi élet minden területét – ez a kezdeményezés végül egy olyan birodalommá formálta az országot, amely erejében és befolyásában a többi európai nagyhatalomhoz volt hasonlítható.

Péter nevéhez fűződik olyan iparágak felvirágoztatása, amelyek vagy nem léteztek előtte az országban, vagy nem voltak eléggé fejlettek, illetve számottevőek országos viszonylatban, ilyen például a hajóépítés vagy a selyemfonás. A tekintélyes egyházi hatóságokat alávetette a Szent Szinódusnak – az Orosz ortodox egyház újonnan létrehozott legfelsőbb szervének. Az első orosz birodalmi uralkodó 1722-ben bevezette a közszolgálati és a katonai „rangtáblát”, amely azt szolgálta, hogy érdemek alapján lehessen előbbre jutni a hadseregben és a kormányban. Létrehozta a „Kollégiumokat” – a modern minisztériumokhoz hasonló speciális állami irányító testületeket –, megreformálta a katonaságot, hogy ütöképes hadsereget és hadiflottát építsen ki, továbbá megismertette az oroszokkal az európai életmódot, többek között a borotválkozást és az európai stílusú ruházat viselését.

Mindezek megkoronázásaként Nagy Péter akaratából, Szentpétervár olyan városként épült fel, amely Oroszország európai hatalmi állását volt hivatott megerősíteni.

5. Nagy Katalin kiváltságlevele a nemeseknek

Bár a nemességet Nagy Katalin férje, III. Péter mentesítette eredetileg az egyébiránt kötelező katonai szolgálat alól, a nemesség társadalmi osztályként csak évekkel később, a cárnő uralkodása (1762–1796) alatt érte el virágkorát.

Az uralkodónő adta ki azt a *Kiváltságlevél az orosz nemesség jogairól, mentességeiről*

és kiváltságairól néven ismert dokumentumot, amely sajátos kiváltságokkal ruházta fel az orosz nemesek osztályát. Legfőképpen, a nemesség mentes volt a kötelező katonai szolgálat alól, sajátos státuszt kapott az orosz törvények szerint, továbbá kereskedési jogot (akár a tengerentúlon való kereskedelemhez is), valamint rendelkezett helyi önkormányzati testületek létrehozásának jogával (mindazonáltal a cárnőnek és annak hatóságainak alárendelve).

A reform számos jelentős szempontból megváltoztatta az életet az Orosz Birodalomban, és bizonyos értelemben, nagymértékben hozzájárult annak a klasszikus orosz kultúrának a felemelkedéséhez, ahogyan azt ma ismerjük.

6. II. Sándor: a jobbágyság eltörlése

1649-ben az Orosz Császárság kiadta első törvénykönyvét, amely megtiltotta a parasztoknak, hogy bármikor elhagyják uraikat. Ebben az időben a jobbágyság röghöz kötöttsége kezdett elfogadottá válni Oroszországban. Az orosz nemesség körében természetes gyakorlatnak számított, hogy adták-vették a parasztokat, és ahhoz is joguk volt, hogy jobbágaikat megbüntessék vétségeikért.

1861-ben II. Sándor – akit „szabadító cárként” ismerünk a történelemkönyvekből, igaz, más okból – eltörlötte Oroszországban a jobbágyságot, jóllehet rendkívül átgondolatlan módon. Az állam parcellákat adott bérbe az újonnan felszabadított parasztoknak évi 5-6 százalékos kamattal, és ily módon újfajta pénzügyi függőséget teremtett. Ennek eredményeként a legjobb szándékok szem előtt tartásával indított reform közvetve olyan feltételeket teremtett, amelyek Oroszországot a forradalom felé terelték, amely végül 1917-ben a Romanov-ház megdöntéséhez vezetett.

7. Iparosítás és kollektivizálás a Szovjetunióban

Amikor a bolsevik forradalom következményeként a szovjetek kerültek hatalomra, az élet drámai módon megváltozott az országban. Az új hatóságok azonnal államosították a bankokat és a nagyvállalatokat, továbbá kijelentették, hogy a föld kizárólag a parasztok, a gyárak pedig a munkások tulajdonában vannak.

Ennek ellenére vitathatatlan, hogy egyik leg-hatásosabb reformintézkedésük az iparosítás és kollektívizálás volt. 1927-ben döntés született a szétszórta egyéni gazdaságok hatalmas kollektív gazdaságokká egyesítéséről. 1937 végére az egyéni gazdaságok 93 százalékát kényszerítették be a nagy kolhozokba, ezáltal az ország mezőgazdaságát – óriási emberáldozatok árán – a tömegtermelés új szintjére emelték.

Az új kormánynak radikális intézkedéseket kellett hoznia az ország akkoriban elégtelennek számító ipari fejlődésének fellendítésére is. Nevezetesen, a honvédelem és a hadsereg fejlesztése kapta a legtöbb figyelmet, valamint más nehézipari ágazatok. E reformok eredményeként Oroszország – vagy akkoriban a Szovjetunió – gyorsan túljutott számos olyan társadalmi-gazdasági problémán, amely a cári rezsim összeomlásához vezetett, ugyanakkor létrejött egy olyan totalitárius kormányzási forma, amely évtizedekig fennmaradt.

8. Privatizáció és a piacgazdaságra való áttérés

A Szovjetunióban a gazdaság állami irányítás alatt állt. A termelés mennyiségét és az árakat egy központi hatóság – az állam – szabta meg, amely a gyárak, üzemek és más termelési eszközök nagy részét birtokolta.

1991-ben azonban az oroszok, legtöbbször váratlan módon, egy többé-kevésbé szabadpiacra épülő gazdaságban találták magukat egy éjszaka leforgása alatt, amikor is összeomlott a Szovjetunió. A régi szocialista gazdasági rendszert működésképtelennek nyilvánították, az új kormány pedig radikális intézkedések meghozásával kellett elősegítenie Oroszország fennmaradását az új, kapitalista világban.

Jegor Gajdar közgazdász és politikus a haldéktalan gazdasági intézkedések szükségességét egy esetlegesen kialakuló élelmiszerhiány megakadályozásával indokolta (néhány közgazdász később bírálta ezt a vitatott indoklást), és meggyőzte Oroszország elnökét, Borisz Jelcint, hogy azonnal liberalizálni kell az elértéktelenedő nemzeti valutát – az orosz rubelt – és magánkézre kell adni az állami vagyon nagy részét, hogy megoldják a duzzadó költségvetési hiány súlyos problémáját.

A rákövetkező években a radikális reformok gyors végrehajtásának lehettünk tanúi. Jelenleg, Oroszországban nincs egyöntetű vélemény arra vonatkozólag, hogy Gajdar reformjai hasznára vagy kárára váltak-e az országnak. Egyfelől a bevezetés idején infláció, termékhány és magas munkanélküliség volt. Másfelől az intézkedések elősegítették Oroszországban a piacgazdaság bevezetését és az ország gazdaságának világpiacon integrálódását.

A privatizáció szintén ellentmondásos folyamat volt, mivel az állami vagyon értékesítését súlyos korrupció kísérte, és az oligarchák osztályának kialakulásához vezetett Oroszországban.

<https://www.rbth.com/history/332347-life-changing-main-reforms-russia>

(Russia Beyond)

Tobias Straumann¹

Európa jóléte nem a rabszolga-kereskedelmen alapul

A modern kutatások szerint a rabszolga-kereskedelem viszonylag csekély mértékben járult hozzá a brit gazdaság egészéhez

Amióta Edward Colston rabszolga-kereskedő szobrát ledöntötték a talapzatáról, Nagy-Britanniában ismét viták keresztüzébe kerül a mai jólét tényleges eredete. Köztudott, hogy Nagy-Britannia volt az iparosítás őshazája; a folyamat a 18. század végén kezdődött és az életszínvonal példátlan emelkedéséhez vezetett, először Európában és Észak-Amerikában, később pedig más országokban, például Japánban és Kínában.

A vitának van egy olyan oldala is, amely messze túlmutat helyi jelentőségén. Megint inkább arról a kérdésről van szó, hogy vajon a rabszolga-kereskedés tekinthető-e a mai jólét alap-

¹ Tobias Straumann gazdaságtörténész a Zürichi Egyetemen.

jának. Úgy tűnik, a brit médiában az az uralkodó nézet, hogy a rabszolga-kereskedelem valóban döntő jelentőségű volt a brit iparosodás szempontjából. Az érvelés középpontjában a rabszolga-kereskedelem és a Karib-tengeri ültetvények gazdasági jelentősége áll. E két igen jövedelmező üzletág állítólag jelentős hatást gyakorolt a gazdaság egészére a 18. században, és óriási vagyonok felhalmozásához vezetett, amelyek döntő szerepet játszottak az első gyárak megalapításában. Ezt a nézetet a tudományban Williams-tézisnek nevezik, mert először Eric Williams karibi gazdaságtörténész képviselte az 1940-es években.

A mai tudománytörténeti kutatásban azonban a kutatók többsége eltérő nézeteket vall. Mindenki elismeri, hogy Williams korábban komoly vitát indított el, de feltevésének nagyon kevés támogatója van. Pim de Zwart és Jan Luiten van Zanden, a történelmi globalizációkutatás két holland szaktekinetélye, a következőképpen foglalják össze a tudomány jelenlegi állását legújabb átfogó munkájukban: „A legtöbb kutatás, amely a rabszolga-kereskedelemből és az ültetvénygazdaságból származó nyereségeket vizsgálta, vitatja, hogy ezek a jövedelmek jóval magasabbak voltak, mint más gazdasági tevékenységekből származó bevételek, és hogy ezeket a nyereségeket az ipari forradalom szempontjából fontos ágazatokba fektették be, nevezetesen a vas-, szén- és textiliparba.”

A mostani kutatások során azt is kiszámították, hogy a rabszolga-kereskedelem és a rabszolga-gazdaság viszonylag csekély mértékben járult hozzá a brit gazdaság egészéhez. A két ágazat összességében kevesebbet tett ki, mint 10 százalék, akár a foglalkoztatás, akár a hozzáadott érték szempontjából nézzük. A kutatás végül joggal mutat rá arra, hogy Portugáliának nagyon korán kellett volna iparosítania, ha a Williams-tézisek igazak lennének. Tudvalevő, hogy a rabszolga-kereskedelem és a gyarmatok cukornádültetvényei évszázadokon át összehasonlíthatatlanul nagyobb súllyal estek latba a portugál gazdaság, mint a britek számára. A nyugati kereskedőkkel önként együttműködő afrikai rabszolgaárusok szintén magas nyereséghez jutottak évszázadokon át. Ennek ellenére a nyugat-afrikai part mentén lévő területeken nem történt iparosítás.

A Williams-tézissel a másik probléma, hogy nem tud magyarázatot adni arra, miért kezdődött el egy óriási innovációs tevékenység a 18. századi Nagy-Britanniában. Mert ehhez nemcsak tőkére volt szükség, hanem feltalálókra, hálózatokra, elképzelésekre és olyan befektetőkre is, akik hajlandók voltak nagy kockázatot vállalni. A rabszolga-tulajdonosok és az ültetvényesek elkerülték az effajta kockázatot, amíg nagyobb beruházások nélkül tudtak nyereséghez jutni, és ellenségesen viszonyultak az újításokhoz, amíg szabadságuktól megfosztott emberek kegyetlen kizsákmányolása lehetővé tette számukra, hogy alacsonyan tartsák a költségeket, és lemondjanak arról, hogy gépekkel helyettesítsék a munkaerőt.

Azaz nagy szakadék van az uralkodó vélemények és a legújabb tudományos álláspont között. A történelmi valóság bosszantó sokszínűsége ellene mond annak, amit a politika pillanatnyilag népszerűnek tart. Abban viszont mindenki egyetért, hogy újra és újra foglalkoznunk kell a rabszolga-kereskedelemmel és az ültetvénygazdasággal, és meg kell vitatnunk a mai világra gyakorolt hatásait. Azt a kérdést pedig teljes joggal tehetjük fel, hogy vajon az Edward Colstonhoz hasonló rabszolgatartók szobrai továbbra is indokoltan díszelgenek-e még napjainkban. Mennyivel jobb lenne azonban, ha nem aktivisták kis csoportja döntene ebben, hanem a bristoli lakosságé lenne az utolsó szó.

(Neue Zürcher Zeitung)

Zanny Minton Beddoes

Láncfűrészek és ellátóláncok
Miként állíthatják meg a marhatenyésztő-
és a szójacégek az erdőpusztulást

Nem ők vágják ki az amazonasi erdőket, hanem a beszállítók

A *Nature Climate Change* című akadémiai folyóirat szerint ebben az évben a világ szén-dioxid-kibocsátása 7 százalékkal eshet vissza a világjárványra válaszként adott leállások miatt. Brazília egyértelmű kivételt jelent. Kibocsátása

10-20%-kal fog növekedni 2018-hoz képest, amikor utoljára mérték, mondja a Climate Observatory klímamegfigyelő konzorcium. Mindezt az erdőirtás okolható. 2020 első négy hónapjában az Amazonas brazil részén becslések szerint 1202 négyzetkilométert irtottak ki, 55%-kal többet, mint 2019 azonos időszakában, ami az évtized legrrosszabb éve volt. 2020 augusztusában, amikor az erdőgazdálkodók tüzet gyújtanak az irtásokon, hogy előkészítsék őket legelőnek, a továbbterjedő tűz nagysága meghaladhatja a tavalyiét, amely sokkolta a világot. A tudósok szerint az erdőterület-vesztés közel áll egy „fordulóponthoz”, amely után a fák kiszáradnak és elpusztulnak, milliárdnyi tonna szén-dioxidot engedve a légkörbe.

A környezetvédők Brazília populista elnökét, Jair Bolsonarót hibáztatják a katasztrófa miatt. Az elnök a gazdasági liberalizáció híveként megengedi az esőerdőkben a fakitermelést, a bányászatot és gazdálkodást, és a környezetvédelmi törvények végrehajtását sem veszi komolyan. Kevesebb figyelem jutott annak, hogy milyen szerepet játszottak ebben a JBS-hez és a Cargillhoz hasonló nagy cégek, amelyek globális közvetítói a marhahúsnak és a szójának – amelyek előállítása érdekében az erdőket irtják.

A cégek nem maguk vágják ki a fákat. Inkább közvetítők a bonyolult ellátási láncokban, amelyek az irtásos földön megtermelt szójjával és marhahússal foglalkoznak. A folyamat akkor kezdődik, amikor a spekulánsok, akik többnyire a törvényt megkerülve működnek, földterületet vásárolnak vagy szereznek, eladják onnan a faanyagot, több éven át legettetik rajta a szarvasmarhákat, majd eladják a földet egy szójatermelőnek. Daniel Nepstad ökológus szerint az Amazonas földjének értéke öt-tízszerezésre növekszik erdőirtás után. Ha nem vágják ki a fákat, az nagy alternatív költségekkel járna. Nepstad 2009-es becslése szerint a költségek (a meg nem termelt marhahús és a szója szempontjából) 275 milliárd dollárt (82 000 milliárd forintot) tennének ki 30 év alatt; ez körülbelül 16%-a lenne a 2009-es év GDP-jének.

A közvélemény nyomásának engedve az óriáscégek kísérletet tettek a probléma megoldására. 2009-ben egy a Greenpeace-től származó

elmarasztaló jelentés arra indította a JBS, a Marfrig és a Minerva húsfeldolgozó óriáscégeket, amelyek közösen Brazília húsexportjának kétharmadát tartják a kezükben, hogy tegyenek ígéretet arra, hogy nem vásárolnak az illegálisan erdőt irtó beszállítóktól. (Az erdő-törvény földterületük 20%-ának irtását engedi meg a tulajdonosoknak.) A JBS, amely egy Németországnál nagyobb amazonasi területről szállít be, elmondta, hogy az erdőirtás műholdas észlelésével 9000 beszállítót tiltott le. A szójakereskedők, mint például a Cargill és a Bunge, 2008 óta használják az ilyen rendszereket a térségben az erdőirtás teljes tilalmáról szóló megállapodás érvényre juttatására, amikor is a McDonald's-hoz és a Tescohoz hasonló multinacionális cégek kijelentették, hogy nem fognak többé erdőirtásos földön termesztett amazonasi szóját vásárolni.

Ezek a megállapodások hozzájárultak ahhoz, hogy 2012-ig erőteljesen csökkent az erdőterület-vesztés. A „szója-moratórium” előtt az új földek 30 százaléka erdőirtásból származott az amazoniai esőerdőben. Az aláírást követő nyolc év alatt a szója termőterületének növelése már eleve fátlan földterületen zajlott. André Vasconcelos, a Trase árucikk-ellátóláncokat nyomon követő kutatószervezet munkatársa azonban arra figyelmeztet, hogy a Bolsonaro elnöksége alatt zajló erdőirtás örülete megfordíthatja ezt a tendenciát.

Az erdőirtás ugrásszerű növekedése azt mutatja, hogy a megállapodásoknak megvan az Achilles-sarka – mondta Nepstad. A nagy cégek továbbra sem gyakorolják minden beszállító felett az ellenőrzést olyan mértékben, mint ahogy tudnák. És ha meg is tennék, nagy mennyiségű szójjával és főként marhahússal kereskednek a kisebb cégek is; ezeknél pedig gyengébbek az ösztönzők, amelyekkel rávehetnék a termelőket hozzáállásuk megváltoztatására.

Ez különösen égető probléma az állattenyésztésben, amely a – csaknem mindig törvénytelen – erdőirtás körülbelül 80 százalékaért felelős az Amazonas vidékén. „A tehének időnként költöznek” – magyarázza Paulo Pianez, a Marfrig cég munkatársa. Valamennyi hizlalda, amelyek-től a nagy húsfeldolgozó cégek vásárolnak,

átlagosan 23 saját beszállítóval rendelkezik, mondta Holly Gibbs a Wisconsin Egyetemről. A jelenlegi felügyelet nem foglalkozik az állatokat tenyésztő és legeltető gazdákkal, ezért 85-90 százalékban elkerüli a figyelmét az erdőirtás. A szabályokat megkerülő tenyésztők „tisztára moshatják” a szarvasmarhákat azáltal is, hogy törvényesen működő – talán saját – gazdaságaikba szállítják őket, közvetlenül eladás előtt. A Greenpeace egyik új jelentése azt állítja, hogy ezáltal a JBS, a Marfrig és a Minerva végső soron olyan farmokról származó marhahúst adtak el, amelyek miatt egy természetvédelmi területen irtották ki az őserdőt Brazília és Bolívia határán. A cégek elmondásuk szerint nem tudtak semmiféle törvényteleniségről.

A szójatermesztés miatti erdőirtás közvetlenül az esőerdőtől délkeletre fekvő trópusi szavannát, a *cerradót* [hézagosan záródó bokorerdő] érinti. Az Imaflora és az Instituto Centro de Vida (ICV) a brazil kutatóintézetek és a Trase egy új jelentése szerint az Amazonas vidékén és a *cerradón* elterülő Mato Grosso államban, az erdőirtás 27 százaléka 2012 és 2017 között a szójagazdaságokban zajlott. Ez az állam biztosítja az Európai Unió Brazíliából származó szójaimportjának egyharmadát. A szójagazdaságokban végzett irtás kilencvenöt százaléka illegális volt. Harmaduk az Amazonas vidékén történt, amely a szójamoratóriumban található kiskapukra világít rá. Mivel a moratórium csak a szója ültetési területére vonatkozik, az a mezőgazdasági termelő, aki törvénytelen módon kiirtja földjének egy másik részén az erdőt – mondjuk szarvasmarháknak – folytathatja az eladást a kereskedők számára, akik a szóját megőrlik és exportra viszik.

Az Abiove szójaipari lobbij munkatársa, André Nassar rámutat, hogy csökkent a *cerradón* erdőirtással létrehozott szójaföldek területe: a 2000–2006-ban mért évi 215 000 hektárról (530 000 holdról) 2013–2018-ra 79 000 hektárra esett vissza. Az iparágak különbséget kell tennie a törvényes és az illegális erdőirtás között – mondja –, amely nem végez éves ellenőrzést a *cerradón* –, de a kormány felelőssége, hogy kiviteli tilalommal sújtja a gazdaságokat.

Mindazonáltal, a Bunge és a Cargill ígéretet tettek, hogy kizárólag olyan földről folytatják a beszerzést, amelyen nem végeztek – sem törvényes, sem törvénytelen módon – erdőirtást. 2020-as határidejüket nem sikerült ugyan betartaniuk, de úgy tervezik, hogy 2025-ben, illetve 2030-ban sikerrel járnak majd.

Talán gyorsabban történének a dolgok, ha nagyobb nyomást éreznének a vásárlók és a befektetők részéről. A szója nagy részét exportálják – ez az egyik oka annak, hogy a szóját forgalmazó óriáscégek komolyabban veszik az erdőirtás visszaszorítását, mint a hústermelők, tudjuk meg Maria Lettinitől, a FAIRR fenntarthatóságért elkötelezett befektetőhálózat igazgatójától. Kína után az Európai Unió a második legfontosabb célpont. A cégek küzdenek azért, hogy rávegyék az embereket arra, hogy azok többet fizessenek egy „rejtett” árucikkért – mondta el Juliana Lopes, az Amaggi brazil szója-mamutcég vezetője. „Mindenki tudja, hogy a ruháját pamutból csinálják, és hogy a csokoládéja kakaóból készül” – mondja. De csak kevesen hajlandók többet fizetni a csirkéért, amely környezeti szempontból fenntartható szójjával etettek; ez meggyarázatot ad arra, hogy miért csak 2-3 százalék rendelkezik erdőirtás-mentességi tanúsítvánnyal. Segíthetne a jobb címkézés.

Ezzel szemben a brazil marhahús négyötödét Brazíliában fogyasztják el. A kivitel többnyire Kínába, Oroszországba és a Közel-Keletre kerül, ahol fontosabb szempont az emberek megételese, mint a fák megmentése. A befektetők maguk részéről a marhahús-vállalkozásokat keskeny árréssel rendelkező, nem túl vonzó üzleti vállalkozásoknak tekintik. Nem kívántak hatalmas erőfeszítéseket tenni az erdőirtás csökkentése érdekében – mondja João Paulo Dibo, a Rio Bravo Investimentos cég São Paulo-i vagyongazdálkodója. Akár vonzó üzletág, akár nem, a marhahús-termelőknek jól megy a sora. Míg a brazil részvényárak összességében 18 százalékkal estek vissza ebben az évben, a Marfrig részvényeinek árfolyama 27 százalékkal emelkedett, a Minerva pedig visszanyerte azt, amit elveszített a világválság kezdetén. A JBS, a világ legnagyobb húsfeldolgozója

2019-et az eddigi legjövödelmezőbb évének könyvelhette el.

A Morgan Stanley, Itaú és Santander pénzügyintézetek nem kívántak nyilatkozni a *The Economist*nak a szója- és húspari vállalatok ügyében. Az Itaú bank egy új, 58 oldalas jelentése ajánlja a JBS-be, a Marfrigbe és a Minervába való befektetést. (A jelentés nem tartalmazza az „erdőirtás” szót.) Ez ugyancsak „rövidlátásra” vall abban az időben, amikor a fenntartható iparba történő befektetések gyors növekedésének vagyunk tanúi – mondja Fabio Alperowitch, a FAMA Investimentos vezető menedzsere. Ez egyike annak – több mint 16 trillió dollárral rendelkező – 230 pénzalapnak, amelyek a tavalyi tűzvések nyomán nyílt levelet írtak alá, az erdőirtás megszüntetésére szólítva fel a cégeket. A BlackRock, amely a JBS tíz legnagyobb részvényesének egyike, nem írta alá, pedig éppen bányászott szén értékesítésével foglalkozik.

A gazdasági nehézségek miatt nem valószínű, hogy a cégek túl sokat fognak költeni az erdőirtás megakadályozására, árulja el Marcello Brito, a Brazilian Agribusiness Association (ABAG) vállalat vezetője. „A részvényesek nem fognak belemenni.”

Az elkedvetlenítés dacára a cég szerint azért történt előrelépés. A húsfeldolgozók azt állítják, hogy dolgoznak 2009-ben tett ígéreteik betartásán, és bővítik a közvetett beszállítók nyomon követését. Az erdőirtás jelzését szolgáló egyik ötlet az állat-átszállítási engedélyek felhasználása, amelyekkel nyomon követik az oltásokat, miközben a szarvasmarhák gazdát cserélnek. De még az agrárminisztériumnak is bele kell egyeznie. A Minerva azt fontolgatja, hogy a Wisconsini Egyetem által kifejlesztett, Visipec nevű eszközt használja a beszállítók feltérképezésére, azoknak a régióknak a beazonosítására, ahol nagymértékű az erdőirtás, továbbá az egyéb területekről beszállítók rangsorolására. A Minerva marhahúsának 30 százalékát teljes ciklusú tenyésztéssel szerzi be, ami garanciát adhat arra, hogy nem erdőirtásos területről származik. Tulajdonképpen a legjobb cégek javát szolgálhatná a kereskedelmi korlátozások – mondja a vállalat fenntarthatósági

igazgatója, Taciano Custodio. „A mi helyzetünkben könnyebb az alkalmazkodás.”

De a három élen járó húsfeldolgozótól induló változás nem garantálja az erdőirtás csökkenését, mert a piacnak kevesebb mint felét adják. „Ha nem vesszük át egy beszállító áruját, fogja magát, átmege az út túoldalára, és eladja egy másik vágóhídnak” – mondja Márcio Nappo, a JBS fenntarthatósági igazgatója. Az egész iparágat érintő haladás jobb végrehajtást és előnyösebb ösztönzőket kíván a tenyésztők számára. „A termelés egészét kell fenntarthatóvá tenni” – mondja Paulo Pianez.

Ettől hangos a szójaipar is, ahol logisztikailag egyszerű megoldani az erdőirtás visszaszorítását, de politikailag nehéz ügynek számít. A Mato Grosso-tanulmány szerint az illegális erdőirtás 80 százaléka 400 gazdaságban, az összes állomány 2 százalékában zajlott le. Itt könnyen eredményre tudunk jutni, mondja André Vasconcelos. De a moratóriumnak a *cerrádóra* történő kiterjesztéséről szóló, két éve folytatott tárgyalások elakadtak. A szójatermesztők szerint a multinacionális cégeknek nem sikerült 250 millió dollárt előteremteniük, hogy egy alapot hozzanak létre az erdőt megtartó gazdálkodók kártalanítására. „Egyfolytában követelöznek, de nem kínálnak semmit cserébe” – panasolja Ricardo Arioli.

A Cargill azt mondja, hogy 30 millió dollárt fog költeni az erdőirtás megakadályozó intézkedésekre az egész iparágban. A Marfrig és az Amaggi egy olyan kezdeményezést támogatnak, amelyet Mato Grosso állam kormánya indított el 2015-ben, hogy egyfajta „környezeti megközelítéssel” csökkentse az erdőirtást. Fernando Sampaio, a nem-kormányzati szervezetek és vállalatok támogató bizottság igazgatója szerint az önkormányzatok, amelyek csökkentik az erdőirtást, technikai segítséget és hitelt, valamint további üzleti megbízásokat kapnak a nagyvállalatoktól, ösztönözve másokat a követésre. De jóllehet az államban az erdőirtás mértéke 2018 augusztusa és 2019 júliusa között 4 százalékkal csökkent az előző évihez képest, úgy tűnik, hogy a kezdeményezés messze elmarad kítűzött céljától, miszerint 2020-ig

szeretné megszüntetni az illegális erdőirtást: a megtisztított 1685 négyzetkilométer 85 százaléka esetében sajnos ez történt.

A fejlődés egyik legnagyobb akadálya az együttműködés hiánya a szövetségi kormány részéről. Egy a Legfelsőbb Bíróság által nyilvánosságra hozott, kormányülésről szóló videóban Ricardo Sales környezetvédelmi miniszter arra szólította fel a kormányt, hogy az alatt az idő alatt helyezze hatályon kívül a szabályokat, amíg az emberek a vírussal vannak elfoglalva. Az őslakosok területeiért felelős hivatal előírásainak változása megengedi, hogy a földtulajdonosok a hivatalos felosztásra váró őshonos földek nagyobb darabjaira tartsanak igényt. Még az Amazonas-vidék szójameratóriuma is ingatag lábakon áll. Az Aprosoja, a termelők lobbija azzal fenyegetőzött, hogy kilép belőle (ugyanis a moratórium tiltja a törvényes erdőirtást is). Tereza Cristina mezőgazdasági miniszter pedig „képtelenségnek” nevezte.

A visszafogott mértékű erdőirtás olyan kényes kérdésekben kíván egyetértést, mint szegény telepések tízezreinek sorsa, akik olyan állami földterületeken laknak az Amazonas térségében, ahol az erdőirtás fele zajlik. A környezetvédők ugyanakkor azt hangoztatják, hogy a jelenleg a kongresszus előtt lévő „földszabályozási törvény” majd nagy irtásokhoz juttatja a „földrablókat”, aminek az lesz az üzenete, hogy további területek eshetnek áldozatul. A törvényjavaslat korábbi változatát 2020. május 20-án elutasították, miután a brit szupermarketek a brazil termékek bojkottjával fenyegetőztek.

Az ilyen hangok, bár még gyengék, egyre erősebbek lesznek. Azt az érvet támasztják alá, hogy a vállalatoknak nemcsak etikai, hanem üzleti okokból is változtatniuk kell. A szupermarketek felgyorsíthatják a dolgokat azáltal, hogy tájékoztatják a fogyasztókat arról, hogy honnan származik a marhahús és a szója. A nyomásgyakorlás és az ösztönzés megfelelő egyensúlyára van szükség ahhoz, hogy egyetértésre jussanak a gazdálkodók és a mezőgazdasági termelők. A vállalatok tőkeáttételt alkalmaznak, erősíti meg Gibbs asszony. Egy évtizeddel ezelőtt, miután a JBS, a Marfrig és Minerva ígéretet tett arra, hogy nem szerződik

az erdőirtást végző beszállítókkal, több mint 30 más marhahúscég is hasonló megállapodásokat írt alá. „Ha sikerülne egy nagy céget rávenni az első lépés megtételére, akkor mások is a nyomába lépnének” – válaszolja fel a jövőt.

(The Economist)

Zanny Minton Beddoes

A főbíró után – a hírhedt-legendás bírák kora lejárt

A Legfelsőbb Bíróság bíráit határozott időre kell kinevezni

Halála idején Ruth Bader Ginsburg több mint 3000 darab emléktárgyon szerepelt, amely az Amazon.com-on volt kapható. A „Notorious RBG (’Hírhedt RBG’)” rajongói fülbevalókat, bögréket, bébirugdalózókat, fitness kézikönyveket és („Merry Resistas!” kb. ’Boldog ellenállást!’ feliratú) karácsonyi díszeket vásárolhattak, amelyekeken mind-mind az arcképe díszelgett. A tisztelgések száma és változatossága két dolgot sugall. Először is azt, hogy Ginsburg bírónő rendkívüli személyiség volt, aki rendkívüli helyet foglalt el az amerikai kultúrában. Másodsor pedig, hogy valami elromlott az amerikai fékek és ellensúlyok rendszerében. Az Egyesült Államok az egyetlen demokrácia a világon, ahol a bírák ilyen hírnévre tesznek szert, vagy ahol orvosi vizsgálatok eredménye országos jelentőséggel bír. Az elragadtatottságnak ez az érzése nem egészséges.

A republikánusok gyakran nehezményezték, hogy túl nagy hatalma van a Legfelsőbb Bíróságnak. Amikor azonban előttük áll a lehetőség, hogy korlátozzák, túl nagy a kísértés, hogy mégse tegyék meg. Mivel a Legfelsőbb Bíróság bíráinak kinevezése élethossziglani hivatalt jelent, egy most kinevezett bíró akár még 2060-ban is hivatalban lehet.

Ez nem túl jó hír az amerikai demokrácia és a bíróság számára. Amikor 2016-ban, elnökválasztási évben megüresedett egy hely,

Mitch McConnell, a szenátus többségi vezetője kijelentette: „Az amerikai népnek hallatnia kell a hangját következő legfelsőbb bírósági igazságszolgáltatójuk kiválasztásában. Ezért ezt a megüresedést nem szabad addig betölteni, amíg nem lesz új elnökünk.” Miután McConnell barátaival kiötlötte ezt az alapelvet, amikor hasznukra volt, elfeledkezett róla, amikor már nem volt. A lépés legalább olyan cinikus volt, mint amennyire kiszámítható.

Megjegyzendő, hogy az eset kétféleképpen is értelmezhető. Mindeközéig elnökválasztási években 25 legfelsőbb bírósági jelölés történt. A Szenátus több mint a felét megerősítette. Mindazonáltal, még soha nem erősítettek meg jelölést ennyire közel a választásokhoz. Bár itt nem igazán a precedens a lényeg. A bírói kinevezések a hatalomgyakorlás eszközzé váltak, ahol az egyetlen valódi alapelvnek az számít, hogy bármit szabad azoknak, akik a választók szavazatait bírják.

A republikánus szenátorok számára az intézményeknek ez a nem konzervatív megközelítése több okból is értelemmel bír. Voltak többen a republikánusok között, akik ugyan személy szerint nem támogatták Donald Trump elnököt, de a bíróság egy nemzedékre történő újrafarmálása lebegett a szemük előtt. A legtöbb konzervatív még mindig nehezményezi Amerika 60-as évekbeli megreformálását, miután a liberális irányba változott összetételű bíróságok kimondták, hogy az alkotmány jogot biztosít az abortuszhoz, eltöröltették a szervezett iskolai imát és más olyan baloldali prioritásokat „véstek köbe”, amelyről rendes körülmények között a törvényhozásnak kellett volna döntenie. Továbbá, a republikánus képviselő-testület valamennyi tagja – némi joggal – azt hiszi, hogy a demokraták kezdték el a bírói jelölési folyamat szétbomlasztását, és hogy ez a mostani lépés a múltbeli hibás demokrata intézkedések miatt vált szükségessé.

A demokraták óhatatlanul ugyanezt érzik, szintén némi joggal. Néhány demokrata kíváncsún tartaná az erőviszonyok kiegyenlítését a Legfelsőbb Bíróságon a bírák számának növelésével, ezt az elképzelést azonban a demokrata szenátorok többsége nem támogatja.

Ez a huzavona sem a Bíróság, sem pedig Amerika egésze számára nem vezet jó eredményre. A Legfelsőbb Bíróságot nem választják. Hatalma azonban végső soron az amerikaiak bizalmán és beleegyezésén alapszik, akik hisznek abban, hogy döntései pártatlanok és a törvényen, nem pedig pártpolitikán alapulnak. Minél arcátlanabban próbálják a pártok hatalmukba keríteni, mint a legvagyottabb politikai ütőkártyát, annál inkább vesztít legitimitásából. Megtörténhet ugyanis, hogy bírósági ítélettel kell eldönteni, hogy ki nyerte meg az elnökválasztást. A játékvezetőnek nemcsak tisztességesen kell eljárnia, de annak is kell látszódnia. Van jobb megoldás is. Amerika az egyetlen demokrácia, ahol a Legfelsőbb Bíróság bírának megbízása korlátlan időre szól. Németország alkotmánybírái 12 éven át töltik be hivatalukat. Ha Amerikában 18 évig tartó, nem megújítható kinevezés lenne, minden egyes négyéves elnökség két új bírád adna. Ez véget vetne a bírák mesterkedésének, hogy nyugdíjba vonulásuk időpontjának megválasztásával próbálják meg befolyásolni utódjuk ideológiai hovatartozását. Továbbá így a Legfelsőbb Bíróság kevésbé központi szerepet töltene be az amerikai politikában – és ennél fogva nagyobb jelentőséget kapna az amerikai jogban. Ginsburg bírónő nagyszerű jogász volt. Méltó tisztelgés volna híres-hírhedt személyisége előtt, ha őt neveznék a bíróság utolsó szupersztárjának.

(The Economist)

Patrick Imhasly

Wilhelm Schmid filozófus számára a
„koronavírus az élet iskolája”

Túl sokáig uralkodott az a nézet, hogy mindig pozitívan kell szemlélnünk az életet – mondja Wilhelm Schmid filozófus. Továbbá elmagyarázza, hogyan tudjuk jól átvészelni a telet még a koronavírusság idején is.

Az aszkézis szépsége: „Most mindenki tudja már, hogy milyen hatalmas van az érintésnek, hiszen olyannyira nélkülözünk.”

NZZ am Sonntag: A tavaszi beköszöntekor még meglepően jól kordában tartottuk a koronajárványt. Most azonban a „sötét téli napok” előtt állunk. Hogyan vészeltethjük át őket?

Wilhelm Schmid:² Nagyon hasznos, ha elgondolkozunk azon, hogy mit értünk élet alatt. Az élet mindig csak úgy élet, ahogy azt kívánjuk és elképzeljük magunknak, vagy az is az életfelfogásunkhoz tartozik, hogy valami szokatlan is történhet? Ha az előbbi érvényes, akkor nagy nehézségeink lesznek a tél átvészelésében, ha az utóbbi, akkor inkább azt tartjuk észben, ami mindig is megkülönböztette az embereket ősidőktől fogva – nevezetesen azt, hogy feltaláljuk magunkat szokatlan helyzetekben.

És hogyan találhatjuk fel magunkat a koronaválság idején?

Vannak, akik úgy vélik majd, hogy sokkal jobban el lehet mélyülni a karácsonyi gondolatkörben anélkül, hogy mindenütt a fogvasztás lenne az első helyen. Egy másik lehetőség, ha a hideg időben felfedeznénk, milyen jólesik öszszebújni – természetesen a védekezési előírások betartásával, tehát csak otthon. Ha valaki egyedül él, akkor ez talán házi kedvencünkkel lehetséges. Mindenképpen érdekes tapasztalatokat fogunk szerezni. És minél nyitottabbak vagyunk ezek előtt az új tapasztalatok előtt, annál jobb nekünk.

Mit jelent az érintés az emberek számára?

Most mindenki tudja már, hogy milyen hatalmas van az érintésnek, hiszen olyannyira nélkülözünk. Az elkövetkezendő években az érintést minden változatában fontosnak tartjuk majd. Ez a szépsége egy aszketikus időszaknak, ahogy ezt most önkéntelenül tapasztaljuk: az aszkézis mindig az extázis előfeltétele. Minél inkább készek vagyunk az aszkézisra, annál hevesebb lesz az extázis. Mindenki tudja ezt, aki egy ideig távol tartotta magát az alkoholtól, majd ismét iszik egy pohár bort. Utána minden cseppjét élvezettel kóstolgatja.

Hacsak nem esünk túlzásokba.

Az élet megünneplésekor nyugodtan eshe-

tünk túlzásokba – de a megfelelő időben. Most a tél nem a megfelelő idő erre, de majd újra eljön a tavasz.

Mit kell elfogadnunk?

Azt, hogy nem mi vagyunk az Isten és nem törölhetjük el azokat a tényeket, amelyek keresztbe húzzák számításunkat. Ez különösen rosszul érint minket, mert ma a szabad akarat ideológiája az uralkodó. Ez a következők mondja: Tegyük mindent úgy, ahogy akarunk, semmi sem állhat az utunkba. Aztán megjelenik egy ilyen, szabad szemmel nem látható, nevetségesen parányi vírus, és az egész életünket a feje tetejére állítja. Ami azonban igazán ártalmas, az a szabad akaratról szóló ideológiánk. Ezt egyszerűen nem lehet összeegyeztetni egy olyan étellel, amelyben nem minden úgy történik, ahogy szeretnénk.

Tehát közel sem élhetünk úgy a szabad akaratunkkal, mint ahogy azt érezzük?

A koronavírus egy csodálatos életiskola, amely újra kapcsolatba hozhat minket azzal, amilyen az élet valójában. Az elmúlt néhány évtizedben keringett erről néhány tévhit: az uralkodó nézet szerint az életnek mindig jónak, mindig pozitívumnak kell lennie. A végzettségnek soha nem szabad bekövetkeznie. Ez mindig is eleve helytelen életfelfogás volt.

Nemrégiben azt írta, hogy „a szakadék szélén lévő kertben kell kényelmesen berendezkednünk”. Ezt hogyan érhetjük el?

A szakadék az, hogy vannak dolgok, amelyeket nem tudunk befolyásolni. A szakadék az, hogy az életnek alapvetően időbeli korlátai vannak. A szakadékot jelenthetik az esetleges katasztrófák. A kényelmes berendezkedés szakadék szélén lévő kertben jelenti, hogy együtt élünk azzal a ténnyel, hogy van ez a mélység. Teljes mértékben egyetértek azzal, hogy, hogy élveznünk kell az életet, de nem egy illúzió alapján, hanem félelem nélkül számot kell vetnünk azzal, hogy valójában mi az élet és a világ.

Tavasszal szolidaritás volt az emberek között, most azok hibáztatásától hangos minden, akik látszólag tévednek. Hová vezet ez?

Ez természetes, az emberek mindig is tették: Soha ne vállaljunk felelősséget magadért, hanem hárítsuk másokra. Németországban most az államot vádolják azért, mert nyáron gondoskodnia

2 A 67 éves Wilhelm Schmid szabadúszó filozófusként él Berlinben. Nyugalomba vonulásáig filozófiát tanított az Erfurti Egyetemen. Sikeres könyveiben olyan témákkal foglalkozik, mint a szerelem és az életművészet. 2019-ben publikálta a *Von der Kraft der Berührung (Az érintés erejéről)* című könyvét (Insel-Verlag).

kellett volna arról, hogy ősszel ne kerüljön sor leállásra. De nyáron mindannyian felszabadultabban kezdtünk élni – egész egyszerűen vakmerők voltunk. Ezért azonban vállalhatjuk a felelősséget, és nem kell másokra áttolni.

Hogyan fejleszthetjük belső ellenálló-képességünket?

A kapcsolataink tesznek bennünket ellenállóvá a kedvezőtlen körülmények között. Még akkor is, ha nem tudjuk valódi találkozásokon keresztül ápolni a kapcsolatokat, ezt megtehetjük virtuálisan. Az a bizonyosság, hogy kapcsolatok vesznek körbe minket, hogy nem kell mindig mindennel egyedül foglalkoznunk, rendkívüli mértékben megerősíti az embereket. Az is nagyon erőssé teszi az embereket, ha találnak valami szépet az életben. Az első dolog, amit tavasszal tettem, és most folytatom, az volt, hogy egy parkban kijelöltem egy padot az én „koronavírus alatti padomnak”. Naponta elmegyek oda, viszek magammal egy kávé, és szép nyugodtan elolvasom az újságot vagy kéziratokat javítok. Fájdalmasan érint, hogy többé nem mehetek a szokásos kávézóba, ezért valami más dologot határoztam meg szépnek, és szeretnék másokat is ösztönözni, hogy hasonlóképpen tegyen. Így hihetetlen mennyiségű energiát nyerhetünk.

Hogyan lehetne ellensúlyozni azt a háborzongató érzést, amely mára minden idegrendszerünkbe behatolt?

Annak felismerésével, hogy ez az élet mélységének része. A kísérteties élmények általában rejtve vannak előlünk, mivel a mindennapi élet felszínességében élünk – meghitt otthonunkban, amely meleg és barátságos. Ez túl könnyen el tudja palástolni azt, hogy a világ odakint félelmetes. A betegségben szenvedők ismerik a háborzongató érzést. És most a koronavírus kapcsán megtapasztaljuk, hogy ez tulajdonképpen az emberi élet feltétlen része. Ha meg akarunk szabadulni ettől a kísértetiességtől, akkor az egész világmindenség-től kellene megszabadulnunk.

Talán már nincs bennünk akkora hajlandóság a nehézségek kezelésére?

Ez a jólét átka. Nagyszerű, amit elértünk az úgynevezett harmadik világban uralkodó állapotokhoz képest. Csodálatos orvostudományunk van, amely nagyon sokra képes. Lehetőségünk van arra, hogy a hátrányos helyzetű embereknek

legalább annyi pénzt adjunk, hogy fenntarthatóak magukat. Ez azonban nagyon gyengévé és kiszolgáltatottá tett bennünket.

Befellegzett annak az elképzelésnek, amely szerint minden nemzedéknek jobban megy a sora, mint az előzőnek?

Haladás nélküli jövő fenyeget, és a koronavírus szolgálhat végső tanulságként, hogy megszívleljük a következő gondolatokat: nem szükséges megvárunk a katasztrófa bekövetkeztét. Az epidemiológusok évek óta figyelmeztettek már ennek a járványnak a bekövetkezésére, mégsem tettünk óvintézkedéseket. A tudósok évtizedek óta figyelmeztetnek arra, hogy mi fog történni ökológiailag. Az ökológiai válságot alapvetően sokkal könnyebb kezelni, mint a koronavírus okozta válságot. Minden technika rendelkezésünkre áll ehhez. Egy részüket régóta használják, de még nem elégséges mértékben. Sajnos hiányzik egy átfogó terv.

Úgy tűnik, mintha a félelem váratlanul visszatért volna az életünkbe.

Ez így van, de én ezt nem tekintem problémának. Az önrendelkezés ideológiája szólt arról, hogy az ember életében többé már nem kellene, hogy jelen legyen félelem. De ez teljes képtelenség. A félelmek létfontosságúak az élet számára. Tudatosítják bennünk, hogy olyasmit készülnünk tenni, ami nem válik javunkra. Ebben a tekintetben a félelem által juthatunk el az okos életvezetéshez. Mégpedig akkor, amikor a félelmet kihívásnak tekintjük: Nézzünk rá az életünkre, mit tudunk javítani? Ez az üzenet most a koronavírusról keresztül érkezik hozzánk.

Mi ennek az új, modern félelemnek a lényege, amelyhez még nem szoktunk hozzá?

A modern félelem lényege, hogy az emberek már nem tudják, mi a félelem. A középkorban az emberek letéptenyomon szörnyű félelmek győzték, különösen a pokoltól féltek. Ehhez képest mi a félelmeiktől elválasztva élünk – olyannyira, hogy egyesek szándékosan kerülnek olyan helyzetekbe, amelyek nagymértékű félelmet válthatnak ki, például a gumiköteles ugrásba. A félelmek felpörgetik az embereket. Szinte az az érzésem, hogy léteznie kell egy egzisztenciális félelmi kvantumnak, amely alá nem mehetünk. Ha túl kevés félelmet élünk át, akkor keressük őket, hogy ismét figyelmesebbek és körültekintőbbek legyünk.

Hogyan változtatja meg a koronavírus a világszemléletünket?

A koronavírus felkínálja számunkra az értelmesebb élet lehetőségét. A válság mindig olyan dolgokra mutat rá, amelyeket korábban természetesnek vettünk. Most például megtanuljuk, hogy jó, ha társadalmi életünkben mindent összevéve van egy a családnál, a vállalatnál, a gazdaságnál tágabb értelemben vett szereplő. Az államnak nevezett szereplő, aki kétségek esetén megtalálja a mindenkire érvényes cselekvési irányt. És kinek van anyagi forrása ahhoz, hogy megtartsa mindazokat, akiket a válság miatt hátrányos helyzetbe kerültek. Kicsit hálásabbak is lehetnénk az államnak.

Most mindenki a digitalizáció áldásairól beszél. Fennáll-e annak a veszélye, hogy társasági életünk az ezt követő időben elszegényedik?

Nem, épp ellenkezőleg. Tudjuk, milyen sokat érnek a kapcsolatok. És mivel virtuálisan elég sok mindent el tudunk intézni, most már tudjuk, milyen egyszerű az analóg élet. Az analóg sör íze határozottan jobb, mint a képernyőn lévőé. Ezek most nem véletlenül a húszas évek. Ne felejtjük el: Hogy is volt az előző évszázad húszas éveivel? Előtte világháború volt, utána jött a spanyolnátha, majd ezt követően kitört az élni akarás ösztöne. Ezt ismét megeshet velünk.

A viharos húszas éveknek ez a „robbanása” azonban nem járt túl sok jóval az emberek számára, utána rögtön jött a következő katasztrófa a második világháború formájában.

Ez olyan okokból történt, amelyeket nekünk el kell kerülnünk. Különösen az értelmiség viseltetett megvetéssel akkoriban az állam iránt. Ebbe tudtak belekapaszkodni a nemzetiszocialisták, és egy különösen erős államot ígértek, amely megint mindent rendbe hoz. Ezért értelmiségi kollégáimhoz fordulok: hagyjanak fel ezzel a megvetéssel, amellyel az államot részesítik – a legcsekélyebb okuk sincsen rá. Nézzék meg még egyszer, mi okozta a weimari köztársaság kudarcát.

Olyan, mintha most megint történelmet írnanék, de a jelenben.

Igen, valóban történelmi időket élünk. Nemcsak politikailag és a nagyvilágban, hanem abban a viszonylatban is, ami az ember és a természet kapcsolatát jelenti. A koronavírus a természet. Most újra kegyetlen módon találkozunk a természettel, és megtanulhatjuk, hogy nem pusztán önmagunknak élünk egy világban. Az emberi világ kis részét alkotja a sokkal hatalmasabb természetnek. Jól tennénk, ha újra beilleszkednénk ebbe a természeti világba, számot vetnénk vele és tiszteletben tartanánk.

(Neue Zürcher Zeitung)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Debreczeni-Droppán Béla történész-leveletáros, főmuzeológus, Budapest

Galántai Csaba színháztörténész, Vác

Gombos László zenetörténész, a BTK Zenetudományi Intézet tudományos munkatársa, Budapest

Kapronczay Károly történész, egyetemi tanár, az MTA doktora, Budapest

Kiss Eszter Veronika zenetörténész, Szentendre

László Andor tanár, Szárliget

M. Lezsák Gabriella régész, ELKH BTK MÓT, Budapest

Somogyvári Ákos karnagy, az Erkel Ferenc Társaság elnöke, Budapest

Szegedi László régész, Rimaszombat

Veres Szabolcs, ELTE BTK, Művelődéstörténeti Tanszék, II. évfolyamos PhD-hallgató, Budapest

Windhager Ákos PhD, irodalom- és zenetörténész, szakíró, a budapesti Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézetének munkatársa

A VALÓSÁG 2020. ÉVI (LXIII. ÉVFOLYAM) SZÁMAINAK TARTALOMJEGYZÉKE

<i>Bihari József és Surányi Dezső: Dr. Szabó Imre (1937–2020)</i>	5/1
<i>Botos József – Botos Katalin: Egészségpolitika – gazdaságpolitika</i>	7/1
<i>Fehér Anikó: (Nép)zene-biológia</i>	9/1
<i>Kapronczay Károly: Gondolatok a Trianonhoz vezető útról</i>	6/3
<i>Kapronczay Károly: Simon Tamás (1937–2020) professzor emlékére</i>	11/1
<i>Karikó Sándor: A nevelés mint jóság. Filozofikus gondolatok a nevelés legmélyebb tartományáról</i>	2/1
<i>Karikó Sándor: Kié a természet? Klímaváltozás és alkalmazott filozófiai tanulság</i>	5/2
<i>Karikó Sándor: Konformista tömegtársadalom, avagy nonkonformista lázadás? Konformitás, nonkonformitás és ami azon túl van</i>	11/2
<i>Kiss Károly: Az élet értelme és célja (elmélkedés a halhatatlanságról)</i>	1/1
<i>Kucsera Tamás Gergely: A kultúra igazgatása az utóbbi másfél kormányzati ciklusban és a Nemzeti Kulturális Tanács</i>	4/1
<i>Kucsera Tamás Gergely: Hungary Aflame (Magyarország lángokban). Az 1956. októberi magyar forradalom és szabadságharc fotós, filmes és irodalmi emlékei és esztétörténeti hatásai</i> 10/1	
<i>Kucsera Tamás Gergely: Lectori salutem!</i>	6/1
<i>Máté-Tóth András – Kasznár Attila: A „keresztény Európa” vallási és politikai fogalma</i>	8/1
<i>Segesváry Viktor: Trianon és az 1990 óta elmaradt rendszerváltás. A liberalizmus és a szabadkőművesség szerepe a magyar nemzet tragédiájában (1. rész)</i>	6/11
<i>Segesváry Viktor: Trianon és az 1990 óta elmaradt rendszerváltás. A liberalizmus és a szabadkőművesség szerepe a magyar nemzet tragédiájában (2. rész)</i>	7/9
<i>S. Király Béla: A gyökértelenség korában – Interjú Molnár Tamással</i>	12/1
<i>Dr. Vasa László: A körforgásos gazdaság koncepciója: jövőbemutató trend vagy visszatérés az alapokhoz?</i>	3/1

30 ÉVE SZABADON

<i>Gazdag László: 1989: Megint utat tévesztettünk</i>	8/11
<i>Kiss Károly: Rendszerváltás, útkeresés, rálelés?</i>	8/22

TRIANON 100

<i>Arday Lajos: Trianonról</i>	8/37
<i>Deminger Orsolya: Nők, női szerepek a református egyházban a mai Szlovákia területén és Kárpátalján a két világháború között</i>	12/53
<i>D. Molnár István: Lengyel írók és a Trianon utáni Magyarország</i>	7/57
<i>Dr. Fazakas Zoltán József: A magyar nemzetiségi törvény megalkotása – a többnemzetiségű magyar állam nemzetiségi kihívásra adott alkotmányos válasza</i>	9/6
<i>Lányi Gusztáv: TriaNon (történeti és politikai pszichológiai elemzés)</i>	7/39
<i>Marczinka Csaba: Nagy-Románia (1916–1920)</i>	11/62
<i>Német Klaudió: Száz év széllel szemben</i>	8/46
<i>Tefner Zoltán: Az új Lengyelország és Trianon</i>	6/27
<i>Tóthpál József: Kodály és Trianon: „Ne bántsd a magyart!”</i>	12/65
<i>Törő László Dávid: Az osztrák és magyar történetírás Burgenland-vitájáról (1918/1921–1945)</i>	9/19

MŰHELY

<i>Balázs Géza: Miként vallanak a Dante-fordítások a hungaropesszimizmusról? A magyarok pesszimizmusa</i>	2/13
---	------

<i>Berkesi Sándor</i> : A 75 esztendő Szokolay Sándor köszöntése	6/85
<i>Biernaczky Szilárd</i> : A Szungyata eposz büvőkörében – Jan Jensen professzor munkásságáról	5/40
<i>Bódi Stefánia – Bódi János</i> : A petíciós jog Európa egyes országaiban II. A petíciós jog az Egyesült Királyság egyes országaiban.....	2/52
<i>Bólya Anna Mária</i> : Vaclav Nizsinszkij: a művész és az ember.....	8/91
<i>Csajághy György</i> : Újmódi táltosok: manapság terjedő ősvallási és egyéb őstörténeti képzetek	3/32
<i>E. Bártfai László</i> : Hallgatásalakzatok	1/47
<i>Eősze László</i> : Szokolay Sándor Symphonia Ungaroruma	6/109
<i>Erős Vilmos</i> : Plebs, populus, rusticus (Szabó István életművének utolsó évtizede) Paraszttság és kapitalizmus a hatvanas években.....	4/62
<i>Faragó Péter</i> : Mennyit ér a diploma a munkaerőpiacon? – A felsőoktatásba járók humán értéke a HR-RISK modell alapján (1. rész).....	3/43
<i>Faragó Péter</i> : Mennyit ér a diploma a munkaerőpiacon? – A felsőoktatásba járók humán értéke a HR-RISK modell alapján (2. rész).....	4/15
<i>Falusi Márton</i> : Nagy Gáspár autoreflexív beszédmódja	6/58
<i>Farkas Zoltán</i> : A társadalmi egyenlőtlenségek és rétegződés fogalma és típusai	5/24
<i>Fehér Anikó</i> : A zene a legfontosabb! Beszélgetés a Kodály-módszer külföldi megjelenéséről	7/114
<i>Fehér Anikó</i> : <i>Az arany meg az asszony</i> . Krúdy Gyula és Kenessey Jenő operája.....	12/96
<i>Fráter Zoltán</i> : Életre szóló tanácsok. A Krúdy-novellák „bölcssége”	10/93
<i>Gáspár Zoltán Ernő</i> : A Nyugat spirituális talajvesztése mint a tradícióval szembeforduló általános skepszis	1/66
<i>Gáspár Zoltán Ernő</i> : Korunk, a „vallás és filozófia utáni kor” szellemi válsága. Az európaiság spirituális dichotómiája.....	12/71
<i>Gombos László</i> : A női hang szerepe Szokolay Sándor drámai alkotásaiban.....	6/71
<i>Hollós Máté</i> : Az életmű magja. Szokolay Sándor diákkori zongoradarabjai	6/65
<i>Jancsó András</i> : Fogalmi vagy fordítási dilemma? Joseph Ratzinger munkásságának hazai interpretációja.....	11/85
<i>Janurik Márta</i> : A zenetanulás transzferhatásairól nemzetközi és hazai kutatások tükrében	7/77
<i>Kaibinger Pál</i> : Kodály-koncepció a gyógypedagógiai ének-zene oktatásában.....	7/109
<i>Kaszás Ádám – Zsáros Ádám</i> : Egységben a sokszínűség. Stratégiai tervezés a BME Gépész Szakkollégium vonatkozásában.....	9/79
<i>Kocsis Miklós – Kucsera Tamás Gergely – Windhager Ákos</i> : A Symphonia Ungarorum konferencia írásba foglalt előadásai elé	6/57
<i>Kormos Kevin</i> : Miért tűnnek el a tanárszakos hallgatók?.....	9/47
<i>Kovács Örs Levente</i> : A (nép)táncszínház, mint autentikus, hiteles színpadi néptánc lehetősége a Magyar Elektra kontextusában	8/102
<i>Krúdy</i> : Egy város anatómiája	10/67
<i>Lisznai Tamás</i> : A színpadi művek és a zeneművek szerzői jogi védelme	4/49
<i>Mórocz Gábor</i> : Pályafordulat buktatókkal, avagy a „kis Kossuth” Debrecenben	11/89
„Mozgó dó” – gondolatok Kodály Zoltán zenepedagógiai módszeréről	7/70
<i>Németh Tamás</i> : Szinbád esélyei. Krúdy esete a fiatalok befogadással.....	10/101
<i>Orosz István</i> : Nagy Gáspár és a képzőművészet.....	6/95
<i>Pálfalusi Zolt</i> : Tánc és geometria	8/81
<i>Pálfy Eszter – Jancsó András</i> : Böckenförde emlékezete. Ernst-Wolfgang Böckenförde: Az állam keletkezése mint a szekularizáció folyamata.....	2/33
<i>Pásztor Zsuzsa</i> : Kodály keze nyomán – A zenei munkaképesség-gondozás (ZMG) pedagógiája.....	7/95
<i>Paulusz Richárd</i> : Moreau és Babits. Esszé vagy csak irodalom.....	2/23

<i>Pécsi Györgyi: Milleniumi ódák Nagy Gáspár költészetében.</i>	
<i>Symphonia Ungarorum, Hullámozó vizeken keresztül.....</i>	6/101
<i>Radics Éva: A kincs, ami van.....</i>	6/87
<i>Rénes Balázs: Hamvas Béla Erdély képe Az öt géniusz című esszé alapján</i>	1/81
<i>SYMPHONIA UNGARORUM – Tanulmányok Nagy Gáspár és Szokolay Sándor életművéről..</i>	6/57
<i>Sturm László: Krúdy és Platonov</i>	11/98
<i>Szarvas Hajnalka: A magyar nemzetlélek gyógyítása</i>	3/13
<i>Szokolay Sándor: Symphonia Ungarorum. Szent István és Szent Gellért emlékezete</i>	6/99
<i>Törő László Dávid: A szellemtörténet kultúrtörténeti vonatkozásai</i>	
<i>Dagobert Frey és Hans Fehr történészek példáján</i>	2/63
<i>Turmezeyné Heller Erika: Az általános intellektuális képesség szerepe a zenei tehetségben... </i>	7/71
<i>Vadas József: „Zúg és... kihívó hangot ad”. Krúdy és a modern nagyvárosi közlekedés ...</i>	10/79
<i>Dr. Vasa László – Vida Imre: A Monti di Pietà-tól a Grameen Bankig –</i>	
<i>Lehet-e etikus a hitelezés?</i>	11/76
<i>Viszket Zoltán: „Ódonóságok városa”. Óbuda a XX. század első felében.....</i>	10/68
<i>Vízvári Béla: A genderelmélet fogalmáról és a fogalom magyarországi helyzetéről.....</i>	5/13
<i>Windhager Ákos: Szokolay Sándor protestáns credói. Johann Sebastian Bach</i>	
<i>és Kodály Zoltán öröksége</i>	6/79
<i>Windhager Ákos: A legboldogabb Szinbád. Glossza</i>	
<i>A kékszakállú herceg vára című opera értelmező hagyományához</i>	12/100
<i>Zipernovszky Kornél: „Évszázados szokásai vannak az éjjelizenének”.</i>	
<i>A szórakoztató zene Krúdy és kortársai prózájában.....</i>	12/86

SZÁZADOK

<i>Arday Géza: Az emigráció a titkosszolgálat hálójában – Az intézményesült</i>	
<i>hírszerzőrendszer és a hálózat hálója: a Magyarok Világszövetsége</i>	5/98
<i>Bada Zoltán: Egy szerb író a magyar nemzetállami eszme és a szerb nemzeti mozgalom</i>	
<i>ütköztetésében Jakov Ignjatović emlékezete a szerb és a magyar sajtó megemlékező írásaiban ..</i>	9/31
<i>Bódy Stefánia: A közpénzügyek szabályozása és története Magyarországon</i>	10/16
<i>Bogoly József Ágoston: Az 1848-as szabadságharc egyik szerepvivője:</i>	
<i>Ormós Zsigmond. Pályáiv a politika küzdőterétől az irodalom</i>	
<i>és a művészettörténet-írás felé.....</i>	4/94
<i>Bolek Zoltán: Ferenc József 1910-es látogatása Bosznia-Hercegovinában</i>	8/68
<i>Erdős Márton: Gondolatok a Horthy-rendszerről és a második</i>	
<i>világháborús magyar történelemről</i>	1/39
<i>Frenyó Zoltán: Erdélyi napló, 1989–1990</i>	1/11
<i>Honvári János: Horváth Ede két pártfegyelmije.....</i>	3/100
<i>Horváth József: Mindannyiunk írója: Fekete István (1900–1970)</i>	10/60
<i>Dr. Janek István: Jehlicska Ferenc a revízió szolgálatában és</i>	
<i>Felvidék Magyarországhoz való csatlakozása érdekében</i>	8/55
<i>Kapronczay Károly: Lengyel légionisták szervezetei Magyarországon</i>	1/32
<i>Kiss Gy. Csaba: Egy elfeledett tanár arcképehez</i>	
<i>(Greksa Kázmér pályájának magyarországi szakaszáról)</i>	7/34
<i>Dr. Kollarik Tamás – Dr. Takó Sándor: A Zukor és Fox sztori – Hollywood magyar alapítói.....</i>	6/47
<i>Kun Tibor: Történelmi-irodalmi adalékok a XX. századi orosz emigráns</i>	
<i>irodalomhoz: vázlatok Vlagyimir Nabokov művészetéhez.....</i>	12/13
<i>Makkai Béla: A horvátországi szórványmagarság sajtója – tegnap és ma</i>	12/40
<i>Ménes András: Olvasókör a Magyar Néphadseregben</i>	1/44
<i>Ménes András: Tíz éve hunyt el James Whyte Black</i>	3/98
<i>Ménes András: Tíz éve hunyt el Marshall Warren Nirenberg.....</i>	4/100
<i>Ménes András: Negyven éve hunyt el Willard Libby</i>	9/44
<i>Ménes András: Ötven éve hunyt el Otto Heinrich Warburg</i>	10/48

<i>Németh András: Nemzetiszocialista és fasiszta Európa-politikai elképzelések az 1930-as években</i>	5/77
<i>N. Szabó József: A szabadművelődés létrejötte és felszámolása (1946–1948)</i>	10/50
<i>Pap Krisztián: Virágok helyett bombák. A szerencsétlen sorsú Potiorek-offenzívák (1. rész)</i>	10/27
<i>Pap Krisztián: Virágok helyett bombák. A szerencsétlen sorsú Potiorek-offenzívák (2. rész)</i>	11/15
<i>Pelle János: Kovács Béla pályája 1945 előtt</i>	2/77
<i>Pelle János: Az utolsó nemesi felkelés</i>	4/102
<i>Pelle János: „Nektek kell ütni a zsidókat, mert az asszonyokat nem fogja a törvény.” Az 1946. májusi kunmadarasi pogrom új megvilágításban</i>	11/49
<i>Pethő Bertalan: A keresztény Európa legitimitációja</i>	3/84
<i>T. Jäger Zsuzsa: Orosz hadifogoly munkások az enyingi Csekonic-uradalomban az első világháború idején</i>	5/69
<i>Udvarvölgyi Zolt: Nasszer elnök magyar „barátja”</i>	2/96
<i>Zsummer Árpád: A győri kuruc mártír – Bolfarth Ádám kuruc ezredes élete</i>	5/49

NAPLÓ ÉS KRITIKA

<i>Arday Géza: Meglátások a Tisza Istvánról szóló új kötetéről</i>	12/110
<i>Biernaczky Szilárd: Bartók török gyűjtése végre magyarul</i>	1/93
<i>Bolvári-Takács Gábor: Egy iskolai közösség történeti anatómiája</i>	3/118
<i>Fabó Edit: Egy rendkívüli tudós nyomában</i>	5/105
<i>Farkas Attila: A széphez vezető ösvények</i>	2/117
<i>Farkas Attila: A szép, az igaz és a jó</i>	9/111
<i>Kapronczay Károly: Veszélyzóna. Történelmi esszék valóságos problémákról</i>	1/98
<i>Kapronczay Károly: Gondolatok a politikus Antall József múltbéli szakmai tevékenységének megértéséhez</i>	2/101
<i>Kapronczay Károly: Az első médiacsata történései (1990–1993)</i>	3/122
<i>Kapronczay Károly: Emlékképek az egykor volt Tabán polgáraitól</i>	4/108
<i>Kapronczay Károly: Tanulmánykötet a „málenkij robot” magyar és német foglyainak sorsáról</i>	5/111
<i>Kapronczay Károly: Egy tartalékos tiszt portréja az első világháború éveiből</i>	7/119
<i>Kapronczay Károly: A nagy háború képekben</i>	8/109
<i>Kapronczay Károly: Andrassy Gyula politikai arca</i>	10/109
<i>Kapronczay Károly: Vörös karszalag</i>	11/109
<i>Kapronczay Károly: A hazai egyetemi anatómiaoktatás 250 éve</i>	12/113
<i>Kovács Júlia: Békés megye A-tól Z-ig</i>	6/112
<i>Makkai Béla: Szülőföld és összmagyarság egy pártoskodástól mentes párt tantörténetében</i>	1/90
<i>Nagy Borbála Réka: Ady Andre „útraválásai”</i>	4/105
<i>Paár Ádám: Elfeledett gondolkodók, aktuális gondolatok</i>	6/114
<i>Póczik Szilveszter: Egy szenvedélyes kutató Nyugat-Afrika büvöletében (Besenyő János Magyarország és a nyugat-szaharai válság című könyvéről)</i>	9/106
<i>Dr. Udvarvölgyi Zolt: A 24. óra utolsó perceiben. Az észak-amerikai magyar katolikus papok helyzetéről</i>	10/106

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

<i>Aaron Ross – Barbara Lewis: Egy kongói bánya digitális eszközöket vet be a konfliktusvezetésekből származó ásványok nyomon követésére</i>	1/111
<i>Abdi Latif Dahir: A koronavírus tönkretesz Afrika gyarapodó középosztályát</i>	12/115
<i>Abhijit V. Banerjee és Esther Duflo: A haladás sokféle útja – és annak akadályai</i>	5/120
<i>Anasztaszija Sztjepanova: Hogy érezzük jól magunkat az elszigeteltségben: egy űrhajósgyakornok vallomásai</i>	11/120
<i>Andrej Melnyikov: Arccal a „hazafias ígéhirdetés” felé</i>	8/120
<i>Anna Machin: Csodálatos apák</i>	2/121
<i>Bernd Brunner: Holdhatások</i>	1/101

<i>Christa Case Bryant</i> : Kiberbiztonság 2020: Mit tud Észtország az oroszok kijátszásáról	7/121
<i>Gavin McCrea</i> : Mit tudott Rousseau a magányról	11/122
<i>George Eaton</i> : Thomas Piketty: „Lesz egy újabb gazdasági összeomlás”	5/116
<i>George Manaev</i> : Cárök kedvtelései	7/126
<i>Haifa Zangarna</i> : Nők szerte a világban	8/124
<i>Hunter DuBose</i> : Túléli-e a kézfogás a koronavírus?	9/124
<i>Jason Burke</i> : A hírhedt Brit Kelet-Indiai Társaság fénykora	2/126
<i>Jekatyerina Szinyelsikova</i> : Oroszország legjobban fizetett állásai	5/117
<i>Jekatyerina Szinyelsikova</i> : Búváriskola a székesegyházban	10/118
<i>John Butler</i> : Asszíria újrafelfedezése	8/126
<i>Julia Glum</i> : Kincsvadászat. Kalandorok tömegét csábította kincskeresésre egy elrejtett kincsesláda a Sziklás-hegységben	10/113
<i>Julie Reshe</i> : Depresszív realizmus	4/110
<i>Julija Iljina</i> : Rá se hederítenek a főiskolákra: Miért nem akarnak a gyerekek diplomát szerezni?	3/124
<i>Katharina Bracher</i> : Menekülés a városból. Vágyálmaink helyén nemsokára leáldozóban lehet a nap	10/124
<i>Kerstin Netsch</i> : Az Y generációs probléma	6/121
<i>Kirill Martinov</i> : Nagy orosz Big Mac. Hogyan politizálta a McDonald’s Oroszországot harminc évvel megjelenése után?	5/119
<i>Linda Villarosa</i> : Tények és téveszmék	1/106
<i>Liz Aldermann</i> : Koronás kerékpárutak a karantén alatt és után Párizsban	10/122
<i>Maha Yahya</i> : A Közel-Kelet elvesztegetett évtizedei Fejlődés, másként gondolkodás és az arab világ jövője	4/115
<i>Marta Figlerowicz</i> : Újból támadások keresztüzében Lengyelország szexuális kisebbségei	1/108
<i>Martina Läubli</i> : „Egyedül mit sem érünk”	4/121
<i>Martina Läubli</i> : „A Biblia bizonyos tekintetben rendkívül modern”: Mit üzen számunkra ez az ősi könyv?	6/123
<i>Nicolas Lehmann</i> : Az értelmetlenek. Az egyenlőtenség és az új elit	8/111
<i>Oleg Yegorov</i> : Mi volt a legjobb dolog, amiért érdemes a Szovjetunióban élni?	4/125
<i>Patricia Cohen és Tiffany Hau</i> : A járvány tönkretelheti a dolgozó anyák egy egész nemzedékét	12/119
<i>Prue Leith</i> : Sütimester bíróként csak annyit mondhatok, hogy nem a süteménytől híznak az angolok	1/118
<i>Robert Zaretsky</i> : Az új hazafiság gyökerei. 70 év eltelte után Simone Weil fontosabb, mint valaha	1/102
<i>Robert Zaretsky</i> : Max Weber jól látta kora és saját korunk lényegét	6/117
<i>Robert Zaretsky</i> : Odüsszeia a tények utáni világban	9/121
<i>Ronald F. Inglehart</i> : Lemondtunk Istenről? A vallás világszintű hanyatlása	12/121
<i>Rowan Williams</i> : Népvándorlás okozta válságok Európában	1/114
<i>Simon Blackburn</i> : Hogyan tanítsunk objektivitást egy igazság utáni világban?	10/111
<i>Susan Blumberg-Kason</i> : Adam Minter: <i>Secondhand travels in the New Global Garage</i> <i>Sale (Másodkézből: Utazások az új világméretű garázs vásárlásban)</i> című könyvének recenziója	4/123
<i>Tim Hannigan</i> : Mesélő Európa	4/126
<i>Tom Brada</i> : Észak-koreai maszkok védik az angol időskorúakat	12/117
<i>Vanessa Sadecký</i> : A divat jövője: Kölcsönvett ruhák a ruhásszekrényben	9/115
<i>Warren Ward</i> : Életünk értelmének keresése a halál ellenében	11/118
<i>Williams Atkins</i> : Klímaváltozás és a tőzegipar végnapjai	11/111
<i>William Boyd</i> : Harry Réé: Tanár, ügyeskedő, túlélő, kém	9/118
<i>Zanny Minton Beddoes</i> : A finnországi példa. A PISA-felmérés eredményei felrevezethetik a döntéshozókat – annál inkább érdemes figyelni rájuk	3/125
<i>Zanny Minton Beddoes</i> : Hol volt az Édenkert? Talán Botswanában egy napégette sós talajú fennsík	5/114

<i>Zanny Minton Beddoes</i> : Papírra vetve. A gyermek túlélők számára a rajz terápia – és az igazságszolgáltatás eszköze	5/126
<i>Zanny Minton Beddoes</i> : Impeachment cserépszavazással	6/126
<i>Zanny Minton Beddoes</i> : Cosa Nostra – Covid Nostra. A pandémia új lehetőségeket teremt a szervezett bűnözés számára – a kormányok figyelmen kívül hagyják	8/117
<i>Zanny Minton Beddoes</i> : A kulcslyukon át – a videokonferenciák etikája	9/120
<i>Zanny Minton Beddoes</i> : Csak az imádság marad. A világjárvány felszínre hozta a vallásokon belüli szakadásokat	9/125
<i>Zanny Minton Beddoes</i> : Karantén rapszódia. Alexander Puskin számára a bezártság felszabadító élmény volt	10/119
<i>Zanny Minton Beddoes</i> : Mindent a szemnek. Túlzott figyelmet szentelünk a vezetők külsejének – tudjuk meg egy új könyvből.....	11/127
<i>Zanny Minton Beddoes</i> : Kína, a vizek ura	12/126
A Valóság 2019. évi (LXII. évfolyam) számainak tartalomjegyzéke.....	1/122

KÉPEK

F. Farkas Tamás grafikái:.....	1, 3, 7, 9, 11
Jankovics Marcell grafikái:	6
Károlyi András grafikái:	2, 4, 5, 8, 10, 12

TARTALOMJEGYZÉK

Szegedi László: A magyar történetírás (lehangoló) karaktere. 1

SZÁZADOK

László Andor: A tíz szobor. Ferenc József 1897. szeptemberi 25-i kézírata . . . 18

Galántai Csaba: „Színházakról, színésznőkről is kellene egyet-mást mondanom”. Rippl-Rónai József színházi kapcsolatai 38

Kapronczay Károly: Szomszédunk, Ukrajna 49

MŰHELY

Veres Szabolcs: A 9. osztályos ukrajnai középiskolás történelemtankönyvek magyarságképe (1991–2020) 61

Kortársunk, Erkel

Előszó 67

Somogyváry Ákos: A himnusz műfaji stációi az erkeli oeuvre-ben és utóélete . . 69

Kiss Eszter Veronika: Kottával írt történelem

Párhuzamok Erkel Ferenc és Szörényi Levente életművében 75

Gombos László: Erkel Ferenc utódlása a Zeneakadémián

Pozícióharcok a zenei életben az 1880-as évek végén 82

Droppán Béla: „Ez egy küzdelmekben edzett tábor,

élén a genialis vezér – Erkellel”. Erkel Ferenc és a Magyar Nemzeti Múzeum . . 91

NAPLÓ

M. Lezsák Gabriella: A Kárpát-medence legkülönlegesebb

Árpád-kori templomai 104

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Emma Green: A fehér protestáns közösség nem hivatalos rasszizmus elleni ta-

nácsadói (107) *Nyikolaj Sevcenko*: Nyolc reform, amely megváltoztatta az orosz

történelmet (111) *Tobias Straumann*: Európa jóléte nem a rabszolga-kereskedelmen

alapul (113) *Zanny Minton Beddoes*: Láncfűrészek és ellátóláncok. Miként állít-

hatják meg a marhatenyésztő- és a szójacégek az erdőpusztulást (114) *Zanny*

Minton Beddoes: A főbíró után – a hírhedt-legendás bírák kora lejárt (118) *Patrick*

Imhasly: Wilhelm Schmid filozófus számára a „koronavírus az élet iskolája” (119)

A Valóság 2020. évi (LXIII. évfolyam) számainak tartalomjegyzéke 123

KÉPEK

F. Farkas Tamás grafikái (66, 81, 106)

Valóság cikkpályázat – 2021

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat és havi folyóirata, a Valóság a Magyar Művészeti Akadémia támogatásával ismeretterjesztő cikkpályázatot hirdet. A pályázók köre kötetlen. A pályázat célja, hogy a cikkírók saját kutatásait, illetve azok tudományos háttérét és összefüggéseit közérthető módon közkinccsé tegyék.

A pályázatot két témakörben lehet benyújtani:

1.) „**Eucharisztikus világkongresszus**”: a pályázók ebben a kategóriában az 1938. évi – Budapesten megrendezett – XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus történelmi, társadalmi, művészeti emlékezetét bemutató tudományos ismeretterjesztő tanulmányokkal pályázhatnak.

2.) „**Molnár Tamás**”: a pályázók ebben a kategóriában a 100 éve született magyar filozófus, Molnár Tamás (1921–2010) munkásságát átfogóan, vagy munkásságának valamely területét, esetleg kapcsolódó területeit bemutató tudományos ismeretterjesztő tanulmányokkal pályázhatnak.

A pályázók a két témakör szerinti kategóriában a társadalomtudományokhoz kapcsolódó, figyelemfelkeltő, a széles közönség számára írott, a Valóság stílusában készülő cikkel pályázhatnak. Egy pályázó több témakörben és több cikkel is nevezhet, illetve egy cikket több szerző is jegyezhet. A cikk terjedelme: 30–50 ezer n (szóközökkel). Ebben beleértendő a (nem kötelező) jegyzetanyag leütésszáma is. A cikkekhez korlátozott mértékben kép vagy ábra, táblázat, grafikon, egyéb illusztráció is csatolható.

Pályázni csak eredeti, máshol még nem közölt, illetve máshova közlésre be nem küldött cikkel lehet. A pályaműveket a Valóság szerkesztősége által felkért zsűri bírálja el. Mindkét kategória első három helyezettje díjazásban részesül. Az egyes helyezések megoszthatók. A pályamunkákat kizárólag elektronikus úton, e-mailen kérjük benyújtani. A képeket, illusztrációkat külön-külön kép fájlban kell elmenteni és csatolni, a szövegben csak az ábra helyét, címét kérjük feltüntetni. A szerkesztőség jogot formál arra, hogy mind a díjazott, mind a díjazásban nem részesült, de közlésre alkalmas cikkeket – a szerzőikkel egyeztetett szerkesztés után – megjelentessék. A pályázat beküldői a pályázaton való részvétellel egyben hozzájárulnak cikkük online közzétételéhez is a lap internetes felületén (<http://www.valosagonline.hu>).

Kérjük, hogy a pályázó a cikk végén tüntesse fel nevét, levélcímét, e-mail-címét, telefonszámát, valamint közzétételre szánt végzettségét/foglalkozását/titulusát, esetlegesen feltüntetni kívánt intézménye megnevezését! A pályázók cikkük beküldésével hozzájárulnak ezen adataik pályázattal kapcsolatos kezeléséhez.

A pályamunkákat a következő címre kérjük küldeni: valosagpalyazat@titnet.hu

A levél tárgyában tüntessék fel: „**Valóság cikkpályázat**” és a kategória nevét!

A pályázat beérkezéséről visszaigazoló e-mailt küldünk.

A pályázatok benyújtási határideje: **2021. április 6.**

A 2017. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 250 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 870 Ft • Előfizetéssel: 785 Ft